

OPGANG

3-MAANDELIKS JEUGDTIJDSCRIFT
VOOR KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING ■

REDAKTEUR KOOS VORRINK

VIJFDE
JAARG.

NUMMER
E E N

MAART
1926

UITGAVE VAN DE ARBEIDERS-JEUGDCENTRALE
ADRES VAN REDAKTIE EN ADMINISTRATIE: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78" - TELEFOON 30591 EN 30691

INHOUD VAN DIT NUMMER

Op de fiets door Sleeswijk-Holstein en Denemarken, door . . .	Jan Jans
De Parijse Kommune, door	P. Voogd
Uit de geschiedenis van het werktuig, door	N. Tj. Swierstra
Het Zwitserse Nationaal Park, door	Kor 't Hart

BERICHT AAN DE ABONNEES

1. Wij verzoeken dringend alle klachten omtrent bezorging regelrecht naar ons kantoor te richten, daar wij anders niet voor onderzoek en verbetering kunnen instaan.
2. Wij wijzen in antwoord op sommige „klachten” van abonnees over het in het algemeen te laat verschijnen van ons blad, erop dat de exploitatie van „OPGANG” in verband met de buiten elke verhouding lage prijs, steeds aan allerlei stagnatie onderhevig is. Ons inziens voor een algemeen cultureel tijdschrift, dat geen nieuwsblad wenst te zijn, geen bezwaar. Wij hopen en vertrouwen dat de abonnees met deze verklaring gerustgesteld zijn.

PORTEFEUILLES VOOR „OPGANG”

Door ons worden beschikbaar gesteld portefeuilles van stevig karton met goed sluitende stofkleppen. Ontwerp van Fré Cohen. Deze portefeuille kan presies twee jaargangen van ons tijdschrift bevatten. De prijs bedraagt f 0.70, wanneer besteld wordt bij de sekretarissen der A.J.C-afdelingen en f 0.80 franko per post regelrecht van ons bureau: **REGULIERSGRACHT 78", AMSTERDAM.**

OP DE FIETS DOOR SLEESWIJK- HOLSTEIN EN DENEMARKEN

DOOR JAN JANS

LIEVE LEZER, ik mag het in verband met mijn verhaal niet verzwijgen, mijn uiterlijk is ongunstig. Gevolg buitengewone belangstelling van de politie overal waar ik mij vertoon. Aan de grenzen pikken ze mij op als Rus, op de Veluwe in de tijd van de Belgenkampen als Belg, in grote magazijnen in Amsterdam krijg ik een bewaker, in Duitsland wordt mij gevraagd of ik uit Hongarije kom, in Denemarken verslijt men mij voor 'n Engels sprekende Fransman en de Amsterdamse fotograaf, waar ik kwam voor pasportretten, informeerde of ik soms als landarbeider naar Noord-Frankrijk ging. Er is in deze belangstelling iets pijnliks, ik loop voortdurend met volledige legimitatie-papieren in mijn zak en heb een anarchistiese hekel aan alles wat naar politie ruikt, al pleegt ze bij socialistiese betogingen, voorop te lopen.

Er gaat niets boven de gezelligheid hadiee, hadio, en daarom maakte ik de reis niet alleen. Ik had een reisgenoot, in alle opzichten mijn tegendeel. In de eerste plaats heeft hij een buitengewoon gunstig uiterlijk, ten tweede is hij een wiskunstig genie. Als je met hem vaart op de woeste zee, kijkt ie peinzend naar de golven: en als er een bijzonder grote tegen het schip slaat berekent hij binnen twee minuten de kracht van die golf tot in kilo's nauwkeurig. Ten derde heeft hij een ernstige levensbeschouwing, ten vierde is hij getrouwd (wat bij mij op mijn uiterlijk is gestrand) en in de vijfde plaats is hij vader. Wij vullen elkaar dus prachtig aan.

Onze tocht begon eigenlijk pas in Neu-Munster in Sleeswijk-Holstein, een stadje dicht bij Kiel.

Het enigste wat wij van Neu-Munster wisten, was de plaats waar het lag en ons hele reisplan bestond uit dit vastgestelde beginpunt. De rest lieten wij aan het toeval over.

Om zes uur 's middags arriveerden wij met de trein in Neu-Munster. We zochten onderdak en trokken er na de welverdiende rust maar meteen op uit voor 'n avondwandeling. Veel bizonders was er helaas niet te zien en we waren al op de terugweg, toen plotseling getrommel en gefluit weerklonk. Hein (mijn reisgenoot) is Amsterdammer en veronderstelde mariniers. Het bleken

echter gymnasten te zijn, die een eerste prijs hadden gewonnen en nu met volle muziek, slaande trom en vliegende vaandels, zingend Neu-Munster doormarcheerden. We zeiden heel beleefd tegen een arbeider, die ons inlichtte, dat wij 't mooi vonden. „Mooi” zei-ie. „Man, dat is niks. Ze spelen wel van Duitsland moet vrij zijn, maar als zij het moeten doen, zal 't lang duren. Neen dan moet je de Arbeiders-Jeugd zien uitrukken, honderdvijftig muziekinstrumenten: trommels, violen en fluiten. Dat is andere koek. Dit is niks.” We hebben nog 'n uurtje met onze Duitse partijgenoot gewandeld en zijn daarna naar ons hotel teruggegaan, waar een advocaat ons nog 'n zeer smakelijk verhaal vertelde, van een proses wat ie gewonnen had voor 'n dame, die in 'n hotel „ein wahres Halsschnur” van..... wandluizen had opgelopen en schadevergoeding had geëist. Gesticht gingen we naar boven en Hein wilde juist in bed stappen, toen hij op zijn nachtkastje een diertje zag kruipen, dat bedriegelijk veel op bovengenoemde nuttige diersoort geleek. Hij gelooft nu nog, dat het er een was. Het heeft mij de grootste moeite gekost, Hein tenslotte onder de wol te praten. En nog in zijn slaap trok hij een vies gezicht.

De volgende morgen haalden wij onze karretjes van 't station en reden we weg in de richting van Sleswig. Afspraak was, zoveel mogelijk binnenwegen, want dan zie je een land pas goed. Helaas bleken de op de kaart als goed berijdbaar aangegeven binnenwegen, slecht berijdbare zandwegen, met steile hellingen en kuilen. De streek was prachtig, met veel meren, omringd door bosrijke heuvels. Tot Blumenthal hielden we de grote weg, toen sloegen we links af de binnenlanden in. Blumenthal is een mooi gehucht, met prachtige oude huizen en schuren, waarvan ik er een tekende. Maar iets verder zag ik er jammer genoeg nog veel mooiere. De weg bleef slecht, de streek prachtig. Hoge heuvels, bossen, bouwland, glooiende weiden en meren. En voortdurend fijne oude huizen. We verdwaalden, wat de beste manier is om veel te zien, aten heerlijke boterhammen in een kleine Wirtschaft en kwamen na een urenlange tocht in de brandende zon eindelijk in het plaatsje Gettorf. Een prach-

tige oude kerk stond op een hoogte, midden in het dorp. Ik tekende de oude toren. Hein sleepte spijsen en dranken aan en deed daarna een dutje in de schaduw van de kerk.

En 't kostte mij moeite hem weer wakker te krijgen.

De weg van Gettorf naar Sleswig voerde over Eckernörde, een badplaatsje aan de Oostzee. De weg was mooi, het land aan weerszijden ervan laag en wijd, met molens, hoeven en bomen en herinnerde aan Oud-Hollandse schilderijen. We reden een bos binnen en plotseling, daar lag voor ons wijd en zonnig, de Eckernförder baai, deel van de Oostzee. Zee en snikheet, dat betekende zwemmen. We rukten ons de kleren van 't lijf en gingen te water. Hein beweerde, dat-ie 't hoorde sissen, toen we er in sprongen. Het water was kristalhelder. Nadat ik voldoende afgekoeld was, heb ik de förde getekend. Hein bleef nog wat rondplassen en had wat je noemt zijn slinger. 't Was er ideaal. Akkers en bossen, tot vlak aan de zee en verder prachtige oude huizen, familie van de Twentse, loten van dezelfde Nedersaksiese stam. Grenzen zijn domme dingen. Nedersaksen dat is Noord-West-Duitsland, stukjes van Oost-Nederland met Twente, als meest karakteristiek Nederlands stuk Mecklenburg en Sleeswijk-Holstein. Niet alleen de huizen, ook het dialect toont verwantschap. In de Wirtschafft, met de lekkere boterhammen, kon ik met een Holsteins stukadoor plat-spreken. En zo spreekt de Nedersaksiese boerenbouwkunst, een architektonies plat. En van een van de grootste moderne Duitse schilders van deze tijd, Emil Nolde, een Sleeswijk-Holsteins boerenzoon, wordt gezegd, dat hij in zijn kunst plat spreekt. Het is bedoeld als lof en niet als verwijt. Kwasie beschaafden mogen het spreken van dialect verwerpen als ruw, maar het zal altijd beter zijn, belangrijke dingen te zeggen in schijnbaar onbeholpen plat, dan onbelangrijke dingen in 'n keurige officieële taal. In de kunst heet officieële taal, akademisme en kunstakademie wil voorlopig nog zeggen, artistiek-reaktionaire kwekerij. En ook de gewone akademies zijn niet bepaald revolutionaire sentra.

Zwemmen maakt hongerig, en in Eckernförde hebben wij het avondeten genuttigd. Eckernförde is wel een aardig stadje, maar er lopen te veel mensen met badplaats-allures. Het eten was er goed en goedkoop en versterkt reden we door naar Sleswig. De 20 K.M. lange weg voerde over heuvels en bood steeds weer nieuwe prachtige uitzichten over grote meren of liever binnenzeeën, waaruit heuvels en bossen omhoog schenen te rijzen. Sleswig zelf viel tegen, we vonden onderdak, maakten na 't eten nog een wandeling langs het meer en kropen daarna doodmoe onder het „dons.” Toen we wakker werden stond de zon reeds hoog aan de hemel en het was alweer warm. Ons plan was de domkerk te bezoeken, het oude visserskwartier de Holm en we wilden zwemmen. De kerk bleek helaas slecht gerestaureerd en bijgebouwd, maar er was nog een mooie oude kloostergang om een wildbegroeide kloosterhof en vanuit die gang heb ik het beste gedeelte van de dom getekend. Een jongeman, die er ongeveer uitzag als een A.J.C.'er en een geweldige vracht op zijn rug droeg, begon een gesprek met ons. Hij bleek een reizend kleermaker, was anarchist-anti-militarist en vegetariër, maar ondanks al zijn principes niet ongenietelik. Hij is met ons medegegaan naar het visserskwartier, dat werkelijk mooi was en waarin een prachtige oude kerk stond, die het in al zijn eenvoud eigenlijk ver won van de officieële dom. En achter de visserskerk lag de zwemplaats, een fijne

AFBEELDING 1

TOREN VAN GETTORF

vrije zwemplaats in het meer, vrij van schuttingen, hokjes en politie. Dat vind ik toch maar je ware. Moeders met kinderen spartelden al bij groepjes in het water. Toen we onze Hollandse zwembroekjes aantrokken (een echte Hollander vindt een zwembroek ongekleeed en draagt een badkostuum) lachte de snijder, die zelf een „Grieks minimum” droeg, waarbij onze zwembroeken weer gekleeed schenen en zei: „Als je die in Denemarken aantrekt, word je uitgelachen.” En werkelijk, erg schaamachtig bleken de Denen niet.

We zwommen tot een stoomfluit begon te gillen, wat volgens de tailleur betekende: Proletariërs Vreten! Nou wij hadden ook trek gekregen, we kleedden ons aan en nodigden de kleermaker uit mede te gaan, maar hij luste geen lijken zei-ie en toen zijn we als vrienden gescheiden. Na het middagmaal zijn we op de boot gegaan naar Missunde, een gehucht een uur varens verder aan het meer. Het doel van onze tocht voor die dag was Flensburg en vanaf Missunde wilden wij fietsen. De boottocht was prachtig, vanaf het meer was het uitzicht op het visserskwartier en de het meer omringende heuvelen schitterend. Een dikke juffrouw informeerde of ik een Hongaar was en waar we naar toe gingen. Ik antwoordde, wij zijn Hollanders en gaan naar Denemarken. Nou zei ze, het gedeelte dat de Denen ons afgenomen hebben (het is n.b. na gehouden volksstemming weer Deens geworden) is nog veel mooier dan Sleeswijk-Holstein. Hein ergerde zich aan de uitdrukking afgenomen, werd kwaad en zei dat de Denen wel blij mochten zijn, dat ze die dikke juffrouw er niet bijgenomen hadden. Hij zei het gelukkig in het Hollands, anders hadden ze ons misschien met z'n beiden overboord laten zakken. Dat was al de tweede keer, dat hij mijn leven waagde. In Bremen, waar we overnacht hadden, waren we 's avonds in de schouwburg en zagen een stuk met als hoofdperson, Frederik de Grote. Toen het op het toneel zo prachtig militair toeging, er gemarcheerd en getrommeld werd, dat horen en zien je verging en een klein jongetje aan de koning vroeg of hij „Feldwebel” mocht worden en de zaal daverde van het enthousiasme, toen stond Hein, wit van woede op en blies lang en fel op zijn huissleutel. Het was angstig prachtig, maar het ging gelukkig goeddeels verloren in het stommelingen-enthousiasme. Anders? ? ?

In Missunde gingen we aan land, wuifden sarkasties naar de dikke juffrouw en reden in de richting Flens-

AFBEELDING 2

ECKERNFÖRDERBAAI

burg. Na de heerlijke boottocht viel het fietsen in de tropiese hitte niet mee en het land was niet zo interessant, als dat van de vorige dag. In Boklund zagen wij bij een kerkje een merkwaardige houten klokketoren, die vrij op het kerkhof stond en ik kon niet nalaten, een tekening van deze zo economiese oplossing van het torenvraagstuk, te maken. Het was al vrij laat toen we Flensburg binnenreden. Onderdak vonden we snel. Flensburg bleek een flinke havenplaats met een schilderachtige oude kerk. De Flensburger kapper zag me voor de verandering aan voor 'n Spanjaard en ik liet hem in die waan. De volgende morgen reden we door naar de Deense grens, langs de prachtige wijde Flensburgerförde. Het was te heet, om niet eerst te zwemmen. We plasten minstens een uur, toen gingen we weer verder. De Deense grenswachters bleken zeer gemoedelijk en spraken Duits en op hun vraag waar we naar toe gingen, antwoordde Hein: Naar daar waar het goed is. (We wisten het zelf niet). Toen lachten de Denen en zeiden: Heel Denemarken is goed. Uit hun gezegde bleek de grote liefde van de Denen voor hun land. En Denemarken met zijn heuvels, baaien en meren, is die liefde waard. Alleen hun taal zou ik verstaanbaarder wensen. Deens lezen gaat, Deens spreken is moeilijk en Deens verstaan is onmogelijk. Op onze hele reis hebben wij ons met gebaren-taal moeten behelpen en de komiekste situaties waren het gevolg.

Na een klein eindje Noordwaarts gereden te hebben, namen we op goed geluk een weg rechtsaf. Dit bleek een gelukkige greep. De weg voerde door heuvelland en in de diepte lag wijd en blank de Flensburgerförde, vervloeiend ver en ver weg in de Oostzee. Onze weg voerde naar het stadje Sonderborg. In een dorpje maakten we halt, want het begon er te onweten en we gingen schuilen in een typiese dorpsherberg. De waard zat midden in de gelagkamer en werd juist door de dorpsbarbier geschoren. De taalmoeilikheden begonnen, maar we kregen wat we wensten. Plotseling muziek op straat. Wij naar buiten. Wat was het? Schooleest met optocht vooraf. De hoogste klasse vormde het ontzagelijk vals blazende fanfarekorps. Voorop liep de bovenpiet met een grote trombone en als het dreigde mis te lopen, bracht hij met zijn trombone alles weer in het rechte spoor. Na de bui gingen we verder. De weg was mooi, maar er liepen te veel Fordjes. Amerikaanse techniek en Amerikaans braafheidsvertoon gaven het Fordje zijn burgerlike dokterskoetsvorm, met niets erin van stuwingsbegrip, dat de moderne auto-

mobiel soms tot zo'n prachtig ding maakt. Gelukkig zijn er ook Denen, die dat voelen. Ik hoorde in Sonderborg tenminste het volgende moderne sprookje. Een ezeltje kwam een Fordje tegen en vroeg: Wat ben jij? En het Fordje antwoordde: Een auto. Toen dacht de ezeltje lang na en zei eindelijk: Dan ben ik een paard.

Sonderborg is een voor de Denen historische plaats. In de oorlog van 1866 streed Denemarken tegen Duitsland en was Sonderborg het terrein van de strijd. Nog liggen grote uitgestrekte schansen uit die tijd voor de stad. Nu Sonderborg weer Deens geworden is, maken de Denen bedevaarten, naar de plaats waar hun grootvaders gevochten hebben.

In de schansen vonden wij een grote troep meisjes en jongens met een leider bezig, Deense liederen te zingen. Ik heb er nog naar geïnformeerd wat ze eigenlijk zongen, maar des leiders Duits schoot te kort en ik ben even wijs gebleven als ik was. In Sonderborg vonden we weer snel een hotel. We konden er met Duits terecht en nooit heb ik prettiger hotel gehad. Het was een tehuis. Na ons wat opgeknapt te hebben, zijn wij naar de baai gewandeld, om te zwemmen. Dat kon nog net voor donker. Het water was heerlijk helder en het werd een prachtige avond. Boten voeren over de gouden förde en muziek waaide vaag over. Heel in de verte stonden boven de heuvels, de twee blanke torens van Broacker. Holland scheen oneindig ver en het scheen maanden geleden, dat we het verlieten. Langzaam wandelden we naar huis, gingen voor het open raam zitten en keken uit over het stille plein. Het meisje schonk koffie. En Hein zei tegen de schenkerster: Het is hier als bij moeder thuis.

De volgende morgen, na de puike boterham, zijn we weer naar de baai gereden om te zwemmen. De zon brandde er weer ongenadig op. Onze kleren konden we in de schaduw leggen, in het bos dat vlak aan de förde komt, die er onschuldig uitziet en toch langzaam maar zeker, boom voor boom ondermijnt. We hebben gezwommen, ik heb de baai getekend en we hebben ons verder de hele morgen kostelijk vermaakt met niets-doen. Buiten ons was er geen sterveling. Het beviel ons hier reusachtig. Maar iets dreef ons voort en na het eten namen we dan ook afscheid van het „Huis” en reden weg in de richting van Mommaerck, waar we de boot wilden nemen naar Faaborg op het eiland Funen. Even buiten de stad, we waren juist bezig een nieuwe binnenband in te leggen, passeerde ons de Deense jeugdleider weer met zijn groep en zij brachten ons een enthousiaste groet. De weg naar Mommaerck was niet overboeiend. Wel stonden er mooie huizen langs, waarvan ik er ondanks de geweldige hitte een tekende. Later zag ik natuurlijk weer mooiere, maar de tijd voor rustig tekenen ontbrak. 14 dagen vakantie is wel heel mooi, maar een halfwas architect heeft aan 14 weken nog niet genoeg. En de rijke beschermer, die een, laten we zeggen, niet van talent ontbloot jongeman in staat stelt, een paar jaar rustig te studeren, is tot heden nog niet op komen dagen. Voor adressen hou ik mij aanbevolen.

Het gezicht op de zee bij Mommaerck was prachtig. Vaag waren in de glinsterende zee heel in de verte eilanden te onderscheiden. Voor de rest was het er vervelend en we moesten nog 4 uur op de boot wachten. We hebben gezwommen, maar het strand lag vol dikke keien. Nadien hebben we in het stijve strandhotel, een zo ingewikkelde boterham gegeten, dat Hein tot de konklusie kwam: „De Denen vreten stillevenen.” En ze waren duur ook, de „stillevenen”. 's Avonds om half negen vertrok de boot

AFB. 3. KLOKKENSTOEL TE BOKLUND

AFBEELDING 4
BAAI VAN SONDERBORG

naar Faaborg en het werd een schitterende tocht. De zon „neigde ter kimme.” Ver aan de einders waren de prachtige lange lijnen der eilanden, die van dichterbij gezien, als goudgele heuvelachtige droomlanden, uit zee oprezen. Het was in de tijd, dat het graan rijpt. Het was al donker toen we in Faaborg aan land stapten, de mooie oude toren was bijna niet meer te onderscheiden en we besloten direkt met onderdakzoeken te beginnen. In 't eerste hotel wat we zagen ging Hein binnen. Het scheen een soort zeemanshuis en hij was er nog geen minuut binnen of ik hoorde zo'n mengelmoe van stemmen en klanken door elkaar, dat ik voor zijn leven vreesde. Na een paar minuten kwam hij met 'n beteuterd gezicht en schouderophalend weer naar buiten en zei alleen: Ik snap er geen woord van, maar ik geloof niet, dat het iets is. Plotseling schoot uit het zeemanshuis een man op ons af die ons onder geroep van „hospetienne” beduidde, met hem mede te gaan. Hij lei zijn hand plat tegen zijn oor. Dit snaptten we, dat betekende slapen en maakte eetbewegingen en daarna het gebaar van puik en dus gingen we met hem mee een honderd meter verder. Toen een binnenplaats op, die er direkt al luguber uitzag. Hij opende een deur waar achter een smalle trap. Hij wees: hier moeten we op, 'k ging mee en Hein bleef bij de fietsen. De trap voerde rechtstreeks naar een halletje, met niks anders dan een oude tafel en een wrakke stoel en mijn metgezel beduidde mij te gaan zitten. Daarna zei ie weer „hospetienne”, lei zijn hoofd weer scheef op zijn hand, maakte een gebaar van kloppen; ik begreep hem, zijn kostjuffrouw sliep al. Hij verdween, kwam na een paar minuten terug, haalde een portefeuille uit zijn zak en liet me een foto zien, met twee straatmuzikanten er op. De ene was ie zelf met een harmonika, de andere was violist. Daarna opende hij de deur van 'n kamer, met twee bedden en een volle asbak, wees er vol trots op en toen op de foto. Jawel, daar logeerde hij met zijn vriend. De kostjuffrouw liet alsnog op zich wachten. Plotseling verscheen het verontruste gezicht van Hein boven 't trapgat. „Leef je nog” zei ie zenuwachtig. Ik: „zo je ziet.” Hij weer: „Ik heb de zaak beneden geinspekteerd, maar we blijven hier niet. Ik doe hier geen oog dicht.” Nieuwe moeilijkheden. Ik zeg tegen Hein: „Leg jij het hem maar uit.” Nieuwste moeilijkheden. Twee minuten van zwijgen. Ik sta op, wijs op de omgeving, haal mijn schouders op,

leg mijn hoofd scheef in mijn hand en schud daarna van neen. Enigst resultaat, heftig geroep van hospetienne. Toen was de beurt aan Hein. Hij offereerde de man een sigaar, toen nog een, toen nog een, schudde van neen, greep mij bij de hand en trok mij de trap af. De uitwerking op de Deen was onbeschrijfelijk. Toen we op de fiets wegreden, klonk nog boven zijn smartelijk geroep: Hospetienne! hospetienne! Bij drie andere hotels was het eveneens mis, en tenslotte kwamen we in het grootste en duurste hotel van Faaborg terecht. De ober beweerde dat hij Duits sprak, maar ik geloof dat zijn hele woordenschat bestond uit: „jawohl”, en het was voldoende, dat hij op onze vraag of ie nog een kamer had, met jawohl antwoorden kon. De kamer bleek onbeschrijfelijk gemeubileerd. Nooit zag ik tafels en sofa's van zulk een grillige vormgeving, maar toen we eindelijk in hemdsmouwen op de sofa zaten, achter een tafel, die vermoedelijk ovaal was, hebben wij nog wel een half uur nagelachen, om de ervaringen van die avond, met de hospetienne-man. En dat was eigenlijk ondankbaar.

De volgende dag was het Zondag. Voor de verandering gingen wij wandelen. Wij zijn Faaborg doorgekuierd; het is een typiese plaats met mooie oude en nieuwe huizen, maar het was te heet, om lang in het stadje te blijven. Er moest weer gezwommen worden. Een eindje buiten Faaborg zagen we in de verte, vlak aan de grote weg, al enige zwembroekloze mannelijke Denen, in de baai spartelen. Een boer reed er juist te paard in. De zwemgelegenheid was wel niet zo fijn als bij Sonderborg maar het ging wel. Na het bad trokken wij de bossen in. Langs de bosrand stonden de prachtigste boerenhuizen, maar het was te heet, om te tekenen.

's Middags wilden we een boottocht maken. We hadden de ober gevraagd of dat kon. Hij zei: „jawohl,” maar het scheen hem moeilijk de tijd van vertrek in 't Duits uit te drukken en de dienstregeling was „foetsie.” We hadden een strop. Aan de haven gekomen, konden we de boot nog net zien varen. Gelukkig stond er 'n autobus op punt van vertrekken. Wij er op af. Ik duwde mijn kaart onder des bestuurders neus, wees op de bus, en maakte 'n gebaar van: wijs aan waar ie naar toe gaat. De plaats die hij aanwees, lag vlak bij een groot bos. Dat leek ons wel. we stapten in, kwamen sneller bij 't eindpunt dan we dachten, en de bestuurder slaagde er in 't eerst niet in, ons uit te leggen, dat dit het eindpunt was. Een voorbijganger bracht de oplossing. Hij wist er in eigengemaakt Duits een woord uit te wurmen, wat wel iets leek op

AFBEELDING 5
DEENSE BOERDERIJ

eindpunt. De wandeling, die we toen gemaakt hebben, was prachtig. Eerst door het donkere sparrebos, toen langs de rand er van met 't gezicht op akkers, die zo glooiden, dat je niet snapt, hoe de Deense boer ze ploegt. Ik tekende een stuk akkerland met een soort krater erin, op voor mij onverklaarbare wijze ontstaan. En Hein deed weer een dutje. Later voerde de weg langs een groot meer. We wilden er in zwemmen, maar konden er niet dichtbij komen. We liepen lang en hebben gerust in een uitspanning, nog 10 K.M. van Faaborg verwijderd. Het was er druk, maar de volwassen Denen, vermaakten zich kostelijk met allerlei A.J.C. spelletjes. Oud en jong liep dat het een lust was. Het werd een prachtige avond. De weg naar Faaborg liep over heuvelen en door bossen. Achter ons lag goudglanzend het meer, vooruit glinsterde heel ver de zee. Boeren zaten onder de bomen voor hun huizen, alles ademde vrede. Af en toe weerklonk een hoorn en Gezelle's: „'k Hoore tuitend' hoornen en de navond is nabij” was voortdurend in mijn gedachten. Om half elf waren we in Faaborg, doodmoe.

De Zondag was te inspannend geweest en 's Maandagsmorgens hebben we wat gelanterfant. We waren wat je noemt „melig.” Pas tegen de middag bestegen we onze karretjes. 't Doel was Svendborg, aan de andere kant van Funen. Het was snikheet. We hadden de wind tegen, de hellingen in de weg waren vele en steil, maar het was toch een fijne tocht. Vooral in de buurt van Svendborg waren prachtige bossen, meertjes en huizen. Svendborg zelf viel tegen, bleek 'n werkstadje. We gingen daarom direct door met de boot naar het eiland Langeland, wat ons aangeprezen was als belangrijk en de bootreis was weer heel mooi. Het eiland Langeland is 40 K.M. lang en 8 K.M. breed en vanaf de boot zag je 't in zijn volle lengte, als een goudgele streep in zee liggen. Langeland zelf was echter een teleurstelling. Het hoofdstadje Rudjeköbing bleek niet bijster interessant, de natuur op Langeland vrij arm en de zee was er zo ondiep en modderig, dat het zwemmen er geen pretje bleek. Een hotel vinden ging ook moeilijk. Wij verstonden niks en de Langelanders begrepen niks. We bestelden b.v. twee melk en kregen drie ijs en onze enigste taal was schouderophalen en hoofdschudden. Op Langeland heb ik voor de eerste keer in mijn leven het feit kunnen zegenen, dat ik heel lang geleden nog eens Engels heb geleerd. Toen de taalnood het hoogst was, zond de Voorzienigheid ons een engel, in de gedaante van een Deense dame, die Engels sprak en ik slaagde er werkelijk in, na een paar minuten

AFBEELDING 6 FAABORG

ondergedoken te zijn in mijn onderbewustzijn, haar in 't Engels te antwoorden. Zij heeft melk voor ons besteld, zij heeft telefonies voor 'n hotel gezorgd en toen ik juist weer 'n prachtige Engelse zin gekonstrueerd had, om haar te bedanken, bleek ze verdwenen en we hebben haar niet teruggezien. Maar Hein heeft nog nooit zo'n respect voor me gehad, als op het ogenblik, toen ik tot zijn grote verbazing, ook Engels bleek te spreken. Voor de rest van de dag, had echter bij beiden „'t sjagrijn” de overhand. We lagen al vroeg onder de wol, maar konden niet slapen. Naast ons was bal en dansmuziek. De muziek was trouwens belangwekkend genoeg. Het schenen oude volkswijzen, tenminste Hein, die zich daarvoor interesseert, zat in zijn bed te zuchten en zei: Als ik de kerels verstond, dan kleepte ik mij weer aan en ging met ze bomen. Maar, het gaat nou eenmaal niet. Het gaat niet.

De volgende morgen vertrokken we naar Spodsborg, een plaatsje aan de andere kant van Langeland. Het hart van Langeland bleek interessanter dan de rand en de tocht was prettig. Spodsborg is eigenlijk niet veel meer dan een stationnetje, vlak aan zee. We hebben eerst heerlijk gezwommen, het „sjagrijn” was verdwenen en na 't bad zijn we in 't frisse stationswachtkamertje gaan zitten, met uitzicht over de zonbestraalde zee.

Hein schreef een brief aan zijn ega, wat ie geregeld deed, anders mocht ie niet meer mee en ik werkte aan mijn dagboek. Zo hebben wij rustig een paar uur gewacht, tot de boot kwam en even rustig zijn we naar Nakskov gevaren, drie heerlijke lange uren. We zaten heel tevree op dekstoelen, we reisden eerste, de tweede klas was niet te genieten. Maar Hein beweerde: „Wat het meer kost, kort ik mijn vrouw wel op der huishoudboekje.” Er stond een flinke golfslag en we wiegelden gezellig heen en weer. Nakskov beviel ons weer niet en daarom reden we, na inkoop van levensmiddelen, direct door naar Maribo. Het was snikheet, de weg schaduwoos en na de heerlijke boottocht was het om moedeloos te worden. Na een paar uur fietsen kwamen we in het dorpje Stokke-

AFBEELDING 7

TOREN VAN STOKKEMARKE

marke: kapot van de warmte. Gelukkig stond in Stokkemarke een prachtige oude kerktoeren, die het tekenen overwaard was en er was een schaduwplekje, waar ik kon zitten. Hein zag ik verdwijnen in een openstaande school, waar ie water vermoedde. Na 5 minuten kwam ie terug, niet met water, maar met een blad waarop een glas heerlijke frambozen-limonade. „Slobber op” zegt ie, „als je 't op hebt krijg je nog meer en als je klaar bent, kom dan maar naar binnen, want ik heb vriendschap gesloten, met het hoofd van de school.” Af en toe bracht ie me een glaasje en toen ik klaar was, ben ik naar binnen gegaan, om te zien hoe hij 't maakte. Het was in een woord kranig. Met een echte Hollandse sigaar, had hij 't hart van onderwijzer Hansen gestolen en Mevr. Hansen en juffrouw Christensen (de onderwijzeres) had ie vermoedelijk door zijn uiterlijk gunstig weten te stemmen. Juffrouw Christensen kwam van Sonderborg en sprak wat Duits en zo hebben wij soms met behulp van ons boek, De vlugge Deen, een prettig gesprek kunnen voeren. Later kwam de burgemeester ook nog, die erg trots op zijn toren scheen. En ze moesten alle vier een Opgangnummer hebben, als de toren erin stond. Het Hollands van Onze Vlugge Deen, konden ze vrij gemakkelijk lezen, beweerden ze en met Opgang, zouden ze het ook wel klaar spelen. En 't volgend jaar mogen we terugkomen, hun huis staat voor ons open en ze zullen ons Deens leren.

Toch hebben we die avond geen gebruik gemaakt van de gastvrijheid van onze nieuwe vrienden, maar zijn doorgereden naar Maribo, dat een prettig stadje bleek te zijn, aan een prachtig meer. In het Jernbanen hotel was het niet kwaad, de waard sprak Duits en het kamermeisje was vlug van begrip, want toen Hein een diepe zucht liet en zich 't zweet van 't gezicht veegde, bracht zij prompt een karaf water met een stuk ijs erin. Dat zijn van die voordelen, die je geniet als je 'n knappe vent bent. Onze kamer was zo prettig, als kamers gedurende een hittegolf kunnen zijn. Hein kreeg er een gevoel, alsof hij op de huweliksreis was. Ons verlangen ging echter niet naar 'n huweliksreis, maar naar een zwemplaats, die we dan ook spoedig vonden, in het onvolprezen meer van Maribo. Een twintigtal modernenaakte mannelijke Denen waren al aanwezig en zij vermaakten zich op alle mogelijke manieren. We kleedden ons uit en gingen te water, onder grote belangstelling van de Heren. Ze roken vreemdelingen en begonnen te informeren en toen het

bleek, dat we „Hollandse toeristen” waren, schenen we in hun achting te rijzen.

Om te beginnen gaf Hein een pracht duikdemonstratie; zijn hoofd tenminste hield ie voortdurend onder water, de edele delen waar je op pleegt te zitten, even voortdurend er boven. Toen zijn hoofd weer boven kwam, sloegen de Denen zich allemaal zo hard mogelijk met de natte handen op de blote billen, voor welke eigenaardige hulde Hein minzaam buigend bedankte. We hebben ons verder kranig vermaakt en de beleefdheid, waarmee we bij ons vertrek werden begroet, was opvallend. Wij bleven in de buurt van het meer, dat heel mooi tussen de bossen ligt, totdat het geheel donker was geworden, maar nog steeds kwam over het water geluid van muziek en gelach. Wij waren echter moe en zijn naar het Jernbanen hotellet gegaan, naar onze rode, gele en blauwe kamer. Wat hebben we gemaakt. Het was acht uur, toen we de volgende morgen weer op weg gingen, naar de zwemplaats van de vorige avond. De weg er naar toe, ging door het bos en reeds in de verte hoorden we geschreeuw en gelach van kinderen. Bij de zwemplaats gekomen, vonden we een grote troep jonge Denen, meisjes en jongens, de oudste naar schatting 15 jaar, de jongste 6, bezig in 't water. De meisjes hadden keurige badkostuumpjes, de jongens deden het zonder. De Deense moeders schenen er van te weten, de meeste zwemmers en zwemsters hadden goede baddoeken bij zich. Ons verschijnen wekte enig opzien en toen we te water gingen, volgde de ganse jonge Denenschaar. Om de konversatie te openen, begonnen ze met spatten. Wij spatten natuurlijk terug en het werd een compleet waterballet.

Naderhand informeerden ze, wie we waren, zongen Deense en Duitse liedjes, noemden Hein Tom Mix, en waarachtig, daar heeft hij iets van en vroegen tenslotte of ze mijn tekeningen mochten zien.

Hein maakte een gebaar van „ga zitten” en daar zaten we in een kring van 20 jonge naakte Denen, de jongste nam Hein, gehoorgevend aan een ingeving van zijn vaderhart, op zijn knie. Ik heb mijn schetsen stuk voor stuk doorgegeven en toen ze ze gezien hadden, kreeg ik een hartelijk billenapplaus en wilden ze hebben, dat ik ze alle 20 tegelijk tekende. Maar zover heb ik het in 't tekenen nog niet gebracht.

Op de terugweg schetste ik een merkwaardig huis. De houten zuiltjes ervoor, die Griekse invloeden verdragen, geven dit huis iets prachtig ranks. Alle zwaarte schijnt geweken, het huis schuift op naar het meer, en neemt als 't ware de wijidheid ervan in zich op. 's Middags vertrokken we uit Maribo. We kozen met opzet een weg die langs het meer liep en voor we er voor goed afscheid van namen, hebben we eerst bij Engelhorn, er nog weer in gezwommen.

Daarna reden we door naar Njyköbing.

Het was nog steeds tropies heet. Het afscheid van Maribo, was eigenlijk afscheid van Denemarken. Njyköbing, een stad aan de grote spoorlijn „Kopenhagen—Wernemünde” viel tegen. Alles wees er weer op, dat je weer dicht bij de beschaving kwam, met al de aanklevers van Njyköbing bleek een werkstad, met veel steedse amusements, maar nooit geeft de mens zich meer bloot, dan wanneer hij zich amuseert. En meestal blijkt hij het droevigst, wanneer hij het lolligst is. We waren tenminste blij, dat we de volgende morgen Njyköbing weer konden verlaten. Over Gjedser-Warnemünde zijn we naar Lübeck, de oude Duitse Hansestad gereisd. Eerst met de trein naar Gjedser, toen met de boot over de Oostzee naar Warnemünde, dat weer Duits is en vandaar per snel-

trein naar Lübeck. Het was een prachtige reis, je maakt een echte zeereis en gedurende de treinreis, van Warnemünde naar Lübeck, kon ik mijn Nedersaksies hart weer ophalen. Prachtig heuvelland, bossen en meren en overal echte Nedersaksiese huizen. En na de Deense taalmoeilikheden, leek het Duits wel onze moedertaal. Het was al laat toen we Lübeck bereikten, dat er vanuit de verte, met zijn spitse groene torens, prachtig uitzag. We zochten een hotel, vlak bij de dom en kregen een kamer, met een prachtuitzicht erop. Maar vertrouwd werden wij er niet, wat geen wonder was, want we zagen er uit als Indianen en bagage of hoofddekseis, hadden wij niet bij ons.

Gemakshalve hadden wij alles aan 't station laten staan, wat eigenlijk onverstandig was, want een hotelier, vertrouwt een schurk met een grote koffer, die leeg is, meer, dan iemand met een hart van goud, zonder koffer. Hein heeft in elk geval een hart van goud en was dan ook beledigd en mompelde woorden als „stinkmof”. Het eten, wat we er bij vooruitbetaling kregen, was echter best en uit de kamer, waarin wij bij vooruitbetaling sliepen, kon ik de volgende morgen zittend in mijn bed, een gedeelte van de dom tekenen, die gebouwd is van prachtige rode bakstenen en groen koperen daken heeft. Tot wraak hebben we van het vooruitbetaalde ontbijt, dat overvloedig was, niets, geen kruimeltje brood, geen klontje suiker, geen druppeltje melk, overgelaten. Toen zijn we tevreden met ons zelf, Lübeck ingetrokken, dat

vele mooie kerken heeft, met zanikkende kosters of kostersdochters, die je alles aanwijzen, wat je niet interesseert en je daardoor afhouden, van alles wat je wel interesseert. Het Protestantisme had de meeste van de Lübeckse kerken gewit, waardoor ze niet altijd slechter werden. Lübeck is bijna benauwend oud en er waren veel Hollandse invloeden, te bespeuren. Het was helaas weer snikheet en niets maakt steden ongenieteliker dan hitte en daarom zijn we een halve dag korter in Lübeck gebleven, dan ons plan was. 's Middags om twaalf uur zijn we in de trein naar Bentheim gestapt, waar we 's avonds tegen elven aankwamen.

We konden nog wel door naar Almelo, maar we waren het zat. In Bentheim had het geregend en de lucht was doortrokken met de vochtige geuren van het Bentheimer woud. De avond was prachtig en de laatste dag in Duitsland hebben we besloten met een nachtwandeling.

De volgende dag werden we weer Nederlanders. Hein ging naar Amsterdam, ik bleef in Almelo. En 's middags ben ik op de fiets gestapt en door Twente gereden, om te zien, of het mij nog beviel.

De Holsteinse schilder, Emil Nolde, is de hele wereld rondgezworven en tenslotte heeft hij zich gevestigd in zijn geboorteland. En ik versta dit „Heim-wee”.

Want het mooiste land op de wereld, is ten slotte het land, waar je het meest mee vertrouwd bent. En ik vond Twente mooier dan ooit.

AFBEELDING 8

HUIS TE MARIBO

DE KOMMUNE VAN PARIJS

DOOR P. VOOGD

DE revoluties van 1830 en 1848 waren het duidelijke bewijs, dat de groei der maatschappelijke voortbrenging ook in Frankrijk veranderingen nodig maakte in de sociale en politieke verhoudingen van dit land. Die van 1848 stond reeds niet meer op zich zelf. Zij was een onderdeel van de grote Europese democratische vloedgolf, die in verschillende landen zelfs tronen wegspoelde; oude voorrechten van grootgrondbezitters werden afgeschaft, de grondslagen werden gelegd voor een vermeerderde volksinvloed door kiesrechtuitbreiding en grondwettelijke beperking der alleenheerschappij van absolute regeringen. In deze volksbeweging was het proletariaat verbonden met de kleine burgerij. Maar het proletariaat was nog veel te zwak en de kleine burgerij was en bleef een onzeker element. Toen de heersende klasse haar aan haar zijde had weten te krijgen, was het lot der strijdende proletariërs in de bloedige Juniemaand van 1848 bezegeld.

Een periode van zwarte reactie volgde, ook in Frankrijk. Het actieve element der arbeidersklasse onderging een geduchte aderslating. Velen werden gedood, meerderen gevangen gezet. De leiders weken uit naar het buitenland, de pers werd weer aan banden gelegd, van het recht tot verenigen en vergaderen bleef weinig meer over.

* * *

De voortschrijdende maatschappelijke ontwikkeling doet echter op de duur haar onontkoombare invloed weer gelden. Tussen 1860 en 1870 ontwaakt de arbeidersklasse langzamerhand weer uit haar diepe slaap. Er ontstaan vakverenigingen, die verbetering der arbeidsvoorwaarden nastreven: hoger loon, korter arbeidstijd. De koöperatieve idee grijpt om zich heen. Verschillende stakingen worden op touw gezet. Socialistische leerstellingen krijgen ook in Frankrijk weer talrijke aanhangers. Het is de tijd van Proudhon.¹⁾

Deze interessante figuur, op wiens theorieën zowel kleinburgerlike als anarchistische socialistten zich nog steeds beroepen, stelde afschaffing van intrest en rente in uitzicht. Door een betere organisatie van het koöperatienet en het kredietwezen wilde hij de arbeiders op de duur in het bezit brengen van het kapitaal, dat zij voor de produktie nodig hadden. Hoewel de aanhangers van Proudhon gekant waren tegen een centrale staatsmacht en die vervangen wensten te zien door een federatie van zich zelf regerende gemeenschappen, „kommune's" genaamd, was hun strijdwijze gematigd en vreedzaam. Proudhons invloed bleek niet sterk genoeg om de Internationale te doordringen. In de strijd, die Bakounine na Proudhons dood in zijn geest tegen Marx heeft gevoerd, is de laatste overwinnaar gebleven.²⁾

Verovering van de politieke macht voor een snellere omvorming van de bestaande winstproduktie in een socialistische behoeftevoorziening — dat is het, wat Marx wilde.

¹⁾ Zie „De Eerste Internationale", „Opgang" 3de jg. No. 4, blz. 86 en 87.

²⁾ Zie „De Eerste Internationale", „Opgang" 3de jg. No. 4, blz. 87 en 88.

We moeten nu een Frans socialist wat nader bespreken, die evenals Marx doordrongen was van de noodzakelijkheid om de staatsmacht te veroveren, maar die ten opzichte van de wijze, waarop dit moest geschieden, er opvattingen op na hield, die zeer van die van Marx afweken.

We hebben het oog op Blanqui. Voor een goed begrip van de Parijse Kommune is een beschouwing van zijn denkbeelden onmisbaar.

Terwijl Marx massale openlike organisatie van het gehele proletariaat een noodzakelijke voorwaarde voor het welslagen der arbeidersbeweging achtte, was Louis Auguste Blanqui een geboren samenzweerder.

Evenals Babeuf³⁾ meende hij, dat slechts na geheime voorbereiding door plotseling optreden van een groep zelfbewuste en moedige mannen, als het ware bij verrassing de regering en daarmee de heersende klasse uit haar leidende positie kon worden gedrongen.

Blanqui was een man, die — diep doordrongen van het afschuwelijke onrecht in de kapitalistische samenleving — de moed had van zijn overtuiging. Een opstandeling met een hart van goud. Niemand kan de reinheid van zijn bedoelingen ook maar een ogenblik in twijfel trekken.

Als vijftientigjarige stond hij reeds op de barricaden van het revolutionaire Parijs van 1830. Bij alle opstanden was hij de bewerker en de aanvoerder. Wegens de mislukte opstand van 1839 werd hij in 1840 ter dood veroordeeld, doch het vonnis werd veranderd in levenslange gevangenisstraf.

De revolutie van 1848 bevrijdde hem uit de kerker en weldra was hij te midden der republikeinen; de opstand van 15 Mei was zijn werk. Op 28 Mei werd hij opnieuw gevangen genomen en tot tien jaar opsluiting veroordeeld.

Pas in 1859 werd hij weer in vrijheid gesteld, maar twee jaar later wegens samenzwering voor de zoveelste maal achter de tralies gezet.

Niet ten onrechte noemden de Franse arbeiders hem „de gekerkerde." Hij leefde steeds in armoedige omstandigheden en heeft weinig geluk gekend. Na een jaar met zijn jonge vrouw, die hij hartstochtelijk lief had, getrouwd te zijn geweest, volgde zijn veroordeling tot levenslange kerkerstraf. In de gevangenis moest Blanqui vernemen, hoe zij kwijnde en ten slotte van verdriet stierf.

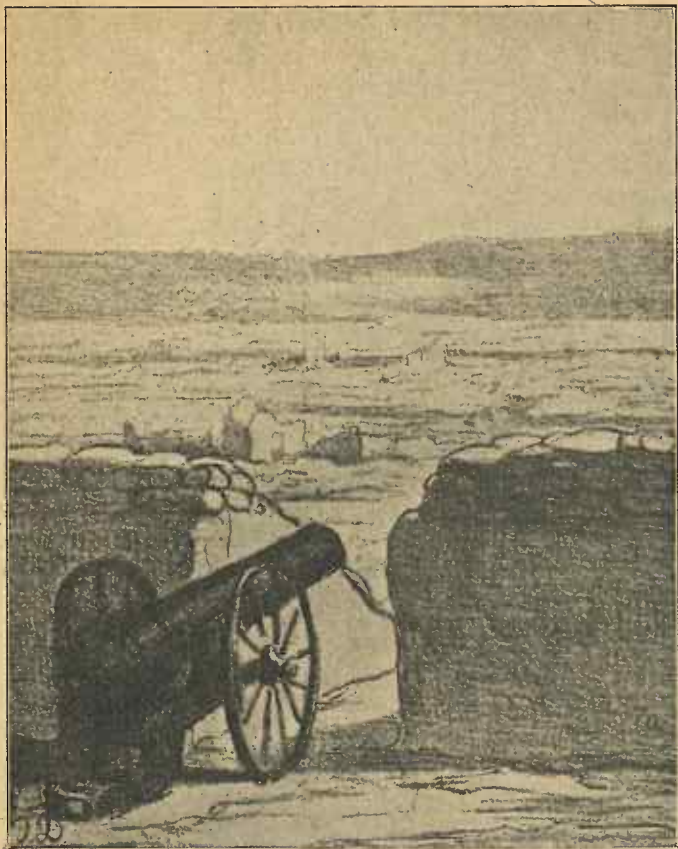
* * *

Frankrijks ekonomies leven en daarmee zijn politiek ondergingen in de tijd na 1848 zeer diepgaande veranderingen.

Naarmate de ekonomiese ontwikkeling voortschreed, geraakte de Franse politiek in de macht van het financiële grootkapitaal, dat voor de uitbreiding van het kapitalistische bedrijfsleven en de afzet der Franse produkten in vreemde gewesten een oorlogszuchtige richting insloeg.

In de tweede helft van de negentiende eeuw begon een imperialistische en militaristische periode in de Franse geschiedenis. Op de Krimoorlog (1854—'56) volgde de

³⁾ Zie „Babeuf of de samenzwering der gelijken", „Opgang", 2de jg. No. 4, blz. 79—82.

AFB. 1. EEN LANDSCHAP IN 1870.

HONORÉ DAUMIER

veldtocht in China (1857—'60), de oorlog tegen Oostenrijk (1859) en in Mexiko (1861—'67).

Van de snelle kapitalistische ontwikkeling in die tijd krijgt men een denkbeeld, als men bedenkt, dat van 1848 tot 1870 het Franse spoorweginet werd uitgebreid van 1832 tot 175000 K.M., de steenkoolwinning van 4 tot 13 miljoen, de staalproductie van 16000 tot 338000 ton.

Ook hier zag men weer de typiese verschijnselen, die voor de kapitalistische ontwikkeling in elk land kenmerkend zijn: snelle vermeerdering van uitgevoerde waren en ingevoerde grondstoffen voor de industrie, samentrekking der bevolking in de steden, stijging vooral van indirecte belastingen, stijging van nood en ellende der arbeiders.

* * *

Een noodzakelijk gevolg was natuurlijk ook stijging der ontevredenheid in grote kringen. De bourgeoisie wilde meer macht en invloed. Aanvankelijk meende Napoleon III de arbeiders tegen de ontevreden bourgeoisie te kunnen gebruiken. Maar de verkiezingen van 1863 toonden aan, dat de arbeiders door schijnvriendelijkheid en enkele sociale hervormingen door Napoleon niet af te brengen waren van hun streven naar sociale bevrijding. Het Arbeidersverkiezingsmanifest der Zestig van 1864 proklameerde de klassenstrijd. Het wilde sociale gerechtigheid als noodzakelijke aanvulling der politieke medezeggenschap.

Blanqui was in 1859 uit de gevangenis ontslagen; zijn rusteloze propaganda had dadelik weer een aanvang genomen en werkte ook na zijn in hechtenisneming door. Er was opnieuw roering en gisting gekomen. Toen op 25 Mei 1864 het verenigingsverbod in Frankrijk werd opgeheven, maakte het ontwakende proletariaat dadelik van deze bewegingsvrijheid voor zijn politieke en economische doeleinden een vlijtig gebruik.

In de Internationale, die in hetzelfde jaar werd opgericht, was ook Frankrijk vertegenwoordigd. In de grote arbeidskonflikten vermoedde de bourgeoisie haar invloed.

Toen toegevendheid niet baatte, ging de Franse regering over tot vervolging. De Parijse sekte der Internationale, waarin Blanqui veel aanhangers had, maakte het de regering te lastig. Zij werd in 1868 eenvoudigweg ontbonden.

Maar dit had een omgekeerde uitwerking. De verkiezingen van 1869 verkleinden de regeringsmeerderheid, de vakbeweging nam een grote vlucht, de gematigde Proudhonisten verloren meer en meer terrein aan de vurige Blanquisten, kortom met elke dag wies de opstandigheid. Tal van revolutionaire klubs en verenigingen werden gesticht. Deze trokken niet alle dezelfde lijn. Er waren ook veel kleinburgerlike elementen bij, in wier kringen de overleveringen van de Grote Franse Revolutie van 1789—1792 nog niet verdwenen en de aanhangers van Robespierre en zijn maatschappelijke idealen niet zeldzaam waren.

Hoe zeer al deze klubs en richtingen ook onderling verschilden, zij waren niettemin één in hun gloeiende haat tegen Keizer Napoleon III en zijn politiek.

* * *

Louis Napoleon Bonaparte was, nadat in Junie 1848 de revolutie in bloed was gesmoord op 10 December 1848 tot president der Franse republiek gekozen. Hij was de sterke man geweest, die de reactie na de Junieslachting nodig had gehad om de „orde" te handhaven. Reeds in 1836 en 1840 had hij mislukte pogingen gedaan om zich tot keizer te laten uitroepen. Toen hij zijn kans in 1852 schoon zag, aarzelde hij geen ogenblik om alle plechtige eden en beloften te verbreken. Door een staatsgreep zette hij zich de keizerskroon op het hoofd. De belangen van landbouwers en arbeiders werden door hem willens en wetens opgeofferd aan die der geldaristokratie, die grote kapitalen bezorgde voor de uitbreiding van handels- en verkeersmiddelen in het binnenland en het voeren van de oorlogen in het buitenland, die afzetgebieden voor de produkten der grootindustrie moesten brengen.

Om de plannen voor openbare werken, bruggen, kanalen uit te voeren en de uitgaven voor de legerexpedities in Afrika en Azië te bestrijden, moest de bevolking zwaar belast worden. Waar had anders de rente voor de buitengewoon hoge leningen vandaan moeten komen?

Naarmate Napoleon de belangen van het grootkapitalisme diende, vervreemde hij zich hoe langer hoe meer van de meerderheid der Franse bevolking, vooral van de arbeiders en kleine burgers, die in dubbele zin onder het stelsel leden, door verhoogde uitbuiting zowel als door drukkende belastingen.

De verkwisting, de pronkzucht en het zedelijk bederf der heersende klassen van het keizerrijk stonden daarbij in een schreeuwende tegenstelling tot alles, wat men het volk steeds als eerbaar en goed had voorgelouden.

Het tweede keizerrijk ging zijn ondergang tegemoet.

* * *

Die ondergang vond het op het slagveld. Napoleons politiek had geleid tot de oorlog met Duitsland, die een voor Frankrijk ongelukkig einde nam. Zijn legers leden geweldige nederlagen; de keizer werd te Sedan gevangen genomen; op 4 September 1870 volgde de proklamatie der republiek.

Een voorlopig bewind, de nieuwe „regering der nationale verdediging" wordt door de Parijse bevolking ingesteld.

Wat zal zij doen? Twee uitwegen blijven volgens Bakounine¹⁾ open. Van het voorlopig bewind verwacht hij niets. Volgens hem is er aan een verbond tussen bourgeoisie en proletariaat in naam der nationale redding niet te denken. Heeft niet de bourgeoisie zelf door haar lijdelijke houding tegenover Napoleon de oorlog over Frankrijk doen losbreken? Hij verwacht veeleer heil en redding van een algemene opstand der arbeiders in de steden en der boeren op 't land. Zij moeten de Pruisen verjagen en een nieuwe regeling der maatschappij in vrije „kommune's" vestigen inplaats van de gecentraliseerde Staat. De roep naar de „Kommune" vindt overal weerklank.

Als protest tegen een te ver doorgevoerde ondragelijke van uit één centraal punt geleide ambtenarenregering, — als herinnering uit de Franse revolutie van 1792, toen ook de Kommune van Parijs de leiding had in de strijd tegen de verbonden buitenlandse vijanden, — als toekomstverwachting van het socialistiese proletariaat, dat van Proudhon de afkeer heeft geleerd van de gecentraliseerde staat en de voorliefde heeft overgenomen voor de federatie van eigen kooperatief werkende en zich zelf besturende gemeenschappen.

De gedachte der Kommune gaat steeds sterker leven in de massa der Parijse bevolking, die door de loop der oorlogsgebeurtenissen in het bezit van wapens is geraakt. Geprikkeld door misgrepen van bovenaf tracht nu deze Parijse bevolking met wapengeweld de gedachte om te zetten in een revolutionaire daad.

* * *

Gedurende de oorlog waren alle burgers, die de wens daartoe hadden te kennen gegeven, van wapens voorzien. Zij hadden bovendien hun eigen officieren mogen kiezen. In Parijs alleen bestond deze „Nationale Garde" uit driehonderdduizend man. De belegering van Parijs, die 19 September 1870 begon, sneed de bevolking van de buitenwereld af. Handel en bedrijven lagen stil. Werkloosheid en gebrek was het gevolg, zodat men reeds tot buitengewone maatregelen zijn toevlucht had moeten nemen als het inlossen der panden in de banken van lening op staatskosten en de opschorting der betaling van huren en wissels.

Onder deze omstandigheden werd het dienstnemen in de Nationale Garde, waaraan een zekere soldij verbonden was, nog in de hand gewerkt.

Bij de onderhandelingen over de wapenstilstand had men gedaan weten te krijgen, dat de Nationale Garde te Parijs in 't bezit van haar wapens zou blijven, „voor het handhaven van de orde," zoals Bismarck ironies opmerkte.

De tijd van September 1870 tot Februarie 1871 was niet geschikt om bij de plattelandsbevolking veel aanhankelijkheid voor de jonge republiek te wekken. Dit bleek bij de verkiezingen voor de Nationale Vergadering, die op 8 Februarie 1871 werden gehouden.

Deze vielen voor de republiek ongunstig uit. In Parijs en enige andere steden werden weliswaar vele radikaal gezinden, waaronder ook enkele socialistes gekozen, maar de meerderheid van het nieuwe parlement was monarchisties en reaktionair.

De besluiten, van dit parlement, dat aanvankelijk te Bordeaux vergaderde, waren direkt tegen de Parijse Nationale Garde gericht. Men zette te Bordeaux de Parijse „Regering der Nationale Verdediging" af en

¹⁾ Zie „De Eerste Internationale", „Opgang" 3de jg. No. 4, blz. 88.

AFB. 2. IN DIT DAL DER TRANEN ...

HONORÉ DAUMIER

beschouwde de Nationale Garde als een gevaar, dat zo spoedig mogelijk moest verdwijnen. Daarom bepaalde de door de nieuwe president Thiers ingestelde regering, dat alleen die leden der Nationale Garde soldij zouden ontvangen, die met de stukken konden bewijzen, dat ze werkloos of behoeftig waren.

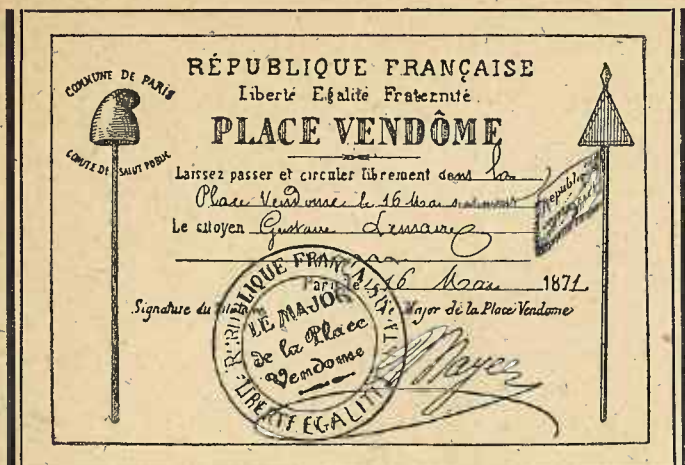
Het antwoord van Parijs was de instelling van een „Centraal Komitee," dat alle bataillons der Nationale Garde zou verenigen, om de republiek tegen mogelijke aanslagen van het „jonker-parlement" te Bordeaux te verdedigen.

Er werd een „Federatie" van de Nationale Garde gesticht, die de leiders zelf zou kiezen en de belangen van de aangeslotenen zou voorstaan. Naar deze „Federatie" kregen later de strijders der Kommune de naam van de „Gefedereerden."

Toen de Regering van Bordeaux een monarchist tot opperbevelhebber der Nationale Garde benoemde, moest Parijs wel aan verraad der republiek denken. Het werd hoe langer hoe duidelijker, dat de regering het aanstuurde op een konflikt met Parijs. Men voelde, Parijs moest worden gestraft, misschien wel als hoofdstad afgezet.

Op 10 Maart besloot de Kamer haar zetel en die der regering van Bordeaux naar Versailles over te brengen. Tevens besloot zij, dat binnen twee dagen de wissels moesten worden betaald. Dit bracht de gemoederen aan het koken. De trots der Parijzenaars krenken, hun armoede en gebrek miskennen, daartoe was dit „jonker-parlement" in staat. Wilde het Parijs tot het uiterste drijven? Op een verzoek van de Parijse bevolking om de betaling der huren nog een poos op te schorten in deze tijd van economiese krisis, kwam geen antwoord.

De opgewondenheid was groot. Een enkele vonk

AFB. 3. TOEGANGSBEWIJS VOOR DE PLACE VENDOME OP DE DAG VAN HET OMVERWERPEN VAN DE VENDOME-ZUIL

kon een ontploffing veroorzaken. Dat geschiedde dan ook. Op 17 Maart geeft Thiers generaal Vinoy bevel om de kanonnen, die staatseigendom zijn, uit Parijs te halen.

De volgende morgen zal het plan worden uitgevoerd. Maar de Nationale Garde laat het niet toe. De soldaten, die het werk moeten doen, verbroederen zich met de Gardisten. Zij slaan aan het muiten, nemen hun officieren gevangen. Hun chef generaal Lecomte en de vroegere opperbevelhebber der Nationale Garde, generaal Thomas, die bij de manschappen zeer gehaat was, worden op de plaats gefusilleerd.

Thiers moet het bevel geven, dat de regeringstroepen en de hogere ambtenaren de stad hebben te ontruimen. Parijs is in handen van de Nationale Garde. Het geeft er zich geen rekenschap van, dat het bijna heel Frankrijk tegen zich heeft. Het proklameert de Kommune en hijst de rode vlag op het stadhuis.

* * *

Elk gewest en elke gemeente — zo werd als de wil der Kommune verkondigd — zou het recht krijgen om de politieke en sociale aangelegenheden zelfstandig te regelen. De nationale belangen zouden door een Kongres van afgevaardigden der Kommunen worden behartigd. Een andere houding was trouwens onder de gegeven omstandigheden voor Parijs niet mogelijk. Elke erkenning van de regering, gekozen op grond van het algemene kiesrecht, zou betekend hebben een zich op genade of ongenade overleveren.

Wanneer verschillende andere steden het Parijse voorbeeld hadden gevolgd, indien onder straffe leiding een deel der Nationale Garde uit Parijs was opgerukt om stelselmatig, na een overwinning op de Versaillanen, de revolutionaire beweging buiten Parijs voort te zetten, misschien was het dan kunnen gelukken om een andere stemming in het land te wekken.

Maar dat gebeurde niet en daarmee werd de burgeroorlog onvermijdelijk, daar er van toegeven noch van Parijs noch van het land sprake kon zijn.

In Parijs schoot de leiding te kort. De hogere ambtenaren hadden op bevel van Thiers de stadsdiensten verlaten. Al deze diensten moesten onder nieuwe leiding gesteld worden om een geregeld functioneren van het leven der hoofdstad mogelijk te maken.

Aan offervaardigheid en geestdrift ontbrak het niet, wel aan bekwaamheid. Het Centraal Komitee bestond voor een groot deel uit jonge onervaren lieden, die de ernst van de toestand niet konden inzien. Zij lieten het

aan de allernoodzakelijkste maatregelen ontbreken. De meest verantwoordelijke posities als die van opperbevelhebber der Nationale Garde en van Stadskommandant werden aan totaal ongeschikte personen opgedragen.

Onneembare Parijse forten, waaruit bij vergissing de regeringstroepen waren weggetrokken, werden niet tijdig door de Nationale Garde bezet. Ook voor de financiering der stad werden geen doortastende maatregelen genomen.

Op 26 Maart hadden in Parijs de verkiezingen voor de Kommune plaats. Met overgrote meerderheid werden aanhangers der Kommune gekozen. Van de 78 leden van de Raad der Kommune waren 19 leden der Eerste Internationale. Ook Blanqui was er bij, maar hij kon zijn mandaat niet vervullen, daar hij reeds op 17 Maart wegens poging tot opstand was gearresteerd.

Op 28 Maart werd de eerste zitting gehouden op het Stadhuis. Op de pleinen er voor waren ongeveer tweehonderdduizend gewapende burgers saamgestroomd, die onder gejuich hun instemming met de stichting der Kommune te kennen gaven.

* * *

De nieuwe Raad der Kommune was beter saamgesteld dan het Centraal Komitee, hoewel de meeste leden evenmin voor de moeilijke taak, die zij te vervullen kregen, berekend konden worden geacht. Wel waren er onder de 19 leden der Internationale knappe en verstandige bestuurders, ook geleerden en kunstenaars telde de Raad in zijn midden, maar over het geheel leed het bestuur der stad aan gemis ener goede leiding. Verwarring werd gesticht doordat het Centrale Komitee ook na de instelling van de Raad der Kommune niet werd opgeheven.

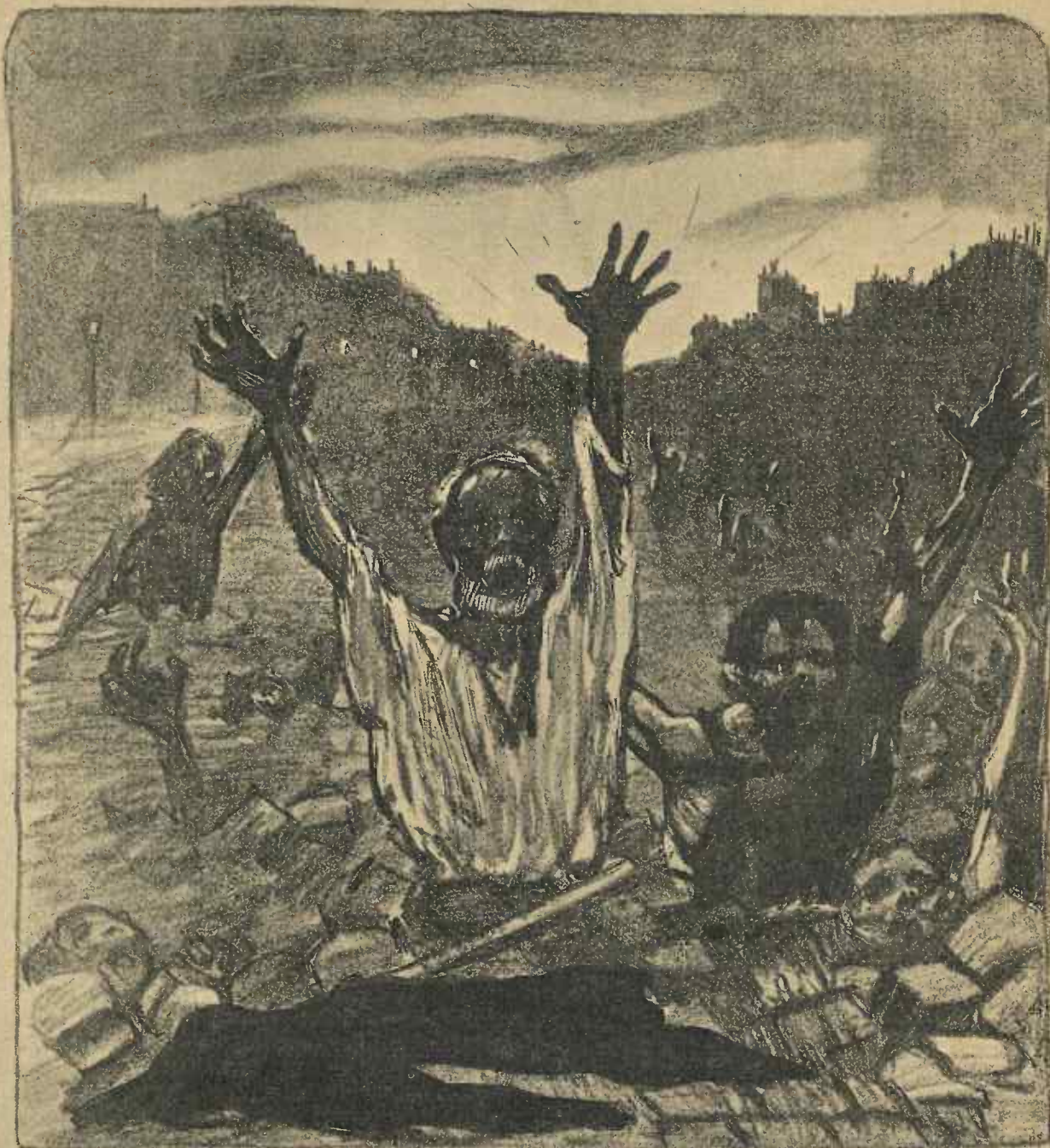
Twee maanden — van 28 Maart tot 28 Mei 1871 — heeft de Kommune bestaan. Twee maanden van proletarische bewind in een belegerde stad en tegenover een vijandelijk leger van eigen landgenoten bovendien.

Men heeft het proletarische karakter van de Kommune wel eens betwijfeld. Maar een opsomming van de belangrijkste maatregelen, die in die korte tijd door de Kommune werden genomen, is wel in staat om aan die twijfel een einde te maken.

De loting en het leger werden afgeschaft, kerk en staat gescheiden. Het salaris van de beambten der Kommune bedroeg hoogstens 6000 Francs, maar was in werkelijkheid veel geringer. De eerlijkheid en betrouwbaarheid van de Kommuneregering stak zeer voordelig af tegen de corruptie en de omkoopbaarheid van de ambtenaren der burgerlijke regeringen. De huren van Oktober 1870 tot Julie 1871 werden kwijtgescholden, de verplichting tot het voldoen der wissels werd voorlopig uitgesteld, de verkoop der panden in de banken van lening eveneens geschorst.

Een begin werd gemaakt met arbeidswetgeving: loonaftrek en bakkersnachtarbeid werden verboden, de arbeidersverenigingen kwamen voor levering aan de stadsbedrijven eerder in aanmerking dan partikuliere ondernemers. Een minimum-loon werd bij sommige diensten ingevoerd, door de eigenaars verlaten fabrieken en werkplaatsen werden tegen vergoeding aan produktieve koöperaties in bruikleen gegeven. De rechten der buitenechtelijke kinderen werden met die der andere gelijkgesteld, de belangen van het wereldlijk onderwijs bevorderd. Gewonden, weduwen, ouders en kinderen van gesneuvelde „gefedereerden” zouden een jaarlijks pensioen krijgen. Ook voor de wezen van tegenstanders der Kommune werd gezorgd.

LE CRI DES PAVÉS!

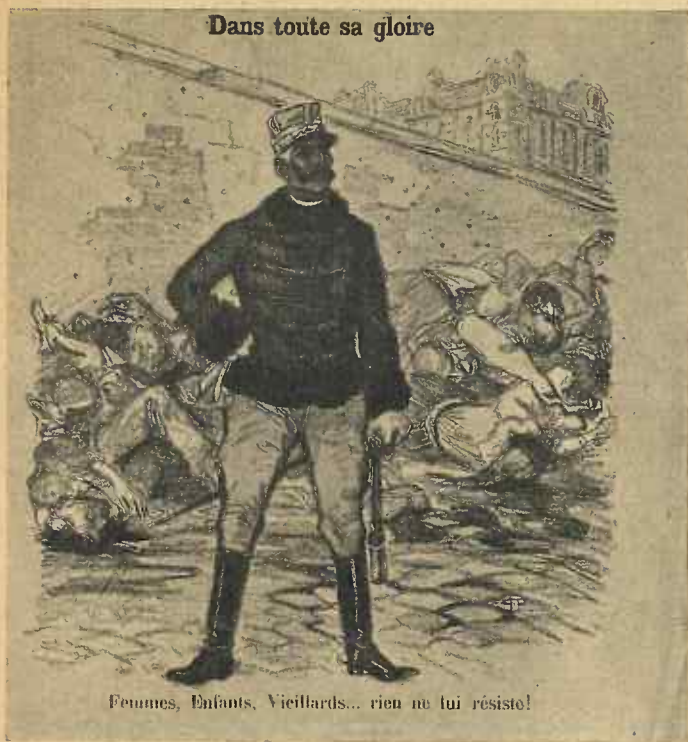

LES COMMUNEUX. -- Votre République est fille de notre sang !

AFB. 4. DE SCHREEUW VAN DE STRAATKEIEN!

DE KOMMUNARDS: Uw Republiek
is de dochter van ons bloed! (Prent van
Steinlen in de Chambard Socialiste.)

AFB. 5. IN ZIJN VOLLE GLORIE. VROUWEN, KINDEREN, GRIJSAARDS... NIETS DAT HEM WEERSTAAT! STEINLEN

Uit dit alles blijkt, dat de Kommune inderdaad door een socialistiese geest werd beziel. Ook uit de proklamatie's der Kommune is dit aan te tonen.

„Arbeiders, geeft u niet over aan zelfbedrog! Dit is de grote strijd. Parasieten en arbeiders, uitbuiting en produktie staan tegenover elkaar,” zegt het Centraal Komitee op 4 April. Het „Journal Officiel” schrijft op 26 Maart: „Begrijpt de bourgeoisie niet, dat het proletariaat aan de beurt is om zich te emanciperen? Het is zijn recht en zijn plicht zijn leerstellingen te verwezenliken en zijn overwinning te bevestigen door zich van de macht meester te maken.” Onder de eisen wordt de sosialisatie met name genoemd. Delescluze, een der leiders, schrijft in zijn proklamatie van 21 Mei: „Plaats voor het volk, voor de strijders met de blote armen! Het uur van de revolutionaire oorlog heeft geslagen!”

Zeker was de geest der Kommune socialisties. En ook internationaal. Vreemdelingen als de Hongaar Fränkel, de Pool Dombrowsky kregen belangrijke vertrouwensposten. Waren zij niet burgers der wereldrepubliek? En betekende niet het omverhalen van de Vendomezuil, dit monument van oorlogsroem en militarisme, een stoutmoedige bekentenis tot de idee der internationale broederschap? Zeker, het was wel een proletaries bewind, deze Parijse Kommune.

Maar zoals gezegd: in een belegerde stad en in 't gezicht van een vijandelijk leger der burgerlike tegenstanders.

* * *

Dit leger naderde meer en meer. Het was beziel met wraaklust tegenover de Parijzenaars. Door een sluwe lasterkampagne was het platteland tegen de Kommune opgehitst.

Onder deze omstandigheid zouden alleen vastberadenheid, tucht en een tijdig doortastend optreden een gunstige ommekeer hebben kunnen bewerken. Maar die waren

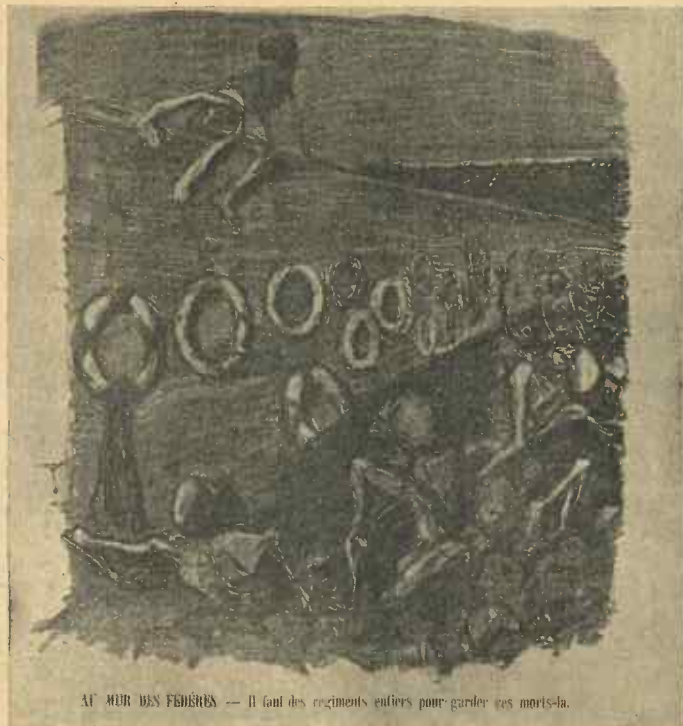
ver te zoeken. Een eensgezinde leiding ontbrak. Er was geen eenheid, geen discipline. Er was onenigheid, weifelmoedigheid, gebrek aan tucht zowel bij het burgerlik bestuur als bij de legeraanvoering. En zo was het gruwelijk einde onafwendbaar.

Het leger uit Versailles wist bij verrassing Parijs binnen te dringen.

Toen begon een vreselijke moordpartij. Thiers had het wachtwoord uitgegeven: „Geen erbarmen!”

De Parijzenaars streden in de laatste week van Mei met de moed der wanhoop op de barrikaden. Ze wisten, het ging om dood en leven. Elke gevangene werd door de Versaillanen zonder genade doodgeschoten.

Om zich tegen deze zelfs het oorlogsrecht schennende wreedheid te verweren nam de Kommune driehonderd personen als gijzelaars in arrest, waaronder zich ook de aartsbisshop van Parijs, Darboy bevond. De Kommune bood aan, hem vrij te laten tegen uitlevering van de gevangenen Blanqui. Thiers ging er niet op in. Het was hem blijkbaar er om te doen de Kommune te noodzaken als gevolg van het onmeedogend optreden der Versaillanen ten opzichte der gevangenen een aantal gijzelaars als noodweer en tegenmaatregel eveneens te doden, opdat hij dit in zijn voordeel kon uitbuiten. En dat geschiedde dan ook. Waarna met dit als het ware uitgelokt feit alle klassen der bevolking tegen de Kommune werden opgezet. Op de barrikaden werden twintigduizend personen door de vijandelike soldaten gedood. Men wilde blijkbaar de laatste kiemen van het socialisme vernietigen. Niet alleen mannen, maar ook vrouwen en kinderen werden zonder vorm van proces afgemaakt. En men deed het met een wellust en een wreedheid, die zonder voorbeeld zijn in de geschiedenis. Een heel systeem van aanbrenging werd in elkaar gezet. Nog jaren na 1871 duurden de gevangennemingen, de veroordelingen en terechtstellingen voort. Het totaal aantal slachtoffers bedroeg meer dan honderduizend.

AFB. 6. OP DE MUUR DER GEFEDEREERDEN. ER ZIJN HELE REGIMENTEN NODIG OM DIE DODEN TE BEWAKEN. STEINLEN

De Parijse Kommune was veroordeeld om te mislukken. De tijd was nog niet rijp voor de grote sociale ommekeer. Het proletariaat was niet voldoende georganiseerd en ontwikkeld. Het paste nog methoden toe, die ondoeltreffend waren. Maar zij heeft niettemin een gewichtige taak vervuld. De Kommune was een noodzakelijke episode in de bevrijdingsstrijd der arbeidersklasse. Haar nederlaag legde de grond voor de opgang van het proletariaat. Haar fouten kwamen de arbeidersbeweging ten goede. Het mislukken der Parijse Kommune leerde, hoe moed en overtuiging niets vermogen zonder hechte organisatie, zonder tucht en inzicht.

De Parijse Kommune leerde de arbeiders hoe nodig het is, dat niet slechts de grote steden, maar ook de dorpen voor de socialistische idee worden gewonnen. Zij ruimde op met de misvatting van Blanqui, die meende, dat door een kleine groep flinke en moedige mannen, door samenwerking en opstand een andere sociale wereldorde kan worden gegrondvest.

* * *

Voor enkele maanden stonden we op het Parijse kerkhof Père Lachaise bij de „Muur der Gefedereerden.” En we herdachten op die historische plaats stil en zwijgend,

hoe hier aan deze uithoek op de bloedige Meidag van 1871 de laatst overgeblevenen zich vechtend hadden teruggetrokken voor de niets ontziende, hen wreed vervolgende binnenlandse vijand. Op de druilige regendag kwamen die gebeurtenissen weer fel voor onze geest te staan. De opschriften en kransen, daar aangebracht door dankbare proletariërs wekten de herinnering aan de onverschrokken Kommunards, die met een bewonderenswaardige moed de dood ingingen voor de hun heilige zaak.

Tot de allerlaatsten waren daar mannen en vrouwen, ouden en jongen door de „orde-bewaarders” als honden neergeschoten.....

Maar de donkere regendag werd licht en helder, toen wij bedachten, hoe de grote zaak, waarvoor die dappere kameraden stierven, niet dood is, maar hoe zij leeft in de hoofden en harten van miljoenen, die nu in hechte organisaties verenigd, zij het op andere en betere wijze, maar toch voor hetzelfde schone ideaal werken en strijden.

De makkers van de Kommune zijn gestorven voor ons, voor onze noden en voor onze verlangens, ze hebben de grond gelegd voor een betere, hoopvolle toekomst.

Het bloed der martelaren was ook hier het zaad der kerk.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET WERKTUIG

DOOR N. TJ. SWIERSTRA

HET WERKTUIG IN HET METAALTIDPERK

GEDURENDE het steentijdperk hadden de werktuigen zich ontwikkeld van de zo primitieve eolithen tot de prachtige stenen werktuigen, waarvan ieder oudheidkundig museum er tegenwoordig talrijke exemplaren bezit. Tienduizenden jaren waren voor deze ontwikkelingsgang nodig geweest en wij kunnen ons voorstellen, hoe degenen, die deze voorwerpen zo volkomen afwerkten, het gevoel hebben gehad, dat iets geweldigs was bereikt. Had men hun de vraag gesteld: zou het mogelijk zijn nog beter bijlen, enz. te maken, dan geloof ik, dat wij aan het waarschijnlijk antwoord niet behoeven te twijfelen. Inderdaad, stenen bijlen waren, menselijker wijs gesproken, niet meer te verbeteren. En toch was er juist toen, d.i. ruim 2000 jaar vóór Christus, in deze streken een verandering op til, die in de betrekkelijk korte spanne tijds van enige duizenden jaren de gehele wereld een ander uiterlijk zou geven. Eerst ging het langzaam en aarzeland.

Sommigen trachtten het nieuwe nog te keren, te bewijzen dat het oude, waaraan ze (eerbiedwaardige eigenschap) trouw bleven, beter was dan het nieuwe. Maar eindelijk brak dit nieuwe met onweerstaanbare kracht door, om ten slotte aan de techniek een vlucht te verlenen, die de mens er in onze tijd met angstige ontzetting naar deed opzien.

Hoe kwam de mens er toe zijn werktuigen van metaal te maken?

Slechts bij hoge uitzondering treft men op aarde metaal aan in gedegen toestand. In de regel vindt men het slechts in de vorm van erts. En meer dan eens zal gedurende het oude steentijdperk de mens een ertshoudend stuk

steen ter hand hebben genomen, zonder dat hij kon beseffen, welke mogelijkheden een dergelijk stuk steen voor de mensheid in zijn schoot verborgen hield. Zelfs al heeft de oermens voor en na een stukje gedegen metaal gevonden, dan is het niet waarschijnlijk, dat hij het ging gebruiken, zoals wij metaal aanwenden. Misschien werd het bewaard als een curiositeit. Zo heeft men bij neolithische vondsten wel eens een stukje goud aangetroffen. Misschien ook werd het

AFBEELDING 2

BIJLSTÉLEN UIT EEN OUDE KOPERMIJN

weggeworpen als iets dat geen waarde had. Ja, indien er al een was, die het wist te veranderen in een soort van werktuig, dan was nog de mensheid daar weinig of niets mee opgeschoten. Het metaal kreeg pas zijn grote betekenis, toen men het opzettelijk uit het gesteente kon verwijderen. — Een uitzondering op deze regel vormen slechts die streken, waar koper in meer belangrijke hoeveelheid in gedegen toestand wordt aangetroffen. Sommigen denken, dat dit misschien heel lang geleden het geval was op het eiland Kreta. Maar uitzondering bleef zulks toch.

Twee mogelijkheden zijn er nu. Het kan zijn, dat een ziener onder onze voorouders, een scherpzinnig wezen, op de gedachte kwam, dat bepaalde soorten van gesteenten iets bevatten, dat voor de mens een grote betekenis kon krijgen. Het is verder mogelijk, dat hij uitvond, hoe door middel van het vuur deze stof uit het gesteente kon worden te voorschijn gebracht. Tegenwoordig neemt men echter niet meer aan, dat het zo is gegaan. Men beschouwt veeleer het metaal als een geschenk van het vuur.

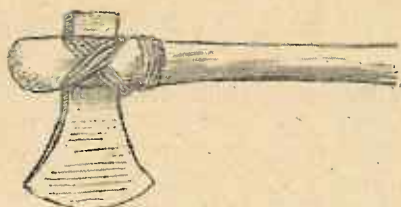
De langdurige omgang met het vuur en het steeds beter beheersen ervan, moesten eindelijk onwillekeurig wel leiden tot de ontdekking van het metaal. Had men aanvankelijk slechts de beschikking over het vuur, als het toevallig tot de mens kwam, later leerde men het onderhouden en bewaren. En eindelijk vond men zelfs de kunst, het uit het hout te voorschijn te toveren. Toen behoefde men nimmer meer zonder vuur te zitten. Steeds meer en beter leerde men er gebruik van te maken. Diende het aanvankelijk misschien uitsluitend voor verwarming en verlichting, al spoedig ging men er ook het voedsel mee bewerken. Eerst natuurlijk op een grove wijze, alleen door roosteren. Maar stilstand was ook hier niet. Langs een moeilijke weg had de mens in het nieuwe steentijdperk eindelijk potten leren bakken, waarin water kon worden gekookt en daarmee was men nu zo ver gekomen, dat de ontdekking van het metaal te eniger tijd wel moest volgen. Immers, wie water in dergelijk vaatwerk wil verwarmen, komt er als het ware vanzelf toe enige stenen op te

stapelen, daartussen zijn vuur aan te leggen en daarop zijn aarden pot te plaatsen. De A.J.C.'er, die in de zomer er op uit trekt en in het vrije veld zijn potje kookt, zal door de omstandigheden ook wel eens tot uitvinder van zo'n primitieve haard worden.

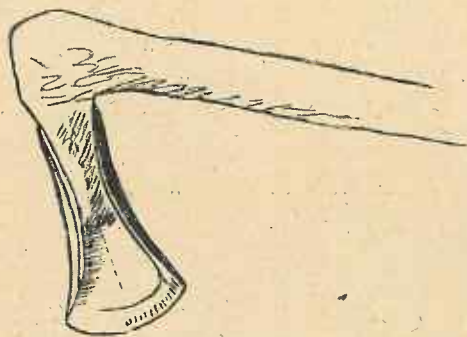
Het zou zeker een wonder zijn geweest, indien nooit eens hier of daar voor dit doel een ertshoudende steen was gebruikt. En misschien is het meer dan eens geschied, zonder dat er iets bijzonders gebeurde. Maar hoe licht kon onze primitieve haard door as enigszins verstopt raken en zo tot een oven worden en dan kon heel goed, als toevallig een ertshoudende steen aanwezig was, de hitte zo groot worden, dat een gedeelte van het metaal uitsmolt. Misschien heeft niemand der aanwezigen er iets van gemerkt. Dan had de mens een gelegenheid

verzuimd. Het is niet onwaarschijnlijk, dat dikwijls zo'n gelegenheid verzuimd is. Doch eindelijk moet wel eens iemand het uitgesmolten stukje metaal hebben gevonden. En vroeg of laat moest ook wel iemand ontdekken, dat het vuur in staat is om onder bepaalde omstandigheden uit de steen een nieuwe stof te voorschijn te brengen.

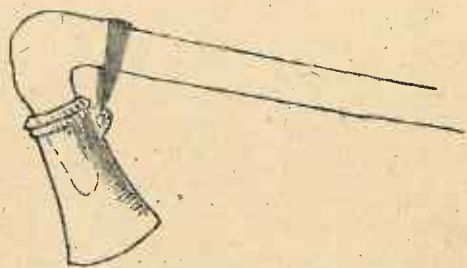
Nemen we aan dat het koper was. Dit metaal is altans het eerste, dat meer in 't groot is gebruikt. De oudste koperen voorwerpen in Midden-Europa zijn van omstreeks 2500 voor Chr. Nu is het evenwel de vraag, of dit koper ook in deze streken is gewonnen. 't Kan zijn, dat de eerste koperen voorwerpen werden ingevoerd van elders. Het is zelfs zeker, dat men in Zuid-Europa, op Kreta en Cyprus, in Voor-Azië en Egypte eerder koper en ook andere metalen aanwendde dan in deze streken van Europa. Waar dit voor het eerst gebeurde is moeilijk te zeggen. Vaak neemt men aan, dat het geschiedde in de koperrijke Kaukasus of in de gebirgen van Transkaukasië. Maar verkeerswegen waren er eigenlijk nog niet en de handel had uiteraard nog niet veel om het lijf. Was er al eens een koperen voorwerp op deze wijze hier aangeland, dan was dit voorwerp zeker een prikkel, om te zoeken naar nieuwe wegen. En eindelijk leerde men dan ook hier (d.i. in Midden-Europa) het metaal uitsmelten. Toch

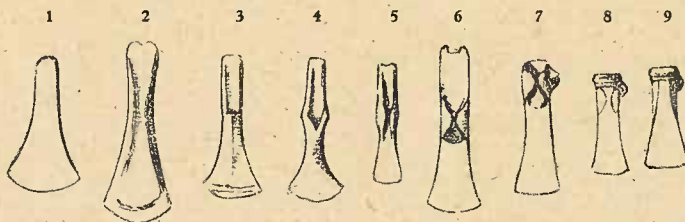
AFB. 1 HOE EEN VLAKKE BIJL MISSCHIEF AAN DE STEEL WERD BEVESTIGD

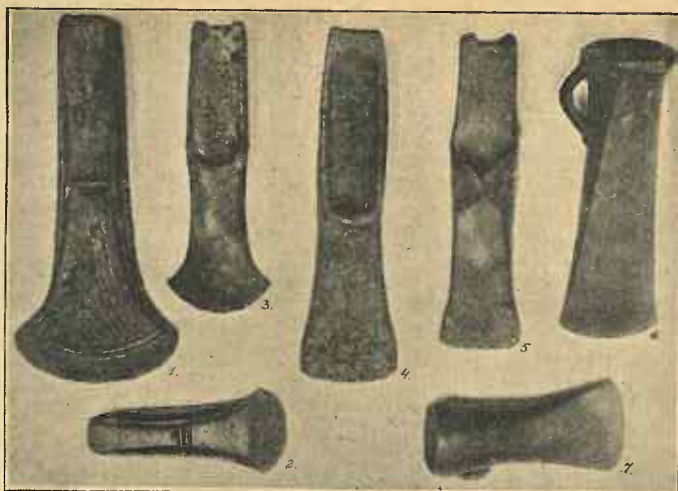
AFB. 3 HOE EEN RANDBIJL AAN DE STEEL WERD BEVESTIGD

AFB. 6 HOE EEN CELT OF HOLLE BIJL AAN DE STEEL KON WORDEN BEVESTIGD

AFB. 5 VAN VLAKKE BIJL TOT CELT
In een kleine duizend jaar kwam deze evolutie tot stand. Men ziet, hoe als het ware „van zelf” de „vleugels” verschijnen. Bij de eerste celten (fig. 8) heeft men ze uit konventie bij wijze van versiering nog aangebracht.

AFB. 4

BRONZEN BIJLEN

waren er hele streken, waar men er niet toe kwam, om de eenvoudige reden, dat ertshoudende stenen er ontbraken. En al drong nu door middel van ruilhandel ook in zulke gebieden wel eens een stuk metaal door, naar verhouding bleef het er toch altijd min of meer zeldzaam. Zo bijv. in ons land. En dan is men natuurlijk nog steeds aangewezen op stenen werktuigen. De Germanen, die ± 2000 jaar geleden hier woonden, deden het er nog voor een niet onbelangrijk deel mee. Toen was elders in Europa het ijzertijdperk reeds begonnen.

* * *

Wij zullen de ontwikkeling van het werktuig weer in hoofdzaak demonstreren aan de bijl, die ook in die tijd (± 2500 vóór Chr.) nog tegelijk als wapen dienst doet, ja misschien zelfs wel hoofdzakelijk. De in afb. 1 weergegeven koperen bijl is afkomstig uit Zwitserse paalwoningen. Men bedenke, dat het eigenlijk maar een klein bijltje is naar onze begrippen (lengte ± 10 c.M.). Wie over slechts weinig metaal de beschikking heeft gaat er allicht zuinig mee om. Een erg voortreffelijk werktuig kan deze bijl naar onze opvattingen ook niet geweest zijn. Immers koper is een tamelijk zacht metaal en de houthakker, die in onze tijd met een koperen bijl het bos in zou worden gezonden, zou hoogstwaarschijnlijk wel erg lelik kijken. Maar de mens van toen stond er anders voor. Dit zuivere *kopertijdperk* heeft slechts betrekkelijk korte tijd geduurd.

HET BRONSTIJDPERK.

Hoe de mens tot het nieuwe gekomen is, is weer zeer moeilijk uit te maken, maar ruim 2000 voor Chr. treft men in Midden-Europa hier en daar voor het eerst bronzen werktuigen aan. Brons ontstaat door de samenvoeging van koper en tin. Boven het zuivere koper heeft het als grondstof voor werktuigen vóór, dat het veel harder is. Men kan deze graad van hardheid nauwkeurig regelen (en heeft dit zeker ook reeds vroeg gedaan), door meer of minder tin toe te voegen.

De eerste bronzen bijlen waren eveneens gewone *vlakke bijlen*. In de bijl ontbreekt dus het gat, nodig, om er een steel in te bevestigen. Niet omdat die manier van bevestigen de mens uit die dagen vreemd was. Men was immers in het nieuwe steentijdperk reeds overgegaan tot het doorboren van de steen. Dat men de eerste

koperen en bronzen bijlen niet naar dit model stenen bijl maakte, ligt misschien aan de moeilijkheid om dit gat direkt bij het gieten van het metaal te vormen. Maar ook indien men daartoe kans had gezien, zou metaalschaarste wel veroorzaakt hebben, dat men het bijltje zo klein en zo dun mogelijk maakte. Doch in zo'n dunne bijl was een gat voor de steel een onmogelijkheid.

Hoe werd de steel dan aan de bijl bevestigd? Men kan er slechts naar raden, want steel en bindmiddel zijn steeds beide vergaan. Vermoedelijk werd er een gat in de steel gemaakt, zo groot, dat de bijl er precies in paste en dan kon men een en ander beter bevestigen door gebruik te maken van pezen of riemen, die er omheen werden gewikkeld (afb. 1). Toch was het geen bijster beste bevestiging. Ieder begrijpt zo wel, dat het dikwijls nodig zal zijn geweest, de steel te vernieuwen. Wel was het moeilijk een wijze van bevestiging te vinden, die bevredigend kon worden genoemd. Toch werd er ijverig naar gezocht en niet zonder succes, zoals we zullen zien.

De hele evolutie van de bijlvorm gedurende het brons-tijdperk hangt samen met het steelprobleem. En machtig mooie oplossingen heeft de brons-tijdperkmens tot stand gebracht. Uit de vlakke bijl komt al spoedig de *randbijl* voort. Links en rechts ziet men aan de bronzen bijl, zowel voor als achter, opstaande randen. Het is op het eerste gezicht niet direkt duidelijk, waarvoor die opstaande rand kan hebben gediend. Vondsten uit een latere periode hebben hier echter volledig licht verschaft. In een heel oude Oostenrijkse kopermijn, die in het brons-tijdperk werd geëxploiteerd, heeft men in onze tijd talrijke bijlstelen gevonden. In een mijn heeft men veel last van grondwater. Toen deze mijn niet meer werd gebruikt, kreeg het water gauw de overhand. De houten stelen, die er lagen, werden bedekt met water en slijk en zijn daardoor bij uitzondering niet vergaan. Nummer 5 (van afb. 2) laat ons de voorkant van zo'n steel zien. De andere nummers geven stelen van terzijde. Hoe steel en bijl toen aan elkaar werden bevestigd toont afb. 3. Het was een geweldige verbetering, dat ziet ieder onmiddellijk. Misschien had de steelbevestiging aan de vlakke bijl in later tijd ook reeds op deze wijze plaats gevonden en dan was het opkomen van de randen haast iets vanzelfsprekends. Die opstaande randen toch maakten het heen en weer glijden naar voor en achter bijna onmogelijk.

Hoewel het steelprobleem hiermee reeds een voortreffelijke oplossing had gevonden, streefde de mens bij voortduring naar beter en wie zoekt, die vindt. De krachtige aandrang bij het slaan tegen de steel uitgeoefend, veroorzaakte nog steeds een vrij belangrijke slijtage. Een nieuwe vondst verdeelde hier de lasten. Bijl nummer 1 (afb. 4) zullen we een *hielbijl* noemen (de Duitse vakterm luidt Absatzbeil). Op het dwarsstuk rustten de beide uiteinden van de steel. Nu kon die het veel langer uithouden, als men maar voor stevig hout had gezorgd.

Uit deze hielbijl ontwikkelt zich langzamerhand een nieuw soort, de „Lappenbeil.” Wij noemen hem met een Hollands woord: *vleugelbijl*. Hoe men er toe kwam de bijl van „vleugels” te voorzien blijkt duidelijk uit afb. 5. Een beter bevestiging van het kleine bijltje aan de steel laat zich welhaast niet denken. De kleine deuk in de „rug” van de bijl maakte het naar voren of achteren verschuiven mede zo goed als onmogelijk, terwijl de beide uiteinden van de steel bij het slaan steeds vaster tussen de vleugels drongen. Vooral in Oostenrijk en Duitsland heeft men talrijke exemplaren van dit soort gevonden. In ons land treft men daarnaast nog meer aan de *celt*

(No. 6 en 7 van afb. 4). Sommigen beschouwen de celt als een eenigszins afwijkende vorm. De meesten zien hem echter als het eindpunt van het evolutieproces, dat reeds had gevoerd tot de vleugelbijl. Aanvankelijk ontbreekt wel eens het „oortje.” Later is het geregeld aanwezig. Waarvoor het diende blijkt wel uit afb. 6.

Ruim 2000 jaar vóór Chr. moest men het vrij algemeen nog met stenen werktuigen stellen. Een duizendtal jaren later kon men deze schitterende werktuigen vervaardigen. Welk een verschil met die van het nieuwe steentijdperk! Deze betere werktuigen stelden de mens in staat het leven op een gans andere wijze in te richten.

Zoals wij reeds kort aangaven werden deze bronzen voorwerpen gegoten in speciaal daarvoor vervaardigde gietvormen. Meestal waren die van steen of van gebakken aarde.

Men had verder gedurende het bronstijdperk de beschikking over allerlei andere werktuigen. Om te beginnen die, welke meer uitsluitend als wapenen werden gebruikt, als dolken en zwaarden, lanspunten, enz. Ook helmen en schilden treft men reeds vroeg aan. Maar daarnaast heeft men allerlei andere voorwerpen, sieraden en werktuigen, als messen, beitels, sikkels, enz. En vaak blijkt uit de sierlijke afwerking, met hoeveel zorg de mens zijn nieuwe grondstof hanteerde.

HET IJZERTIJDPERK.

Eindelijk, omstreeks 1000 vóór Chr., verschijnt in Europa het eerste ijzer. Waarschijnlijk is het geïmporteerd. Evenals met brons was men elders (Z.O. Europa, Voor-Azië en Egypte) reeds eerder met het bewerken van ijzer begonnen. Over de vraag, waar het ijzer op aarde het eerst is gebruikt, heerst nog steeds verschil. Sommigen menen zelfs, dat negers uit Afrika hier als de uitvinders moeten worden beschouwd, al zoeken de meesten ook de bakermat van de nieuwe vaardigheid in die streken, waar in zoveel opzichten de grondslagen van onze moderne beschaving zijn gelegd, n.l. in Voor-Azië en de aangrenzende landen.

Aanvankelijk komt het ijzer natuurlijk nog slechts sporadisch voor. Lange tijd blijft het brons overheersend, vooral in de meer afgelegen streken van Europa, o.a. in ons land, zoals we al opmerkten. Dit te meer, daar het ijzer niet in alle opzichten geschikter is dan brons. Het heeft dan ook zeker een harde strijd moeten voeren tegen dit metaal. Want aan het gele metaal, dat zulke gewichtige veranderingen had bewerkt, had de mens zich — hoe kon het anders — sterk gehecht. Bovendien, brons kan tamelijk gemakkelijk gegoten worden en de „giet-huid” is mooi glad. Zonder bijwerking is het voorwerp onmiddellijk geschikt voor het gebruik. Dit was met ijzer niet zo eenvoudig. De eerste produkten er van zien er dan ook altijd enigmatische ruw uit. Toch is de strijd ten slotte beslist ten gunste van het nieuwe metaal. Vele onderzoekers denken echter, dat dit mee veroorzaakt is door het feit, dat de toen bereikbare koper- en tinmijnen min of meer uitgeput raakten, zodat het zoeken naar iets nieuws noodzaak was geworden.

Hoe dit ijzer werd gewonnen kan men tegenwoordig slechts gissen. Van hoogovens, zoals wij die kennen, was in die tijd nog geen sprake. Maar iets soortgelijks moet men in de streken, waar ijzer werd gewonnen toch wel gehad hebben. Misschien paste de Europese mens van die dagen wel één der vele methoden toe, die men nog in de 19e eeuw aantrof bij verschillende inboorlingen van Afrika (afb. 7). Doch, wij herhalen, zekerheid

AFF. 7. HOE MEN IN DE BINNENLANDEN VAN AFRIKA WEL IJZER UITSMELT. □ Op de maat van het klappen worden de blaasbalgen bewogen.

op dit punt ontbreekt ons. Had men op de een of andere manier ruwe klompjes ijzer verkregen, dan volgde de verdere bewerking, te vergelijken met ons smeden. Van smelten en gieten was nog geen sprake. Daarvoor zijn o.a. veel te hoge temperaturen noodzakelijk.

De ontwikkeling van het ijzeren werktuig zou te demonstrenen zijn aan verschillende werktuigen. Omdat wij ons telkens meer speciaal met die van de bijl hebben beziggehouden, zullen wij ons voorlopig ook hier beperken tot de bijl. Vermoedelijk zal men aanvankelijk, voor zover men ook bijlen van ijzer maakte, getracht hebben de vleugelbijl of de celt van brons na te bootsen. Inderdaad heeft men heel oude ijzeren bijlen gevonden, die het model hebben van een vleugelbijl. Meerdere exemplaren zijn gevonden, waarbij de gebogen steel van boven in de holle bijl moest worden bevestigd, zodat het duidelijk is, dat ze van de bronzen celt „afstammen.” Uit de laatste eeuwen vóór Chr. stamt echter reeds een ander model (afb. 8). Een ieder kan zich wel voorstellen, hoe uit deze bijlvorm het hedendaagse model zal groeien. Dat men tot deze vorm kon overgaan komt volgens sommigen, omdat meer ijzer ter beschikking stond dan indertijd brons, zodat men er niet zo zuinig mee behoefde om te gaan. 't Kan ook zijn, dat andere omstandigheden, als bijv. de grotere hardheid van het ijzer, de doorslag hebben gegeven. Misschien deden nog steeds aanwezige stenen bijlen als voorbeeld dienst, maar 't is evengoed mogelijk, dat de nieuwe manier van bevestigen aan de steel een zelfstandige vondst was.

Naast het feit, dat, vooral door de toenemende arbeidsverdeling, men bijlen gaat maken, voor bepaalde doeleinden meer speciaal geschikt gemaakt, komt er nog een zeer belangrijke verbetering tot stand, wat betreft de kwaliteit van het metaal. Vooral in de 19e eeuw vindt men allerlei methoden om het metaal te harden. Tegenwoordig zou een bijl van smeedijzer ons niet erg bevallen. Wij verlangen nu staal als grondstof.

De hardheid van ijzer is afhankelijk van de hoeveelheid koolstof, die zich er in bevindt. Zit er minder dan 0,5% koolstof in, dan spreekt men van smeedijzer. Als er méér in is, doch minder dan 1,6% dan heeft men staal en als men gietijzer wil voortbrengen, dan moet men het koolstofgehalte opvoeren tot boven de 2,3%.

Nu is het wel mogelijk, dat voorheen bij toeval, of door

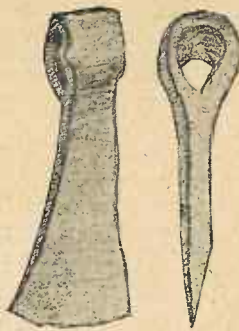
de eigenaardige samenstelling van het erts, het gehalte aan koolstof van die aard werd, dat men van staal kon spreken. Maar pas in de 19e eeuw heeft de geweldige vlucht van de metaaltechniek (een wetenschap op zich zelf) het mogelijk gemaakt, bewust de kwaliteit van het metaal te regelen, wat een grote vooruitgang betekende bij vroeger.

Het is niet mogelijk al de voorwerpen en werktuigen, die men zo langzamerhand van ijzer ging maken, op te noemen. Reeds vroeg treft men aan scharen, eerst nog met een veer, dus zonder scharnier, en velerhande landbouwwerktuigen. De toenemende arbeidsverdeling in oudheid en middeleeuwen, die eerst tot beroepsvorming leidt en straks zelfs onderverdelingen in de beroepen veroorzaakt, voert tot een geweldige toename niet alleen van het aantal werktuigen, maar zelfs van het aantal soorten. En steeds neemt de bekwaamheid in het bewerken van de ten dienste staande grondstoffen toe. Wat de vaders aan vaardigheid winnen delen ze mee aan hun zoons, en deze kunnen weer meer aan hun kinderen meegeven. Zo wordt langzaam maar zeker voorbereid wat wij het machinetijdperk noemen, het onderdeel van het metaaltijdperk, waarin wij nu nog leven, waarvan wij als het ware de beginperiode meemaken.

HET MACHINETIJDPERK.

Vragen wij ons af, wat een machine is, dan blijkt, dat het antwoord op die vraag nog niet zo gemakkelijk is te geven. Men heeft wel gezegd: een machine is een samengesteld werktuig. Maar dan zou een hamer reeds een machine zijn, want die is samengesteld uit steel en ijzer. Deze definitie is dus waardeloos. Anderen zeggen: een machine heeft men dan, als een werktuig niet door een mens in beweging wordt gebracht, doch door een dier of een natuurkracht. Maar ook deze onderscheiding heeft geen zin, want dan zou een simpele ploeg een machine zijn (tenminste wanneer hij door een os of een paard wordt voortgetrokken), en een naaimachine zou moeten worden gerangschikt onder de werktuigen. — Een van de beste onderscheidingen is nog altijd die van Karl Marx. Volgens de schrijver van „Das Kapital” moet men als een machine beschouwen elk toestel, dat, als het in beweging gebracht wordt, met de er mee verbonden werktuigen dezelfde verrichtingen uitvoert, die voorheen door een mens met soortgelijke werktuigen werden tot stand gebracht. — Bij een naaimachine wordt inderdaad de naald niet door een menselijke hand bewogen, maar door de machine. Bij een weefgetouw is het eveneens de machine, die als het ware de weefspoelen „hanteert,” zoals dat voorheen door een mens geschiedde. Bij stoomhamers, elektrische zagen en dergelijke is het niet anders. Alleen slaat men tegenwoordig wel eens de periode van het hanteren door de mens over.

Vat men de zaak zo op, dan kan men zeggen, dat pas in de 18e eeuw de machine op meer belangrijke schaal zijn intrede doet. 't Gaat eerst langzaam en moeilijk. Tegenwerking laat zich gelden, dat spreekt haast vanzelf. Maar een groot aantal pioniers staat klaar. Verbeteringen worden aangebracht, waar een begin is gemaakt. En nog

AFB. 8 VOOR- EN ZIJKANT VAN EEN IJZEREN BIJL, MEER DAN TWEE DUIZEND JAAR OUD

in de 18e eeuw laat het zich duidelijk aanzien, dat het nieuwe de strijd zal winnen.

Werd aanvankelijk om de machine in beweging te brengen gebruik gemaakt van de kracht van mens, dier, wind, vallend of stromend water, in de 18e eeuw speelt men het klaar hiervoor in de plaats te stellen de kracht, ontwikkeld door damp van kokend water: men vindt de stoommachine uit. En als in de 19e eeuw naast de stoommachine nog de motor en de electriciteit hun intrede doen, dan begint zich langzaam maar zeker een der grootste revoluties te voltrekken, die de wereld ooit heeft gezien.

Reeds in de Oudheid heeft men zwakke pogingen aangewend in deze richting. Heron van Alexandrië wist nog vóór het begin onzer jaartelling zijn draaiende bol, door damp in beweging gebracht, te konstrueren. Het wentelen werd op soortgelijke wijze veroorzaakt als bij de draaiende fonteintjes, die men des zomers wel hier en daar voor villa's en in parken in het gras ziet staan. Het er uit stromende water doet het fonteintje draaien. Bij de bol van Heron werd dit bewerkt door de naar buiten stromende damp. Praktiese betekenis kreeg de uitvinding van Heron echter niet.

Verder bracht het Branca. Zijn damprad is eigenlijk een heel eenvoudige turbine. In het begin der 17e eeuw gelukte het hem door middel van stoom een rad met schoepen aan het draaien te brengen (afb. 9). Ook voor de praktische toepassing zorgde hij. De draaiende beweging werd omgezet in een heen en weer gaande en het gelukte hem zo de stamper in een vijzel mechanies te laten werken.

Heel belangrijk was een vinding van een onzer landgenoten: Christiaan Huygens, een der meest universele geleerden van alle tijden. Van diens talrijke uitvindingen vermelden wij hier alleen zijn buskruitmachine, de oervorm van de tegenwoordige motor. Door een ontploffing van kruit onder in een cylinder verdreef hij de lucht, maar de zuiger werd bijna onmiddellijk daarna door de druk der buitenlucht weer teruggeduwd. Zo wees hij aan de mensheid de weg om — figuurlijk — de zwaarden om te smeden tot sikkelen. De ontploffingen van het kruit brachten aldus niet langer dood en verderf, maar leverden nuttig aanwendbare arbeid. Christiaan Huygens zag in, dat voorlopig zijn vinding nog geen praktische betekenis zou krijgen, daar de wereld in technies opzicht nog niet ver genoeg was, om deze uitvinding te kunnen benutten, maar hij voorspelde, dat een toestel als het zijne over een paar eeuwen de wereld op zijn kop zou zetten. Welk een man! Prompt twee eeuwen later begint de motor zijn zegetocht. Wat zouden wij in onze tijd moeten beginnen, als we geen motoren hadden?

Het is wegens de omvang van dit artikel niet mogelijk al de mannen te noemen, die zich verder verdienstelijk maakten bij het uitvinden en verbeteren van de stoommachine. Wij zullen slechts een paar van de allergrootsten noemen. Omstreeks 1700 gelukte het aan de smid Newcomen een machine te construeren, die vrij goed te gebruiken was. Eigenlijk was het nog geen stoommachine, maar een atmosferiese machine. De stoom dwalde alleen de zuiger omhoog. Door de luchtdruk werd, nadat de stoom was gekondenseerd, de zuiger naar beneden ge-

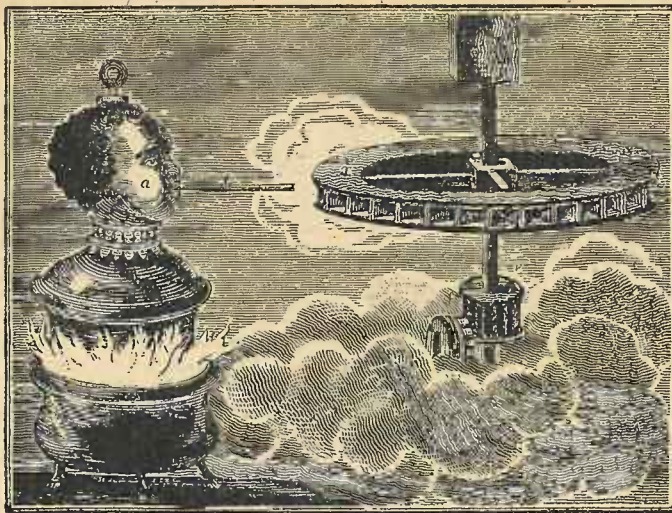
duwd en daarbij werd dan arbeid verricht. Voor de praktijk had men echter ook aan deze machines nog niet zo heel veel.

En die praktijk had het nieuwe juist zo hard nodig. Daarom ook werd er allerwege met zo grote inspanning gezocht. De toenemende technische ontwikkeling maakte het n.l. noodzakelijk ijzer en steenkool steeds dieper op te sporen, want de hoger gelegen voorraden raakten uitgeput. Maar zoals we hebben gelezen in het artikel van Van der Bilt, in deze mijnen heeft men steeds veel last van grondwater, dat door pompen geregeld moet worden verwijderd. En hoe dieper men kwam, des te erger werd het. In Engeland moest men in de 18e eeuw bij één mijn soms wel 500 paarden hebben, om de talrijke pompen in beweging te kunnen houden. Is het wonder, dat men de kracht van een machine, die deze dieren zou vervangen, ging meten met „paardekrachten”? Is het wonder ook, dat de mijnindirecteuren zaten te springen om een toestel, dat hen in staat zou stellen, heel die paardenrommel met al de daaraan verbonden kosten en andere moeilijkheden op te ruimen? In Cornwallis begon het er zelfs al op te lijken, dat men op de gebruikelijke manier het water niet langer meester zou kunnen blijven in de mijnen. Zou men ze moeten verlaten?

De man, door wiens toedoen ten slotte de definitieve zegepraal van de stoommachine tot stand kwam is James Watt (1736—1819). Steunende op al hetgeen door zijn voorgangers reeds was tot stand gebracht, gelukte het hem eindelijk, nadat hij zich verbonden had met de leider van een grote ijzerfabriek, en nadat hij een twintigtal jaren energiek had gewerkt en gezocht en geprobeerd, in 1777 een tweetal machines in het bedreigde Cornwallis te plaatsen, die voldeden. — Nu kon de stoommachine zijn zegetocht door de wereld aanvangen. De eeuw van de stoom was begonnen. De eerste machines zagen er nog wel heel anders uit (afb. 10), dan die, welke nu worden gebruikt, maar dat was voor een belangrijk deel maar een kwestie van tijd. Duizenden kleine verbeteringen, resultaat van het denken en proberen van tienduizenden werkers, hebben eindelijk de moderne machine voortgebracht.

In de 19e eeuw deed verder de elektriciteit zijn intrede, om al spoedig een geweldige concurrent van de stoommachine te worden. Wel was aanvankelijk nog steeds een stoommachine nodig om de stroom op te wekken, maar in onze tijd weet men hiervoor ook de kracht van vallend water te benutten (denk maar aan de Niagaravallen) en sommigen dromen hier zelfs reeds van een toekomstig gebruik van het verschil tussen eb en vloed.....

Een andere concurrent werd de motor, waarover we reeds even spraken, en die voor onze tijd een enorme betekenis heeft gekregen. Voor wie onzer jongens en meisjes die toch gewend zijn hun ogen goed de kost te geven, is het nog nodig hierover verder uit te weiden?

AFB. 9

DAMPRAAD VAN BRANCA

Door dit alles is het nu mogelijk werktuigen voort te brengen, waarvan vroegere geslachten niet hebben kunnen dromen. Lokomotieven, auto's, vliegmachines, elektrische centrales, mijninstallaties, enz., alle toch werktuigen — zij het ook zeer samengestelde — in dienst van de mens, zijn soms wonderen van techniek. Ook hier doen wij slechts een greep. Een van de nieuwste kolentransporteurs uit de haven van Rotterdam kan 1000 ton steenkolen (d.i. 100 wagons vol) in één uur overladen. Met een hydraulische kolen-tip neemt men zo'n geladen wagon op alsof het een

stuk kinderspeelgoed is en stort de kolen in een lichter. Een der buizen van de kolentransporteur (een elevator) haalt de kolen uit de lichter en brengt ze door een tweede buis in een ander schip.¹⁾ — Dat zijn nog eens andere werktuigen, dan die simpele eolithen, die toch inmiddels maar het begin vormen van de keten, aan het voorlopig einde waarvan wij op het ogenblik deze schitterende werktuigen zien.

* * *

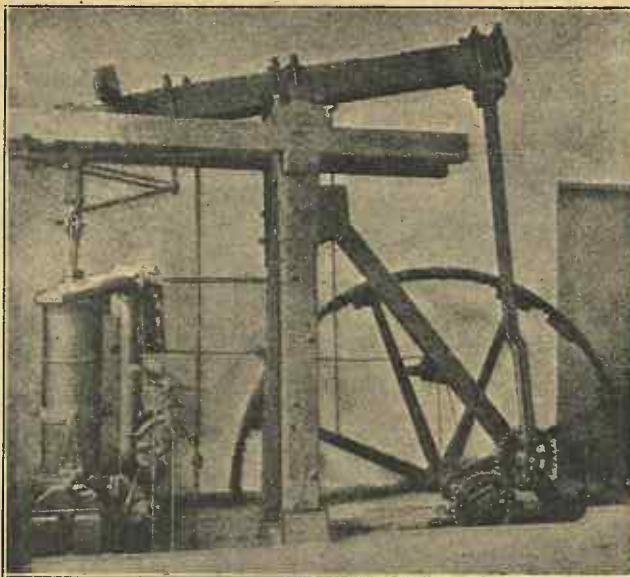
Nu is er evenwel een zeer merkwaardige kant aan deze zaak. Zeker, we hebben prachtige werktuigen! Maar toch..... In een der nieuwe wijken van Amsterdam staat een elektrische heimachine, om de palen in de grond te werken, zonder welke geen behoorlijke fundering in de drassige veengrond is te maken. De heiers kunnen echter niets beginnen, als niet in de elektrische centrale honderden mannen er voor zorgen, dat de onontbeerlijke stroom aanwezig is. En zij, die in het elektriciteitsbedrijf werkzaam zijn, staan machteloos, als niet elders de mannen van de daad de glinsteren de kolen te voorschijn halen, het voedsel voor de turbines, waarvan de vorige jaarg. van Opgang ons een afbeelding bracht. (blz. 56) Maar de mijnwerkers zouden ons niet kunnen helpen, als niet in verschillende fabrieken de machines en werktuigen werden gemaakt, zonder welke het mijnbedrijf het niet meer kan stellen. Doch zij die in industriegebieden, als dat van de Roer, zich uitsluitend bezighouden met het voortbrengen van werktuigen en machines, die in andere oorden gebruikt zullen worden, zouden dit weer onmogelijk kunnen doen, als er niet waren de streken, waar de boer door middel van landbouw en veeteelt voor het nodige voedsel zorgt. En de boer zou weer niets kunnen beginnen, als hij geen werktuigen had.....

Wij hebben de zaak eigenlijk nog erg eenvoudig gesteld. Wie zich de moeite getroost eens goed na te gaan, hoeveel handen er in beweging zijn geweest, voordat een onnozele spijker ergens in Amsterdam in een plank kan worden geslagen, die begint het haast te duizelen. De moderne wijze van werken en het moderne werktuig veronderstellen een zo intense samenwerking tussen alle delen van de wereld en tussen een zo groot aantal mensen, als men in

¹⁾ Men heeft zelfs bunkermachines, die 250 ton per uur verwerken. Zie het art. van Brautigam in het vorige nummer van „Opgang” blz. 81.

geen vroegere periode heeft kunnen vermoeden. Wie in het verleden het werktuig verbeterde, was, zonder dat het waarschijnlijk tot hem doordrong, ook bezig met iets anders. Hij maakte tevens nauwer samenwerking tussen mensen noodzakelijk.

Tot nu toe heeft die samenwerking veelal helaas hierin bestaan, dat *velen* werkten voor het tot stand brengen van de rijkdom van *enkelen*. De snelle ontwikkeling der laatste paar eeuwen vooral heeft de mens overrompeld. Maar reeds in het begin van de vorige eeuw wezen de grote utopisten op de noodzakelijkheid om hiervan verandering te brengen. In het midden der 19e eeuw wezen mannen als Marx, Lassale en Engels aan de arbeiders een weg, waarlangs zij veranderingen zouden kunnen bewerk-

AFB 10 EEN DER OUDSTE STOOMMACHINES VAN JAMES WATT

stelligen. Tijdens de laatste helft van diezelfde eeuw sloeg in alle landen het geboorteuur van de grote socialistische arbeidersverenigingen. En tans, in 1925, eist het grootste leger, dat de wereldgeschiedenis ooit zag, het internationale arbeidersleger, medezegenschap bij deze samenwerking. Wie zou hier aan een krachtig willende arbeidersklasse kunnen onthouden, wat zij noodzakelijk acht?

Zo heeft iedere tijd zijn grote opgaven. Zal de 20ste eeuw het vraagstuk der samenwerking van mensen bij de produktie oplossen? Waar zelfs het dode werktuig ons mensen de weg wijst, zou het wel beschamend zijn voor ons

geslacht, als wij er niet toe in staat bleken.

HET ZWITSERSE NATIONALE PARK

DOOR KOR 'T HART

HET is reeds lang een bekend feit, hoe hier in 't land de bevolkingsaanwas gepaard gaat met een meer en meer in gebruik nemen van alle beschikbare grond. Dit is geenszins een landelijk verschijnsel, maar iets dat overal elders waargenomen wordt.

Ook Zwitserland heeft daar sinds eeuwen onder te lijden gehad. Eerst was het de bevolking zelf, die haar bouw- en weidegrond trachtte uit te breiden ten koste van de hoger op de berghelling gelegen wouden. Grote bossen werden op die manier uitgeroeid, wat niet alleen natuurlijk veel te kort deed aan het natuurschoon, maar ook het klimaat veranderde en het gevaar voor de in 't dal gelegen dorpen danig vermeerderde. Sneeuw- en steenlawine's vonden geen hindernis meer op hun weg en menig dorp is door hen ten gronde gegaan. Al spoedig kwamen dan ook allerwege wetten, die 't verboden zulke belangrijke wouden te kappen en op welker overtreding soms de doodstraf stond. Ook de dierenwereld werd achtervolgd en talloos vele zijn de „vleesjagers“, die er het hunne toe bijdroegen om grote kudden wild uit te roeien.

In de laatste tijd komt er ook nog de grote stroom toeristen bij. Dat deze mensen, die Zwitserland bezoeken om zijn natuurschoon, juist aanleiding geven tot natuurverwoesting hoeft ons niet te verwonderen. In de eerste plaats toch zijn dit lieden, die grote hotels met comfort eisen en pas in de tweede plaats komen om natuurschoon. Het gevolg is dan ook, dat in de toeristenoorden, in de vredige dorpjes een groot aantal pompeuse, grote hotels verschijnen als toonbeelden van smakeloosheid. Treintjes maken bergtoppen bereikbaar, autowegen

slingeren zich tegen de berghellingen op en dat alles is niet erg, als maar niet het hele landschap door hen opgeslokt wordt. En die richting dreigde het in Zwitserland uit te gaan.

Tegen dit streven ontstond natuurlijk verzet. De Bondsraad greep in. De spooraanleg in verschillende streken werd verboden, grote wegen voor auto's afgesloten, maar daarmee werd wel het bestaande beschermd maar niet het vroegere teruggewonnen. Wilde men goed te werk gaan, dan zou een heel gebied afgesloten moeten worden voor alle grote verkeer, daar zou dan de flora en fauna absoluut beschermd moeten worden. Daar moest de planten- en dierenwereld haar eigen gang gaan en dan zou daar weer kunnen ontstaan een oorspronkelijk stuk alpennatuur.

Dat was ook de bedoeling van een kommissie die in de vorige eeuw in 't leven werd geroepen om dit vraagstuk te bestuderen. Verschillende bedreigde en merkwaaardige gebieden kocht zij aan, door haar bemoeiingen bij de overheid werd veel mooi's gespaard, maar haar hoofddoel was het stichten van een groot beschermd park.

Overal werd rondgezien naar geschikte terreinen en al spoedig bleek, dat in Z.O. Zwitserland ten Z. der Inn, in het landschap dat Engadien heet, dat daar verschillende prachtige stukken oernatuur bewaard gebleven waren.

Daar leefden nog gemzen en beren, daar waren nog ongerepte wouden en al spoedig werd besloten daar een nationaal park te stichten.

Om de zaak te betalen werd een vereniging opgericht en toen in 1914 de Bondsraad de pacht van de verschillende delen overnam was het Nationale Park een feit geworden.

AFBEELDING 1

BRUG OVER DE CLUOZA

Een aardige toegangsweg tot het park gaat vanuit het zeer oude dorpje Zernez. In de archieven vinden we dat reeds in 1161 Gebhard, heer van Tarasp, zijn goederen in Zernez met de lijfeigenen schonk aan het Benedictijner klooster Marienberg. Helaas heeft voor 50 jaar een brand behalve de kerk en het slot, het hele dorp verwoest. De postweg wordt hier verlaten en steil gaat het nu de bergwand op om in het Val Cluozza te komen, waar de dagreis heen is. Door schitterende wouden gaat het moeizaam omhoog en vooral als je even in het zonnetje loopt, loof je het besluit, dat aan het onoordeelkundige houthakken hier een eind maakte. Het bos is hier een overblijfsel van de machtige wouden, die eens Zernez omringden en die voor de gemeente een grote bron van inkomsten vormden. Vanuit verschillende omliggende landen kwamen houthakkers hierheen en ruim een eeuw lang voorzag de gemeente de zoutpannen van Halle van brandhout.

Telkens tussen de bomen door krijg je een gezicht in het buitengewoon woeste dal en om de gevaren daarvan te ontkomen gaat de weg bijna over de kam der bergen. Na drie à vier uur gaat het weer steil naar beneden en een klein planken bruggetje voert je over 't riviertje de Cluozza naar het wat hoger gelegen blokhuis. Reusachtige stenen, geweldige lawinegeulen tonen, dat het hier een onherbergzaam oord kan zijn.

Het blokhuis is een dier weinige gebouwtjes, die in de rustige omgeving passen en ook de bewoners, parkwachter Langen woont hier 's zomers, zijn hier volkomen thuis. Wat heerst daar een heerlijke rust, hoe is een mens daar anders dan in de grote stad. Als reuzen bonken de bergen aan weerszijden omhoog, een schemerlicht heerst rondom in 't woud en het enige geluid is het geraas der beek in de diepte, nu en dan afgewisseld door de roffel van een specht. Tegen de schemer komen uit het woud op de open plekken de herten, reeën, gemzen, steenbokken enz. te voorschijn, want, hoewel bijna overal elders uitgestorven, komen deze dieren hier nog vrij veel voor. Dan moet je de verhalen van de parkwachter horen. Zijn arendsogen ontdekken de dieren reeds als je gewapend oog nog dikwijls vergeefs

zoekt en dan komen de waarschuwingen: „Wacht maar, daar komen er straks een paar. Kijk nu eens op die helling. Kijk vlak voor je een mooi geappeld ree” enz.

Het is of deze man, wiens leven gewijd is aan de bescherming dezer dieren, ze allen individueel kent. Het doet goed te horen hoe hij, die dagelijks de onmogelijkste bergtoeren verricht, met bijna aandoening vertelt over de jonge herten, hoe hij 't de vossen en marters niet kwalik neemt dat ze zijn gedroogd vlees stelen en hoe hij zijn leven waagt om in 't voorjaar de dieren, die gevaar lopen, met voedsel in 't leven te houden. Dat blijkt je, als je 's avonds na 't avondmaal wat nader met deze man kennis maakt. Daar in het kleine houten kamertje zitten dan bijeen de parkwachter en zijn zoon, een enkele wetenschappelijke onderzoeker en de toeristen en als dan het gesprek wat vlotten wil, ontbolstert zich deze man, die zich van iedere vreemdeling wat op een afstand houdt, als een vriendelijk en voorkomend gastheer, wiens leven een „platlandbewoner” wel zeer interessant moet voorkomen.

Zijn bestaan is er een vol afwisseling. Twee maanden, in de midden-Zomer, is het gezin Langen in 't blokhuis. Dan gaat moeder met de beide kinderen naar Zernez en vader gaat op zijn dagenlange inspektietochten, tot eindelijk begin Desember alles geheel ontoegankelijk is. Ook dan echter waagt hij nog wel eens een skitochtje het dal op om te zien hoe de dieren het maken, maar de gevaren zijn dan niet denkbeeldig en menig hachelijk uurtje wordt dan doorleefd. Eens gebeurde 't zelfs, dat Langen door sneeuwlavine's overvallen, uit het dal niet meer terug kon en hij zich ternauwernood in het blokhuis kon bergen. Groot was de ontsteltenis in Zernez, toen hij weg bleef en na twee dagen was de ganse bevolking uit de omgeving hem aan 't zoeken. Niemand echter vermoedde, dat hij rustig in 't blokhuis school en toen men vergeefs zocht, verschenen aldaar de plaatselijke bladen met rouwberichten.

Na zes dagen meende Langen, dat het gevaar der steeds donderende lawine's even geweken was en onmiddellijk besloot hij van deze gelegenheid te profiteren. Omstreeks middernacht bond hij de ski's onder en in razende vaart,

met geweldige sprongen, ging het dalafwaarts. Tegen de ochtend was de doodgewaande weer in 't land der levenden.

Ook gemzen, schreef ik reeds, zijn in 't park. Kennen we ze niet allemaal als de karakteristieke alpendieren, die met hun behendige sprongen de jagers altijd nog weten te ontkomen? Ja, maar in Zwitserland is de gems zo'n zeldzaamheid geworden, dat gemzenjagers bij 't tegenwoordige geslacht bijna ontbreken. Het Nat. Park herbergt nog vele van die dieren, maar toch heeft men gemeend, de berg waarop zij bij voorkeur vertoeven, de Piz Terza, absoluut verboden terrein te moeten verklaren. Het is een genot deze glanzend bruine dieren daar rustig te zien grazen, maar probeer niet ze te naderen, want hoewel ze in de laatste tien jaren leerden dat de mens niet meer hun grootste vijand is, in hun onmiddellijke nabijheid laten ze je niet toe. De fotografien uit deze streek zijn dan ook getuigenissen van een grote behendigheid en durf, minstens even groot als nodig was om vroeger deze dieren te schieten. Toch waren het stoere lui, die gemzenjagers van voorheen. Met hun zware geweren moesten ze de onmogelijkste toeren verrichten en pas op een afstand van 50 M. konden de dieren geschoten worden. De bekendste onder hen zijn nationale helden geworden, zoals b.v. Gian Marchet Colani, Giachem Filli en Gion Pitschen Toutsch. De eerste schoot in zijn veertig-jarige jagerschap 3000 gemzen, 2 beren, herten, wolven, zeer veel adelaars, gieren, vossen, sneeuw hazen, marmotten, enz. Geen wonder, dat de wildstand op die manier achteruit ging, vooral toen men er nog toe overging, de verschillende dieren door vallen te vangen. Al deze enthousiaste jagers hebben nu echter voor even geestdriftige dierenbeschermers plaats gemaakt, die de dieren opsporen niet voor 't vlees, maar louter voor 't genoeg doen ze te zien.

Gemzen zijn interessante dieren, die vooral in het ongenaakbare hooggebergte hun bestaan voeren. De paartijd valt tegen 't najaar. Dan komen de grote bokken, de geweldige, wceste, niets ontziende mannetjes te voorschijn op zoek naar de troepen wijfjes. Uren lang staan zij alleen of in kleine troepjes op vooruitstekende punten op de uitkijk. Onbeweeglijk, als aan de rots geklonken staat het dier daar, tot hij plotseling als een razende furie vooruit vliegt naar de kudde. Zo'n wilde jacht wordt telkens herhaald, tot hij 't wijfje zijner keuze heeft. Vooral de jonge mannetjes, niet opgewassen tegen deze robuuste reuzen, hebben dan veel te lijden.

Is de paartijd eenmaal voorbij, dan trekt het mannetje zich weer als de eenzame nijdas in zijn onherbergzaam gebied terug en de wijfjes zoeken de beschutting der bossen, waar zij onder de sneeuw hun voedsel trachten te vinden. Tot dan gaat alles wel goed, maar in 't voorjaar, als de eerste sneeuw smelt, zijn de dieren vaak zeer uitgeput. Velen sterven dan door 't eten van nat gras of kunnen niet tegen de grote uitputting op.

Dezelfde plaats, waar dat ongekende gezicht je boeit, bergt nog andere dieren. Het zijn de marmotten. Wij kennen ze 't meest van de zigeunerjongetjes, die met hun: „Juffrouw, wil je m'n marmotje eens zien“, de huizen langs trekken. Dat zijn echter geen marmotten, maar Guinese biggetjes. De echte marmot is een veel groter dier, een echte bergbewoner van wondere taaiheid. Zo hoog mogelijk, tot bij de sneeuwgrens, graaft hij zijn hollen, waarin hij zijn dag- en winterverblijf heeft. Het is een knaagdier, dat 's nachts te voorschijn komt en bliksemsnel zijn karig kostje van de plantenwereld afknabbelt. Zelfs het minste gerucht ontsnapt hem niet

AFBEELDING 2

HERT BIJ DE WINTERVOEDERPLAATS

en dikwijls hoor je het eigenaardige waarschuwingsgefluit waarop ze allen onherroepelijk verdwijnen. Ja, het zijn zelfs zulke onfeilbare schildwachten, dat de schuwe gemzen zich op hen verlaten.

Allerwegen zien we onder de stenen de openingen, die toegang tot de hollen geven, waarin de woningen zijn. Deze bestaan meestal uit een sentraal hol als verblijfplaats voor de ganse familie met vele uitgangen en verder aparte gedeelten waar deze dieren hun uitwerpselen deponeren. Hun zindelijkheidsinstinkt schijnt zo ver ontwikkeld te zijn, dat ze daarvoor aparte hollen graven. Jammer, dat het aantal marmotten zo sterk verminderd is. In het volksgeloof van de Engadien speelt hun vet een grote rol als veelzijdig geneesmiddel en ook daarom is er veel jacht op hen gemaakt. De hollen werden bloot gelegd, de gevangen dieren gedood en de rest, niet meer in staat op tijd een nieuwe woning te graven, bevroor in de koude nachten. Het resultaat is, dat van de grote kudden nog maar een paar honderd dieren over zijn.

Vanaf deze Alp Murter gaat het nu omlaag door prachtige dennenwouden naar het riviertje de Spöl. Het enige wat je eraan herinnert in een bewoonde streek te zijn, is de pas gebouwde houten brug over dit bergbeekje. Het naar beneden klauteren, langs ongebaande wegen, over dode stammen, die allerwegen neerliggen, is lang geen makkelijk werkje en het is een oplichting als je tegen de avond in 't hotel Ofenberg aankomt; het enige grotere huis in het park, dat ligt aan de postweg naar Tirol.

Hier zijn we in een breed dal, een grote doorgangsweg van Zwitserland naar Italië en Tirol, die reeds vroeg in de geschiedenis een grote rol speelde.

Het was niet alleen een grote handelsweg, maar ook een weg, waarlangs de legers trokken en menige vinnige strijd heeft daar plaats gevonden.

Ook werden er vroeger ijzer- en zilverbijzilvern geëxploiteerd en als overblijfsel vinden we tegen de berghegelling een oude hoogoven. Reeds in 1332, lezen we, werd het exploitatierecht door Hendrik van Polen, tevens graaf van Tirol, verpacht aan Coenraad Planta voor de prijs van honderd hoefijzers met bijbehorende spijkers, te betalen op de heilige St. Michael.

Het hotel zelf is ook zeer oud en herhaaldelijk komen

AFBEELDING 3

GEMZEN

AFBEELDING 4

MARMOT

we het zowel in de sagenwereld als in de geschiedenis van die streek tegen.

Voor lange tijd was er een waard, die de brutaliteit had in letterlike zin water bij de wijn te doen. Dat is wel de grootste misdaad, die iemand in die streek begaan kan en na zijn dood werd deze herbergier veroordeeld alle nachten in de kelders de wijnvaten met water te vullen. Dan hoorden de gasten zijn ijzig gezucht en zijn geklop, om te horen, hoe ver zijn fust al vol was. De herberg werd natuurlijk door deze spookhistorie gemeden totdat er kwam de beroemde Simi Gruber. Deze man was van een ongelooflike kracht en de deuren die hij op slot deed, waren voor niemand meer te openen, ook niet door de geest, zodat deze verdween. Zijn goed humeur en zijn uitstekende wijn bezorgden Simi vele klanten, hoewel hij zelf de grootste afnemer van zijn produkt was. Het noodlot vervolgde hem echter en Simi stierf aan waterzucht. Het schijnt echter dat hij zelf het komiese van dit geval inzag want zijn nabestaanden, die om zijn sterfbed verenigd waren, vertellen dat zijn laatste woorden waren: „Eigenaardig niet? M'n hele leven heb ik pure wijn gedronken en nu sterf ik aan waterzucht.”

Vanuit dit hotelletje gaat nu de tocht verder. Over de Forcletta val del Botsch (Pasje naar 't dal van de Botsch) moet het over de Sür H Foss, door 't Val Minger naar Scarl. Je kunt ook wel de grote postweg afgaan, maar de ruwe steile hellingen en de wetenschap, dat daar achter een grootse alpenwereld ligt, zullen wel altijd de potige wandelaar verleiden tot de eerste route. Veertienhonderd meter gaat het steil omhoog. Met handen en voeten werk je je naar boven en alda spreidt zich achter je een schitterend panorama uit, het diepe dal met zijn blauw-groene bossen en daarboven de kale bergen, die als mooie tere kant tegen de vlekkeloze hemel afsteken. Zo'n beklimming is, ondanks z'n vermoeienis, een genot. Alleen zo'n kennismaking maakt de berg tot je eigendom en geen beter indruk krijg je van hem dan als je in je botten gevoeld hebt hoe geweldig hij is.

Hoe verschilt de schaarse plantenwereld er van de onze. Klein, met geweldige wortels en schitterende bloemen zijn de planten er op ingericht, dat het hele

proces van uitlopen tot vruchtrijping in de korte sneeuwvrije tijd plaats vindt.

Dan de bergwereld. Daar steken de geweldige reuzen als Piz Plavna dadaint, Piz Minger, Piz Pisoc e.a. hun scherp getande toppen omhoog. Geweldig, ongenaakbaar en toch fijn. Nietig voel je je in die omgeving, wat angstig denk je aan de tocht er langs heen, maar ondanks alles gaat er van hen een grote rust uit. Ontzettend heeft hier de verwerking huis gehouden. Grote gedeelten gaat de weg over de altijd maar wegglijdende kleine stenen (geröll noemt de Zwitser het) tot de Sur H Foss bereikt wordt.

Achter je sluit de Piz Plavna dadaint het landschap af en voor je heb je een schitterend gezicht in het Val Minger met in de verte de boomgrens. Die moet je je natuurlijk niet voorstellen als een werkelijke zuivere scheidingslijn, maar een zone, kampzone noemt men hem wel heel typerend, waarin de strijd tussen de bergden en de alpenkou en wind zo sterk is, dat de eerste het op de duur verliest. Van de statige rechtopgaande reuzen uit het dal wordt de boom hier misvormd tot een in allerlei bochten gekromd mismaaksel. Als spoken steken de ontbladerde takken overal heen en de grond is doorkruisd met geweldige wortels, zo kenmerkend voor de planten uit hoger regionen. Deze streek geeft je een indruk van de geweldige tegen elkaar op botsende krachten en eist van de wandelaar grote oplettendheid.

Het woud zelf is een aaneengesloten heer van prachtig opgeschoten dennen, waarin tot voor kort de beren nog vrij veelvuldig voorkwamen. In plaats van de goedmoedige dikzak, zoals hij ons zo vaak geschilderd wordt, moet de beer voor deze streek werkelijk een grote plaag geweest zijn. Dat komt wel heel sterk uit in de Senne-(herder) gebeden, waarin deze eenvoudige lieden in hun eigenaardig dialect verlossing van de boze plagen vragen, bijv.

„St. Peter nimm den Schlüssel wohl in die rechte Hand
Bschliesz wohl den wilda Tiera ihra Gang,
Dem Wolf da Racha, dem Bära da Tatza,
Dem Rappa da Schnabel, dem Stei da Sprung,
Bhüt is Gott vor einer bösa Stund.
Dasz solchi Tierli mögen weder kratza no bissa

So wenig als die falscha Juda üsra lieba Herr Gott
(bschissa." ¹⁾)

Deze bede hoeft ons niet te verwonderen als we lezen, dat in het dorpje Scarl in 1868 nog voor 900 fr. aan schapen, 14 runderen, 2 paarden en klein vee door de beren gestolen werd. Het spoor van deze dieren werd dan ook als een gemeenschappelijke bedreiging gevoeld en onmiddellijk werd er door het hele dorp jacht op gemaakt.

Gion Pitschen Toutsch vertelt hoe in zijn jeugd het spoor van een beer het hele dorp in opschudding bracht. De school kreeg vrij en de hele jeugd trok er al joelende en met deksels op elkaar slaande op uit om door het lawaai de beren in ieder geval uit de onmiddellijke nabijheid te verjagen. Daarna werd de jacht voortgezet door de jonge mannen van het dorp. Dagen lang soms werd er eerst een drijfjacht gehouden, levensgevaarlijk was dikwijls de tocht, maar de jager, wie het gelukte het dier te doden, viel grote eer te beurt. Hij kreeg een vrij hoge som van de overheid en het recht met de afgesneden

¹⁾ St. Peter, neem de sleutel in de rechterhand.
Belemmer de wilde dieren hun gang
De wolf met de kaken, de beer met de klauwen,
De raaf met de snavel, de stier met de sprong.
Behoed ons God voor een boos onheil.
Opdat zulke dieren kunnen krabben noch bijten
Evenmin als de valse Joden onze lieve Heer God besch.....

voorpoten de naburige dorpen rond te trekken, waar hij dan ook geld kreeg voor zijn moedige daad.

Tot voor een eeuw schijnen de beren in deze streek zeer algemeen te zijn geweest. Er waren mensen, die er hun beroep van maakten de kudden 's nachts tegen hen te beschermen en talloos vele zijn de vallen, die voor deze rover opgericht werden. Meestal werden deze gesteld op een plaats waar het dier altijd langs trok en de bouw was zo, dat het dier een verzwaarde balk op de kop kreeg. Was het gedode dier niet aangevreten door de gieren of adelaars, die ook hier veel voorkwamen, dan leverde deze vangst de vallenzetter nog een flink voordeeltje op. Langdurig en fel is deze strijd zonder enig pardon gevoerd. Natuurlijk heeft de mens gewonnen, hoewel voor enige jaren nog een paar beren gezien werden. Daar deze dieren helaas geen verstand hebben van parkgrenzen, zullen zij wel gevallen zijn als buit aan de Italiaanse of Tiroler jagers, die over de grenzen nog altijd op wild loeren.

Bij Scarl begint de tocht naar de beschaafde wereld. Het smalle pad langs het riviertje de Clemgia lijkt een geplaveide weg vergeleken met de paden in het park, langs een steile helling vinden we een leuninkje en als eindpunt ligt daar buiten het park de bekende badplaats Schuls-Tarasp, met al het comfort, een grote badplaats eigen, maar toch in 't niet verzinkend tegenover het prachtige terrein achter haar.

AFBEELDING 5

VAL MINGER, GEZIEN VANAF SUR H. FOSS

VERKLARING VAN IN DIT NUMMER VOORKOMENDE VREEMDEWOORDEN

Allure = houding, gedrag, manier van doen.
Amusement = vermaak, ontspanning.
Aristocratie = regering van de adelliken of voornamen.
Artistiek = kunstzinnig.
Bataillon = zekere groepsindeling van het leger.
Curiositeit = merkwaardigheid, bijzonderheid.
Definitie = bepaling, omschrijving, korte uiteenzetting.
Definitief = beslist, niet meer te herroepen.
Demonstreren = betogen, bewijzen.
Dialekt = gewestelijke taal, in tegenstelling tot de algemene officiële beschaafde omgangstaal.
Emanciperen = vrijmaken, ontheffen van voorgdij.
Energiek = wilskrachtig.
Eoliet = tot wapens of gereedschap ruw bewerkte stenen uit een voor-histories tijdperk. - Zie „Opgang” vorige jaargang No. 2, bladz. 29 en verder.
Episode = tijdperk, bijeen behorende reeks van gebeurtenissen.
Exploiteren = ontginnen, winstgevend maken; ook: uitbuiten.
Fauna = dierenwereld.
Feldwebel = onderofficier.
Flora = plantenwereld.
Furie = wraakgodin, helleveeg.
Fusillieren = doodschieten met geweervuur.
Importeren = invoeren.
Individueel = persoonlijk.
Intens = krachtig, sterk, hevig.
Interessant = belangwekkend.
Ironies = bedekt spottend, fijn schertsend.
Karakteristiek = eigen-aardig.
Komfort = gemak, behaaglijkheid.
Kondenseren = verdichten, van de gasvormige toestand tot de vloeibare brengen, b.v. stoom in water.

Konstrueren = samenstellen.
Krediet = vertrouwen in iemands betalingsvermogen, instel van betaling.
Legitimatie = verklaring van echtheid.
Mechanics = werktuigelijk, kunstmatig, werktuigkundig.
Methode = werkwijze.
Monarchisties = de monarchie, dat is de erfelijke vorstenheerschappij, toegedaan.
Neolities = zie „Opgang” vorige jaargang No. 2, bladz. 29 en verder.
Offeren = aanbieden.
Organisatie = regeling op onderlinge samenwerking der delen berekend.
Pardon = mededogen.
Pioniers = baanbreker.
Pompeus = overdreven weelderig, opgedirkt.
Primitief = eenvoudig, weinig samengesteld.
Probleem = vraagstuk.
Proklameren = uitvaardigen, bekendmaken.
Reaktionair = tegenwerkend.
Regionen = gebieden.
Restaureren = herstellen.
Robust = sterk, stevig, krachtig.
Sarkasties = bitter spottend.
Situatie = verhouding, omstandigheid, toestand.
Sporadies = zeldzaam voorkomend.
Tailleur = kleermaker.
Tropies = zoals in de tropen, de warme streken rond de evenaar.
Universeel = al-omvattend.
Vegetaries = planten-etend.
Wirtschaft = herberg.

VERKRIJGBAAR BIJ DE A. J. C.

SCHOONHEID UIT ALLE TIJDEN

Portefeuille met 12 reproducties naar werken van de grote meesters der schilder- en beeldhouwkunst. Met verklarende tekst Prijs f 1.50.

JEUGDBIBLIOTEEK

Tot op heden verschenen de volgende vijf deeltjes:

1. P. VOOGD: Een en ander uit de Ontwikkelingsgeschiedenis
onzer Maatschappij f 0.40
2. R. STENHUIS: Opstellen over Vakbeweging f 0.40
3. A. M. de JONG: Bloemlezing van Revolutionaire Poëzie . . . f 0.70
4. A. H. GERHARD: Worden en Zijn f 0.50
5. H. VAN LAAR: Afstamming en Ontwikkeling f 0.60

Te bestellen bij de Arbeiders Jeugd Centrale:

REGULIERSGRACHT 78", AMSTERDAM

LEZERS EN LEZERESSEN VAN „OPGANG”

BEWAART ONS TIJDSCHRIFT ZUINIG, ZORGT
DAT HET NIET SCHEURT OF VLEKT. AAN HET
EIND VAN HET JAAR VORMEN DE VIER
AFLEVERINGEN 'N PRACHTIG BOEK, WAARIN
GE MET GROOT GENOEGEN TELKENS
WEER ZULT LEZEN EN PLATEN KIJKEN!

MAAKT PROPAGANDA VOOR
„OPGANG”

ONTWERP
FRE COHEN

OPGANG

3-MAANDELIKS JEUGDTIJDSCHRIFT
VOOR KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING ■

REDAKTEUR KOOS VORRINK

VIJFDE
JAARG.

NUMMER
TWEЕ

JUNIE
1926

UITGAVE VAN DE ARBEIDERS-JEUGDCENTRALE
ADRES VAN REDAKTIE EN ADMINISTRATIE: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78" - TELEFOON 30591 EN 30691

INHOUD VAN DIT NUMMER

Jan de Witt, door	J. A. Bergmeijer
De ontwikkeling van de katoenindustrie, door	W. van der Sluis
Raadselen van leven en dood, door	H. van Laar
Vincent van Gogh, door	W. Jos. de Gruyter

BERICHT AAN DE ABONNEES

1. Wij verzoeken dringend alle klachten omtrent bezorging regelrecht naar ons kantoor te richten, daar wij anders niet voor onderzoek en verbetering kunnen instaan.
2. Wij wijzen in antwoord op sommige „klachten” van abonnees over het in het algemeen te laat verschijnen van ons blad, erop, dat de exploitatie van „OPGANG” in verband met de buiten elke verhouding lage prijs, steeds aan allerlei stagnatie onderhevig is. Ons inziens voor een algemeen cultureel tijdschrift, dat geen nieuwsblad wenst te zijn, geen bezwaar. Wij hopen en vertrouwen dat de abonnees met deze verklaring gerustgesteld zijn.

PORTEFEUILLES VOOR „OPGANG”

Door ons worden beschikbaar gesteld portefeuilles van stevig karton met goed sluitende stofkleppen. Ontwerp van Fré Cohen. Deze portefeuille kan precies twee jaargangen van ons tijdschrift bevatten. De prijs bedraagt f 0.70, wanneer besteld wordt bij de sekretarissen der A.J.C-afdelingen en f 0.80 franko per post regelrecht van ons bureau: REGULIERSGRACHT 78", AMSTERDAM. ■

VIJFDE ≡
JAARGANG

1926

NUMMER 2
≡ JUNIE

OPGANG

UITGAVE
ARBEIDERS
JEUGD ≡
CENTRALE
ABONNEMENTSPRIJS
f 1.50. LOSSE NUMMERS
50 SENT

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCRIFT VOOR
KUNST, WETENSCHAP EN ARBEIDERSBEWEGING

REDAKTEUR:
KOOS VORRINK

REDAKTIE ≡
EN ADMINI-
STRATIE: ≡
AMSTERDAM

REGULIERSGRACHT 78^{II}
TEL. 30691 - POSTGIRO
No. 54638

JAN DE WITT

1625 - 24 SEPTEMBER - 1925

DOOR J. A. BERGMEIJER

IN de maand September van het afgelopen jaar heeft Dordrecht een zijner grootste burgers herdacht. Het was namelijk op 24 September 1925 drie honderd jaar geleden, dat Johan de Witt, raadpensionaris van Holland, te Dordrecht werd geboren en men meende dat zijn geboortestad dit feit niet onopgemerkt mocht laten voorbijgaan. Er werd een commissie gevormd die een en ander zou voorbereiden en weldra waren de plannen gereed. Al dadelik stond het vast, dat deze huldiging een lokaal karakter zou moeten dragen. Want al heeft Johan de Witt een lange reeks van jaren ons land bestuurd, al heeft hij op buitengewone wijze zijn land gediend, ieder begreep, dat er van een nationale huldiging geen sprake kon zijn. Johan de Witt toch was behalve een voortreffelijk regent, ook een partijman. Als hoofd der Loevesteinse factie was hij een geweldig en principieel tegenstander van het huis van Oranje en stond bij hem vast dat het burgerlik en militair gezag nooit in één persoon mochten verenigd zijn en zeker niet als deze persoon een Oranje was. Men begreep dan ook in Dordrecht, dat men zich te bepalen had tot een herdenking van zijn grote verdiensten als mens en als bestuurder. Bovendien is zijn leven verschoond gebleven van voorvallen, die hem een aureool hadden kunnen geven in de ogen van het nageslacht. Het enige feit, waardoor ook de „man van de straat” zich Jan de Witt herinnert, is zijn tragische dood. Maar juist deze dood is het geweest, die de kloof tussen de beide grote staatspartijen onzer republiek nog dieper en breder heeft doen worden.

* * *

Maar al is dan ook de herdenking lokaal gebleven, toch heeft deze veel belangstelling gewekt en heeft zij een waardig verloop gehad. Een gedenksteen is geplaatst in het huis waar hij geboren en opgegroeid is. Men heeft bij het standbeeld der beide broeders een krans gelegd, terwijl des avonds een bijeenkomst plaats had in de grote zaal van Kunstmin waar o.a. door professor Kernkamp en Dr. H. Japikse toespraken werden gehouden. Beide redevoeringen kenmerkten zich daardoor, dat zij even schoon van vorm als van inhoud waren. Behalve dit alles stond er nog iets anders op het programma der Commissie

en wel een tentoonstelling van allerlei dingen, die op De Witt en zijn tijd betrekking hadden. Van alle kanten heeft men hierbij medewerking ondervonden. Het Rijksarchief stond tal van belangrijke stukken af, de Franse regering gaf de beker van Cornelis de Witt, die zich in het museum Cluny bevindt in bruikleen, het Rijksmuseum en het museum te Rotterdam gaven schilderijen, terwijl het Dordtse archief en de musea Oud-Dordrecht en dat van schilderijen waardevolle voorwerpen en schilderijen in bruikleen gaven. Ook enige partikulieren zonden waardevolle voorwerpen in. Doordat echter dit alles veel tijd vorderde en ook doordat enkele schilderijen tot Oktober op de historische tentoonstelling te Amsterdam moesten blijven, kon de tentoonstelling eerst in de maand Oktober geopend worden. Zij trok zeer de aandacht en het aantal bezoekers was zeer groot. Voordat wij echter over deze tentoonstelling spreken, eerst een woord over de man, wiens nagedachtenis aldus werd geëerd.

* * *

Johan de Witt werd, zoals wij reeds zeiden, te Dordrecht in September 1625 geboren. Zijn familie behoorde tot de toenmalige regentengeslachten, zoals Dordt er heel wat had en die een macht bezaten, waarvan men zich in onze dagen geen voorstelling kan maken. Maar niet alleen, dat zij machtig waren, zij waren ook zeer bekwaam en de corruptie, die men bij hen later aantreft, was toen nog onbekend. Eigenaardig is ook nog, dat de meesten der regenten het regeren als een bijzaak beschouwden en een bedrijf of handwerk uitoefenden als middel van bestaan. Politieke figuren als men nu heeft, waren zij dus niet. Slechts enkelen hadden een post of ambt, dat de hele mens eiste, zoals b.v. het ambt van pensionaris.

De Vader van Johan de Witt was Jakob de Witt, een ijzeren figuur, streng voor anderen, streng voor zich zelve. Hij oefende het beroep van houthandelaar uit en men zei van hem, dat hij even hard van inborst was als het eikenhout, waarin hij handel dreef. Men kan dus begrijpen, dat de opvoeding van de toekomstige raadpensionaris niet erg zachtzinnig of teer is geweest.

Johan kreeg de opvoeding, die aan zonen van regenten gewoonlijk te beurt viel. Eerst bezocht hij de Latijnse school te Dordt, daarna de Hoge School te Leiden. Tijdgenoten weten veel te verhalen van de buitengewone gaven van de jonge Dordtenaar. Vooral in de wiskunde was hij buitengewoon ervaren en schreef hij zelfs een vrij lijvig wiskundig werk. De liefde voor de wiskunde en aanverwante vakken is hem steeds bijgebleven en daardoor heeft hij de grondslag gelegd voor de wetenschap der Levensverzekering. Dit blijkt o.a. uit een geschrift (dat ook op de tentoonstelling aanwezig was) getiteld: „Waerdye van Lijfrenten naer proportie van Losrenten door J. Hudde, met bijvoegsel van Johan de Witt.”

Toen Johan de Witt zijn studie voleind had ging hij met zijn broeder Cornelis een buitenlandse reis maken. Dat hij het geld over de balk heeft gegooid is zeker uitgesloten, en als bewijs daarvoor kan het journaal of dagboek dienen, dat door Johan werd opgesteld en nauwkeurig alle uitgaven vermeldt.

In het vaderland teruggekeerd werd hij kompanion van de Haagse advokaat Mr. Van Andel. Dezelfde nauwgezetheid omtrent zijn uitgaven zien wij uit het dagboek, dat hij gedurende zijn verblijf in Den Haag bijhield.

Op 25-jarige leeftijd werd hij pensionaris van Dordrecht; een buitengewoon belangrijke post. Want Dordrecht was als eerste stemhebbende stad in de Staten van Holland zeer invloedrijk en stond in dat opzicht nog boven Amsterdam, al was deze laatste stad ekonomies de voornaamste stad der republiek. In deze tijd viel het konflikt met Stadhouder Willem II voor. Ieder, die op school heeft gegaan, weet hoe tussen deze vorst en de Staten van Holland twist kwam over het afdanken van huurtroepen na het beëindigen van de tachtigjarige oorlog. De strijd werd zo vinnig, dat Holland zelfs de Algemene Staten wilde trotseren. Toen was het uit. Met geweld greep Willem II in, nam zes leden der Staten van Holland gevangen en trachtte Amsterdam bij verrassing in te nemen. Dit laatste mislukte, maar de zes gevangen genomen Statenleden werden op het slot Loevestein opgesloten. Onder deze was Jakob de Witt, Johan's vader, de voornaamste. Als Burgemeester van Dordrecht had hij zijn anti-Oranjegezindheid nooit onder stoelen en banken gestoken en nog in het laatste onderhoud, dat de Stadhouder met hem had gehad, was hij star en stijf op zijn stuk blijven staan. Men behoeft trouwens het portret van hem in het museum te Dordrecht maar te zien om te weten hoe onverzettelijk en hard hij moet geweest zijn.

Toch was deze gevangenneming de familie De Witt tamelijk hard op het lijf gevallen en wij lezen dan ook, dat Johan een paar dagen later reeds een onderhoud met zijn vader had en ook, dat men pogingen in het werk stelde om aan de zes gevangen genomen heren de vrijheid terug te geven. Men herinnerde zich waarschijnlijk het gebeurde met Hugo de Groot, Ledenberg en Hoogerbeets om van Jan van Oldenbarneveldt nog te zwijgen, om niet te trachten, dit aan Jakob de Witt en zijn geestverwanten te besparen. De onverwachte dood van Willem II gaf de oplossing snel aan de hand, te meer daar deze geen opvolger had. De Staatsgezinde anti-Oranje regenten-partij maakte van de gelegenheid gebruik om haar macht vaster te grondvesten. Wat haar ontbrak was echter een bekwaam hoofd, een aanvoerder, die bekwaamheden genoeg bezat om de tegenstander het hoofd te bieden. Deze kreeg zij in Johan de Witt en toen dan ook Adriaan Pauw in 1653 stierf, werd Johan

AFB. 1

Mr. JACOB DE WITT, DOOR N. MAES 1657

de Witt als raadpensionaris benoemd. Deze nam de benoeming aan en negentien jaren lang heeft hij ons land bestuurd. Want in naam moge de raadpensionaris de dienaar der Algemene Staten en ook die van Holland geweest zijn, in werkelijkheid was hij, als hij een begaafd man was, de heerser. Voor geen klein deel kwam dit, doordat de raadpensionaris was, wat wij tegenwoordig de minister van Buitenlandse zaken zouden noemen. Bovendien was Holland het machtigste gewest en was de raadpensionaris daardoor al dadelijk de aangewezen man, die het binnenlands bestuur beheerste.

* * *

Het tijdstip waarop Johan de Witt zijn ambt aanvaardde was niet zeer gunstig. Ons land was in oorlog met Engeland en deze bracht grote schade aan onze handel. Door de kaapvaart was de zeehandel zo goed als vernietigd en de welvaart verdween als sneeuw voor de zon. Een tijdgenoot verhaalt, dat in Amsterdam het gras tussen de straatstenen groeide en hij wil daarmee aanduiden, dat het handelsvertier in deze grote koopstad ongeveer tot nul was gedaald. Als gewoonlijk had deze ekonomiese ellende oproerige bewegingen ten gevolge en de Oranje-partij begon dan ook het hoofd op te steken. Johan de Witt begreep, dat het allereerste, dat men moest beproeven, was om de oorlog te doen eindigen. Het kwam er maar op aan, om dit met niet te grote opofferingen van onze kant gedaan te krijgen.

De toenmalige heerser in Engeland, de Lord-Protector Oliver Cromwell, had ook wel oren naar het verzoek van De Witt om de vrede te sluiten en stelde over het geheel matige eisen. Eén eis was er echter bij, die voor onze regenten wel wat al te erg was. Het was namelijk de eis dat de Staten van Holland zich verbonden, om het huis van Oranje voor altijd van de heerschappij uit te sluiten. De Witt, die ook maar matig voor de inwilliging van die eis voelde, begreep, dat zonder die inwilliging de hoop op een spoedige vrede vrijwel uitgesloten was. Dat Cromwell deze eis stelde, had zijn grond hierin, dat hij daarmee een einde meende te maken aan de pogingen om het verdreven koningshuis der Stuarts

weer in Engeland op de troon te brengen. Zoals men weet was er in 1642 een revolutie in Engeland begonnen, die in 1649 eindigde. De toenmalige koning Karel I was gevangen genomen en onthoofd en Engeland was een republiek geworden onder bestuur van Cromwell. Daar de Stadhouder Willem II met een dochter van de onthoofde koning was gehuwd geweest en dus de Oranje's zeer nauw aan de Stuarts waren verwant, vreesde Cromwell, dat door een verheffing van het kind van Willem II tot Stadhouder, de pogingen, om van uit Holland de Engelse republiek omver te werpen en de Stuarts weer op de troon te plaatsen, veel kans van slagen konden hebben. Geheel ongegrond was deze vrees niet. De zoon van de onthoofde koning, de latere Karel II, verbleef hier in ons land met tal van zijn aanhangers en al was de toekomstige Stadhouder nog maar een jong kind, een verheffing er van tot Stadhouder onder regentschap van zijn moeder en de Oranje gezinde regenten, was zeer goed mogelijk. Vandaar dat Johan de Witt de Staten van Holland wist over te halen om de zogenaamde „Akte van Seclusie" (Verdrag van uitsluiting) aan te nemen en die aan de vredesvoorwaarden toe te voegen. Bij de eigenlijke vredesvoorwaarden kwam deze voorwaarde niet, maar Cromwell was al tevreden met de toezegging van Holland, omdat hij begreep, dat waar dit machtige gewest voorging, de andere zouden moeten volgen.

Geweldig was de ontevredenheid toen deze „Akte van Seclusie" in het openbaar kwam. De Oranjepartij was woedend, maar durfde ten slotte niets tegen de raadpensionaris of de Staten van Holland te ondernemen. Trouwens nu de vrede in 1654 gesloten was, de handel zich daardoor herstelde en de welvaart herleefde, vond zij bij het volk weinig of geen steun.

Toch moest de inhoud dier akte wel veel verbittering wekken. De inhoud was, dat de Staten van Holland en West-Friesland verklaarden:

„dat zij de Prins van Oranje of iemand van deszelfs nakomelingen, nimmer zouden verkiezen tot Stadhouder of Admiraal hunner provinsie; alsmede dat zij, zoveel de stem hunner Provinsie aanging, ook nimmer zouden gedogen, dat hij ooit werd aangesteld tot Kapitein-Generaal over de gezamentlike Krijgsmacht der Verenigde Gewesten."

Men ziet dat dit stuk aan duidelijkheid niets te wensen overliet en men kan ook begrijpen, dat de Algemene Staten (afgevaardigden van alle provinsien) er een inbreuk in zagen op hun rechten.

De Staten van Holland besloten nu hun houding te rechtvaardigen en vaardigden een „Deduktie" of „Verklaring" uit, waarin zij hun tegenstanders te woord stonden. Deze Deduktie was door Johan de Wit opgesteld en is een meesterstuk in zijn soort. Bij het doorlezen ervan herkent men dadelijk de hand van de Staatsman, die doorkneet is in het Staatsrecht der republiek. Maar ook de mensenkenner is hier aan 't woord, die, gebruik makende van wat er bij zijn tegenpartij omgaat, juist op haar zwakheden in het betoog wijst.

Op deze „Deduktie" kwam geen antwoord. Zij had alleen tot gevolg, dat voortaan de Raadpensionaris als de leider der binnen- en buitenlandse politiek werd erkend en tevens, dat de kloof tussen hem en de Oranjepartij nog meer was verbreed.

* * *

Het eerste waar het streven van Johan de Witt op gericht was, was het verzachten van de financiële druk

in de wederopbloei van de handel. Hij slaagde hierin volkomen. Wat de finansiën betreft, zo slaagde hij er in de rentevoet der staatsschuld van vijf op vier procent te brengen, zowel voor Holland als voor het gehele land. Het overschot dat hierdoor verkregen werd, werd gebruikt voor schulddelging. De Witt toonde een uitstekend finansier te zijn; ook andere maatregelen op dit gebied tonen, dat hij niet voor niets de naam had van een goed wiskundige te zijn. De handel herstelde zich even snel als hij was gedaald, zodat reeds drie jaren na de vrede van 1654 Holland weer zeer welvarend was. Daar De Witt, hoewel partijhoofd, toch zeer gematigd was, luwden de partijtwesten. Alleen de predikanten bleven op hem gebeten, omdat hij, hoewel Calvinist, van godsdiensttwisten zeer afkerig was en dit ook toonde, o.a. door de beschermende hand uit te strekken over Spinoza, de grote wijsgeer, die door zijn ras- en geloofs-genoten (hij was Israëliet) uit hun gemeenschap gebannen was.

De staatkunde van Johan de Witt was er voortdurend op gericht, met Engeland in vrede te leven. Hij achtte dit noodzakelijk omdat alleen daardoor onze handel kon bloeien. Vandaar, dat hij in 1660 zijn invloed deed gelden om de Akte van Seclusie weer in te trekken. Dat deze eis kwam van Engelse zijde vond zijn oorzaak hierin, dat na de dood van Cromwell in 1659 de verdreven Stuarts weer in Engeland terugkeerden en de oudste onder de naam van Karel II koning van Engeland werd. Deze eiste nu als oom van de toekomstige Stadhouder (de latere Willem III) de intrekking dezer akte, waaraan dan ook door de Staten van Holland werd voldaan.

Dat ons land later toch met Engeland in oorlog geraakte had zijn oorzaak in de naijver der Engelse imperialisten tegen de Hollandse. Een tweede oorlog was daar het gevolg van (1664-1667).

Al die jaren toonde De Witt zich een hoogst bekwaam regent en staatsman. Tegen de groeiende macht van Frankrijk wist hij in 1668 een drievoudig verbond tot stand te brengen, zodat Lodewijk XIV zijn veroveringsoorlog tegen Spanje moest staken. De trotse koning vergaf dit aan Johan de Witt nooit en van toen af begonnen de Franse intrigues om Holland te isoleren en een verbond met Engeland te sluiten ten einde de Nederlandse republiek voor goed te vernietigen. De Witt, die de storm zag opsteken, deed al het mogelijke om het drievoudig verbond, dat tussen de republiek, Engeland en Zweden was gesloten, te handhaven, doch te vergeefs. Het Franse goud was te machtig. Karel II van Engeland, een gekroonde nul, was licht om te kopen, evenzo de rijksraad van Zweden, die, daar de koning minderjarig was, het land regeerde.

In 1672 brak de storm los. Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen verklaarden ons de oorlog. De fel besprongen republiek kon het op zee nog houden, dank zij de uitstekende bevelhebbers, doch te land bezweek zij al heel spoedig. In minder dan geen tijd stonden de Franse soldaten tot dicht bij Amsterdam en ook het Noorden werd door de legers van Munster en Keulen voor een groot deel veroverd. Het stelsel, waarop De Wit zijn buitenlandse diplomatie had gebouwd, zakte als een kaartenhuis in elkaar en de binnenlandse toestand deed de Raadpensionaris weldra alleen staan. Het volk kwam in beweging en eiste de verheffing van Willem III tot Stadhouder en tot Kapitein-Generaal (opperbevelhebber) van het leger. Het eerste weigerden de Staten van Holland, daartoe gebonden door het Eeuwig Edict, door hen in 1668 gesloten en waarbij

bepaald was, dat het burgerlik en militair gezag nooit in handen van één persoon mocht zijn. In het tweede gaven zij schoorvoetend toe.

Geweldig was de volkshaat tegen De Witt en zijn partijgenoten. Een zondvloed van allerlei schunnige pamfletten en vliegende blaadjes overstroomde het land. De Witt werd op de gemeenste manier uitgescholden en van allerlei laagheden beschuldigd. Niemand beter dan de schrijvers zelve wisten dat het leugens waren, maar dat deerdè hen niet. Tot overmaat van ramp werd zijn broer Cornelis De Witt in een schandaalproces gewikkeld. Een zekere Tichelaar beschuldigde de Ruwaard (behalve burgemeester van Dordrecht was Cornelis de Witt ook baljuw of Ruwaard van den lande van Putten), dat deze hem een grote som gelds had aangeboden als hij de Prins van Oranje wilde vermoorden. Tegen alle recht en billikheid in werd Cornelis de Witt gevangen genomen en naar Den Haag gevoerd, waar hij voor de rechtbank werd gebracht. Hij betuigde zijn onschuld, maar de rechters geloofden hem niet. Naar het barbaars gebruik dier tijden werd hij gepijnigd, om hem zo tot bekentenis te brengen. Tevergeefs! Toen een der rechters bij hem aandrang om toch maar te bekennen, antwoordde hij deze met het opzeggen der bekende ode van Horatius.

Justum et tenacem proposui verum
Non civium ardor prava jubentium
Non vultus instantis Tyranni
Mente quatit solida.

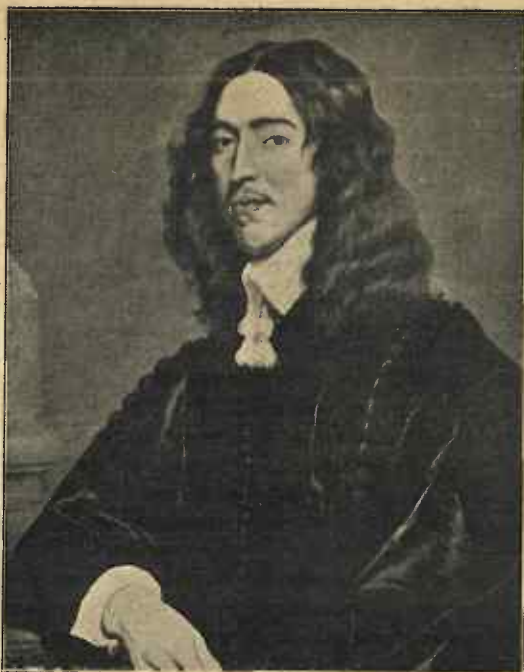
Volgens een vertaling van P. van Winter aldus luidende:

Een altoos braaf standvastig man
Voelt door geen dreigend oog van een vergramd tyran
Noch drift des volks, dat hem tot euvel schokt
Zijn vaste geest geschokt.

Na de pijniging, die, hoe langdurig en vreselik ook, hem geen enkel woord van bekentenis ontlokte, werd het vonnis uitgesproken. Tegen alle rechtsregelen in werden er geen pleidooien gevoerd, de uitspraak der rechters volgde reeds de volgende dag. De motivering van het vonnis ontbreekt; er staat alleen in het vonnis, dat Cornelis de Witt van zijn waardigheid en ambten wordt ontzet en ten eeuwig en dage uit den lande van Holland wordt gebannen.

Wij komen nu tot die zwarte bladzijde in onze geschiedenis, die men er zo gaarne uit zou willen scheuren, vooral ook omdat uit allerlei kleine geschriften uit de laatste tijd blijkt, dat niet waar is, dat de De Witten zijn gevallen als slachtoffers ener plotseling opkomende volkswoede, maar dat deze moord een politieke moord is geweest, zoals in onze dagen aan Jaurès in Frankrijk, Matteotti in Italië, Rosa Luxemburg, Liebknecht, Rathenau en Erzberger in Duitsland is bedreven.

Voordat wij verder hierop ingaan eerst nog iets over de positie van De Witt in 1672. Zoals wij reeds hierboven vermeldde, was de haat tegen de Raadpensionaris na

AFB. 2 Mr. JOHAN DE WITT, DOOR A. HANNEMAN 1652

de inval der vijandelijke legers ontzettend gestegen. De Oranjepartij had door de verheffing van Willem III het pleit gewonnen en Johan de Witt begreep, dat zijn rol als staatsman voorlopig geëindigd was. Hij vroeg en verkreeg zijn ontslag als Raadpensionaris en werd benoemd tot rechter in het Hof van Holland. Het schandaalproces tegen zijn broer was niet geëindigd, zoals de Oranjepartij gewent had; men wilde de dood der beide broeders. Een sluipmoord op Johan door een paar dronken Oranjegezinden, jongelieden van aanzienlijke huize, was mislukt; men zou het op een andere manier proberen. Zoals wij reeds zeiden, was Cornelis de Witt na de pijniging weer naar zijn verblijf in de Gevangenpoort gebracht, omdat hij zeer verzwakt was en men geen gelegenheid aan zijn familie gaf om hem af te halen.

In de tweede week van Augustus 1672 liepen allerlei wilde geruchten over de beide broeders. Allerlei samenspanningen werden in het geheim gehouden, het werd meer en meer duidelijk, dat men van de kant der Oranjepartij op iets misdadigs broedde. Natuurlijk zouden de eigenlijke aanleggers wel buiten schot trachten te blijven, omdat zij genoeg werktuigen te hunner beschikking hadden. Wat er eigenlijk gebeurde, was tot nog toe een diep geheim, men giste wel en geschiedschrijvers zoals professor Wijne hebben wel eens vrij onomwonden in de richting van een politieke moord gewezen, maar eerst in onze dagen is bij toeval iets aan het licht gekomen, die alle twijfel wegneemt of de Oranjepartij deze moordpartij op touw heeft gezet.

Enige jaren geleden vond de Dordtse archivaris in een bundel oude stukken enige papieren, die aantekeningen bevatten van een zekere predikant Copmeijer, die in de nabijheid der Gevangenpoort woonde. In dat dagboek lezen wij het volgende:

„Maandag den 15 deden de agenten van de Pr. van O. een gerucht loopen, dat de Ruaert had gezocht uyt te breeken door 't welck een burgerwacht aen de gevangenoort wiert gestelt.

Woensdag den 17 was ingeschooten in den nacht als dien nacht te 11 ueren de Pr. v. O. met Bent in een gemeene Koetswaegen quam in den Haegh afging voor het doelestraetje en achter in het huys van Odyck, daer een vergaeringh was en eenige heeren uyt 't Hof tegenwoordigh; dien nacht te 2 ueren vertrock de Pr. weer met die waegen en was Donderdag 's morgens te 5 ueren te Alphen. Dien Donderdag den 18 kreegen verscheydene burgers een stille weet (wenk) van haar capiteyns, dat se haer en haer geweer souden claer houden of er alteem, wat mocht te doen komen. Vrijdag den 19 sagen de gecommiteerden Raeden, dat er een onweer broeydet souden 's middaghs te drie ueren een post af met een brief aan de Pr. v. O. te Alphen dat er een tumult op handen was en versochten 4 compagnieen soldaeten. De post was te 6 ure te Alphen, kreeg recquus (reçu, ontvangstbewijs) van sijn brief en last weer naer den Haegh te ryden, maer daer quam geen antwoord noch de soldaeten.”

Tot dusver dominee Copmeyer. Naar de gewoonten van die tijd heeft hij sommige personen niet ten volle aangeduid. Zo betekent de afkorting Pr. v. O. Prins van Oranje (Willem de Derde) en Bent is een afkorting voor Bentinck, een zijner boezemvrienden. Maar dat er een complot der Orangisten bestond, is klaar als de dag en evenzo dat Willem III er kennis van droeg en het niet verhinderd heeft. Trouwens zijn houding na de moord inzake het bestraffen der booswichten spreekt boekdelen.

Dat de samenzweerdere niets nalieten om de massa op te ruïen, blijkt nog uit het aanplakken van een biljet dat o.a. Oudaen vermeldt en dat naast de ingang der Nieuwe Kerk aan de muur was bevestigd. Dit versje luidde:

Lucifer roept uit de Hel
Wanneer De Witt daer komen sel
De Borghers riepen uit den Haag
Wacht hem t'avond in je maegh.

AFB. 3 Mr. CORNELIS DE WITT, DOOR J. DE BAEN

Tot nog toe echter was men maar van één slachtoffer zeker en wel Cornelis. Deze toch zat nog altijd op de Gevangenpoort en het was onzeker of hij deze wel zou kunnen verlaten, te meer daar reeds Vrijdag 19 Aug. de Haagse schutters bij beurten de wacht hielden, zogenaamd om de rust te bewaren, maar met het kennelijk doel om te beletten, dat hij de Gevangenpoort zou verlaten, hetgeen hem vrij stond, omdat zijn proces was afgelopen. Men leest in onze geschiedenisboeken en boekjes dat Cornelis zijn broer Johan liet roepen om bij hem te komen en dat er dus geen opzet in het spel is geweest om ook hem te vermoorden. Dit klopt dan volkomen met de opvatting, dat de beide broeders door een bende schobbejakken zouden zijn vermoord. Onze geschiedenschrijvers en naschrijvers geven dan zeer erg op deze moordenaars af en trachten de Oranjepartij schoon te wassen. Doch zo eenvoudig is de zaak niet geweest. Men heeft wel degelijk Johan met een valse boodschap naar de Gevangenpoort gelokt om daardoor de beide mannen op wier leven men het gemunt had, bij elkaar te krijgen. Hoor maar wat de hierboven genoemde Copmeyer in zijn aantekeningen schrijft. Het is een vervolg op hetgeen wij hierboven mededeelden en luidt aldus:

„Saterdag den 20 quamen 's morgens te 5 ueren Odyck, Zuylesteyn en Tromp in de herberg van Beuckelaer op de Plaets naest de Gevangpoort, daer se de meid van de cipier deden komen en te half 7 afsonden aen de raetpensionaris met bootschap dat de Ruaert hem wilde spreekken eer hij van de poort ging. Dien heer quam daer tusschen 7 en half 8; binnen gelaeten en bij de Ruart vroegh nae eenige woortwisselingh in tegenwoordichheit van de deurwaerder Noordeloos, waerom hij daer was ontboden. De Ruaert sey, dat hij hem niet ontbooden had, waerop de R.pens. wat ontsette (schrok). Willende afgaen wert van de burgerwacht tegen gehouden en souw doorschoten geweest syn, indien de lont niet van de haen gevallen was. Ondertuss. hen was de barbier afgelaeten en quamen de burghers met hoopjes van 3, 4 en 5 aen waervan een deel door 's Pr. (insen) valck

huys op 't dack en in de vensters, siende op de plaets van de poort met haer musketten gingen leggen.”

Hetzelfde, maar niet zo uitvoerig en zonder namen te noemen verhaalt ook de Nicquefort. Prof. Fruin heeft het altijd ten sterkste bestreden, hetgeen wij natuurlijk vinden, daar het voor een Orangist moeilijk valt deze schanddaad op rekening van zijn partij te zetten. Doch Fruin stond daarom nog enigszins sterk omdat de berichten, die hij te bestrijden had, tamelijk vaag waren en geen enkele naam noemden. Bij Copmeyer wordt echter man en paard genoemd en waarschijnlijk zou de grote historicus anders geoordeeld hebben als hij kennis van deze aantekeningen had gehad.

Hoe het zij, de beide broeders waren nu bij elkaar en door het vertrek van de ruiters van Tilly, die als politiewacht die morgen bij de Gevangenpoort dienst deden, kregen de samenzweerdere

vrij spel. Wij zullen onze lezers het verhaal van de beestachtigheden, die aan de broeders en later aan hun lijken werden bedreven sparen. Wij kunnen alleen ervan zeggen, dat de minst beschaafde wilde volksstammen er zich waarschijnlijk nog voor geschaamd hadden.

Als eigenlike moordenaars moeten de Haagse schutters beschouwd worden, terwijl de verminking der lijken door het grauw, goed gesterkt door brandemoris (brandewijn), die rijkelijk werd geschonken, werd bedreven. Des avonds werden de verminkte lijken weggenomen en naar het huis van Johan de Witt gebracht, waarna zij in diezelfde nacht in alle stilte in de Sint Jakobskerk werden begraven. Zo eindigde een van Hollands grootste staatslieden zijn leven.

* * *

Als ooit een partij er in geslaagd is om haar tegenpartij voor een ogenblik te vernietigen, dan was het de Oranjepartij in 1672. Het vreesaanjagen had vruchten gedragen. De eminente hoofden der Staatsgezinden waren gevallen, terwijl enkelen hunner o.a. Coenraad van Beuningen en Beverninck overgelopen waren. Die nog de moed hadden om beginselvast te blijven, werden in leven en goed bedreigd. Dat ondervond bijv. de Dordtse burgemeester Halling, wiens buitenverblijf te Oud-Beyerland werd verwoest en wiens leven herhaaldelijk werd bedreigd. Want in Dordt, evenals in andere steden was de man van de straat zeer Oranjegezind.

Wij hebben maar zeer terloops van Cornelis de Witt gesproken, omdat hij in 's lands bestuur een veel nederiger plaats heeft ingenomen dan zijn beroemde broeder. Trouwens al was hij ouder, hij was in alles de mindere van deze. Slechts in een opzicht was hij de gelijke en dat was in karaktervastheid en trouw aan zijn beginsel. Dat bleek vooral uit de onverschrokkenheid, waarmee hij weigerde om de akte te tekenen, waarbij het Eeuwig Edict werd afgeschaft. Hij lag ziek te bed toen de afgevaardigden van de vroedschap bij hem kwamen om te verzoeken het geschrift te tekenen, doch hij weigerde

terwijl hij tegen een kapitein der schutters die ook bij was zeide: „Trekt uw rapier ende breekt mij den hals ende segt het tegen den Prins van Oranje en iedereen, dat ik mij liever wil laten doodslaan, dan de akte teekenen.”

Het volk, dat voor het huis in de Grotekerksbuurt stond begon onderwijl het huis binnen te dringen onder het zingen en brullen van

Oranje boven!
De Witten onder
Die 't anders meent
Dien sla de donder.

Eindelijk, op aandringen van zijn vrouw, tekende hij, maar voegde achter zijn naam v.C. (vi Coactus = door geweld gedwongen). Toen men met het papier naar buiten kwam, merkte een der predikanten, die bij het volk stonden, deze letters, en zond de drager van de brief het huis in om te eisen, dat Cornelis de Witt deze letters zou doorschrijven. Dit weigerde deze pertinent, waarop zijn vrouw de pen nam en een inktvlek over de letters maakte, waardoor zij onzichtbaar werden. (Dit stuk dat op het Rijksarchief berust, was op de tentoonstelling ook te bezichtigen).

* * *

Na de moord op Johan de Witt gepleegd, werden onmiddellijk al zijn papieren en bescheiden in beslag genomen en verzegeld, terwijl eene Kommissie door de Staten werd benoemd om deze te onderzoeken. Het onderzoek leverde niets bezwarends voor de beide broeders op. Toen aan de Kommissie gevraagd werd of zij iets gevonden hadden, gaf een der leden het tekenende antwoord: „Wat zouden wij gevonden hebben? Niets dan eerlijkheid.” Inderdaad zo was het. En dit gezegde klopt volkomen met de uittaling van de Franse gezant d'Estrades, die verklaarde, dat hij maar enkele regenten in Holland gevonden had, die niet om te kopen waren en dat onder die enkelen de gebroeders De Witt bovenaan stonden.

En hetzelfde volk, dat opgehitst en opgezweept door een bende politieke avonturiers zijn grootste regent vermoordde, heeft deze zelfde regent toch in een zijner spreekwijzen eigenaardig gehuldigd.

„Een jongen van Jan de Witt” te zijn is nog altijd een eretitel in ons land.

Tot slot willen wij nog iets over de bedrivers van deze moord zeggen. Zoals reeds vroeger gemeld, waren de eigenlijke daders, de aanstichters van de moord, onzichtbaar. Zij hadden trouwens handlangers genoeg en deze hadden weer een door brandemoris opgezet janhagel, dat de beestachtigheden heeft bedreven.

Eigenaardig is de houding, die de justitie in Den Haag aannam. Ofschoon de daders bij name bekend waren en deze het ook niet onder stoelen en banken staken, ja, er zich zelfs op beroemden, dat zij er aan mee gedaan hadden, bleven zij ongestraft. Erger nog, zij werden beloond. Tichelaer, de valse aanklager van Cornelis de Witt, kreeg van Willem III een jaargeld van *acht honderd gulden*. Toen deze in 1702 stierf, hield dit op en de erfgenamen hadden geen lust deze schurk het jaargeld verder uit te betalen.

Verhoef, de beruchte zilversmid, ontving een jaargeld van *zes honderd gulden* uit 's Prinsen domeinen. In 1677 werd hij door de Haagse rechtbank veroordeeld wegens allerlei misdrijven tot geseling en vijftig jaren gevangenisstraf in het Tucht- of Rasphuis te Leiden te ondergaan.

AFBEELDING 4

JOHANNA DE WITT
ZUSTER VAN Mrs. JOHAN EN CORNELIS DE WITT

Bosch, een kleermakerszoon kreeg het Delftse schuitenvaar, enz.

Toen Willem III daags daarna in Den Haag kwam en enkele der Statenleden op vervolging en bestraffing der daders aandrongen, antwoordde hij dat hij niet wist „of met vigueur (kracht) daartegen behoorde geprocedeerd te worden, omdat het door voorname burgers was geschied. Het was dangeus (gevaarlijk) en hij zou gaarne de consideratieën (meningen) der Staten daarop hooren.”

Ook de predikant Simonides was de moord zeer welgevallig en beschouwde hem als een wreke Gods. Zondag na de moord preekte hij er over en liet de gemeente psalm 52 zingen, waarna hij o.a. in zijn preek zeer duidelijk deed uitkomen, dat de moordenaars niet gestraft, maar veel meer beloond zouden worden.

Nog ergerliker staaltje deed zich een paar dagen later voor. Op 2 September verzocht de baljuw (kommissaris van politie) een neef van Johan de Witt, „op schrift hebbende de namen der moordenaars van de twee gebroeders De Witt aan den Prins verlof om die te apprehenderen.”

De prins weigerde en ontsloeg de baljuw. Deze vluchtte, daar hij anders zijn leven niet zeker was.

Men ziet, dat dit alles geweldig veel overeenkomt met wat er in Duitsland en Italië in de laatste jaren gebeurd is. Men bedrijft politieke moorden en de daders, hoewel bekend, worden niet gestraft.

Reaktie blijft reaktie.

* * *

Over de tentoonstelling en wat daar te zien was nog een enkel woord. Zij was verdeeld in enige afdelingen en in verschillende zalen van het Dordtse museum van schilderijen geplaatst. De Kommissie, die deze tentoonstelling organiseerde, had zich op het standpunt geplaatst,

dat men zich op deze tentoonstelling niet uitsluitend tot Johan de Witt moest bepalen maar zo mogelijk allen, die op de een of andere wijze in kontakt met hem waren geweest, vertegenwoordigd moesten zijn. En zo zag men er bijv. ook afbeeldsels van zijn vijanden en tegenstanders bij. De tentoonstelling bevatte nog al wat schilderijen, voornamelijk portretten.

Gedrukte stukken waren er legio. Allereerst een menigte portretten der gebroeders en ook van hun tijdgenoten, verder allerlei schotschriften, een paar zakboekjes van Johan met eigenhandig geschreven aantekeningen en tal van boeken, die over de Raadpensionaris handelen.

Ook een paar kostbare kunstvoorwerpen waren aanwezig. Allereerst de prachtige marmeren buste van de Raadpensionaris van de hand van Quellinus en de gouden beker van C. de Witt, die deze gekregen had van de Algemene Staten als aandenken aan de tocht naar Chattam, waar hij als gevolmachtigde der Staten op de

vloot bij tegenwoordig was. Deze beker, die in het bezit der familie Rotschild was gekomen, bevindt zich op 't ogenblik in het museum Cluny in Frankrijk. Op aanvraag der Kommissie was de Franse regering zo welwillend geweest hem in bruikleen af te staan.

Ook zeer merkwaardige stukken uit het Rijksarchief waren aanwezig, o.a. de „Akte van Seclusie” en de „Opheffing van 't Eeuwig Edikt” met de bekende inktvlek.

Zoals wij zeiden, de tentoonstelling was druk bezocht en was voor de Kommissie een sukses. Ieder bezoeker, wie hij ook was, kwam van zelf onder de indruk, dat een man waar zo veel over geschreven werd, toch wel een man van betekenis moet geweest zijn. En ook, dat men hier bijeen kwam niet alleen om de staatsman of de regent te eren, maar bovenal de man van karakter, de man van beginsel.

In dit opzicht is Johan de Witt een der grootsten onder de groten.

DE ONTWIKKELING VAN DE KATOEN-INDUSTRIE

DOOR W. VAN DER SLUIS

DE redaktie van „Opgang” heeft mij opgedragen een artikel te schrijven over het textielbedrijf. Het héle textielbedrijf. Zonder éne beperking. Maar dat doe ik niet!

Als ik dat deed, zou ik minstens een hele aflevering van „Opgang” tot mijn beschikking moeten hebben. En tot dank zouden de abonnees zeggen: wat is dat een vervelende schrijver.

Het textielbedrijf is niet één bedrijf. Het zijn er vele, al naar de grondstof, die gebruikt wordt. En die grondstof is zéér verscheiden.

Kijk maar eens!

De grondstoffen komen uit het planten-, dieren- of mineralenrijk.

Uit het *plantenrijk* komen: de katoen, de kapok, het vlas, de hennep, de jute, de rameh, enz.

Uit het *dierenrijk*: wol, haar, zijde.

Uit het *mineralenrijk*: asbest, glas en metalen.

Ik wed, dat sommige lezers en lezeressen nooit hebben geweten, dat er zó veel grondstoffen in het textielbedrijf worden gebruikt.

Welnu, ik zou dus moeten schrijven over de katoen-industrie, de kapok-industrie, de wol-industrie, de zijde-industrie, de jute-industrie, enz., enz.

Nogmaals, dat doe ik niet. Op gevaar af, dat ik mij het ongenoegen van Koos op de hals haal.

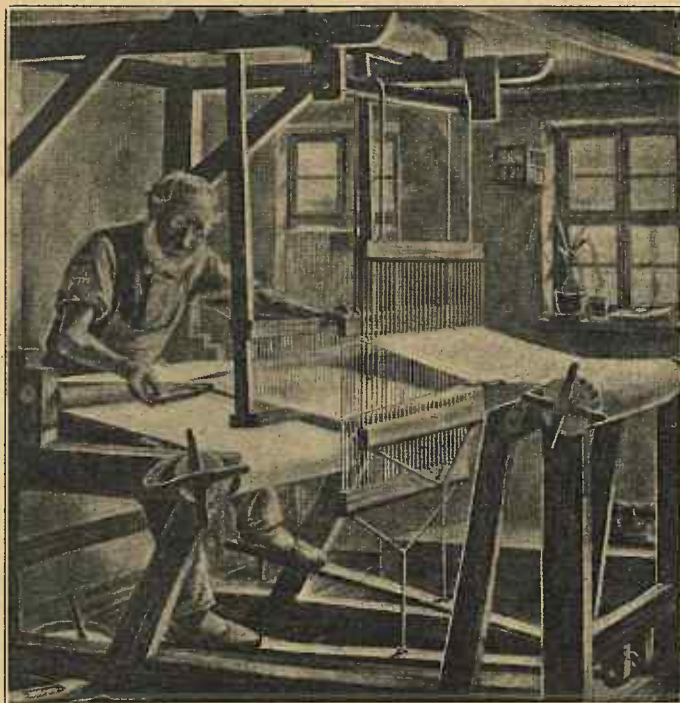
Ik schrijf alléén over de *katoennijverheid* en over niets anders. Zoals men weet, komt deze vrijwel uitsluitend in Twente voor. Ik heb daar lange jaren gewoond en ik weet er een en ander van te vertellen, terwijl ik in de andere nijver-„heden” alleen maar wat heb gegrasduind.

* * *

Zoals gezegd bevindt zich de katoen-industrie in Twente. Ook elders in het land vindt men katoenfabrieken, maar dat is, met uitzondering van een deel van de Gelderse Achterhoek, niet de moeite waard.

Het is dus van belang Twente (het land en de mensen) wat nader te bekijken.

Ruim 100 jaar geleden bestond deze landstreek voor het overgrote deel uit onafzienbare heidevelden, slechts hier en daar door oasen van bebouwde akkers of hoog geboomte afgebroken. Men vond er barre, eindeloze vlakten, waar zich geen vreemdeling vertoonde. Geen rivier, geen kanaal, geen straatweg doorsneed dit oord, dat van het meer beschaafde Westen zo goed als hermeties was afgesloten, terwijl het naar

AFB. 1

HANDWEEFGETOUW

het Oosten in direkte verbinding stond met het armste en meest onbeschaafde deel van Munsterland, met wier bewoners de Twentenaren in taal, zeden en gewoonten overeenstemden.

Twee factoren waren er, die hun stempel drukten op het karakter van de Twentse bevolking: het smokkelen en de invloed der Drostten.

Het *smokkelen* was een profijtelijk beroep; met het dragen van zout, laken, sterke drank of suiker was veelal de helft méér te verdienen dan met het snijden van heideplaggen. Het avontuurlijke echter van deze tochten, de ongeregelde levenswijze, die er onafscheidbaar aan verbonden was, de sterke drank, die er bij gedronken werd, de omkoppingen, leugenachtige verklaringen, valse eden, die er bij gezworen werden, de sluwe listten om aan het oog der „tollenaren” te ontsluipen, dat alles ontwikkelde in deze grensbevolking een aantal minder liefelijke eigenschappen en hebbelikheden.

De Twentse *Drostten* waren baas over de gehele landstreek. Zij oefenden hun onderhorigen in onderdanigheid en slaagden daarin zo goed, dat nog tot op deze dag de gevolgen merkbaar zijn. De herendiensten, welke de landbevolking de drosten moest bewijzen, gaven hun dagelijks de gelegenheid tot allerlei knevelarijen. De klachten der ellendigen werden dikwerf met slagen beantwoord; ja, uit de laatste helft der 18e eeuw heeft men voorbeelden, dat zij met geweld aan vrouw en kinderen ontvoerd en in de kelders der kastelen opgesloten en gekastijd werden, totdat zij aan de schreeuwende eis hunner meesters hadden voldaan. Recht tegen deze mishandelingen bestond er niet; wat daarvan de naam droeg, was zo partijdig ten voordele der Drostten ingericht, dat het de wonden der verdrukten grievender maakte, in plaats van ze te genezen. Dit voorbeeld daalde uit de hoogte op de minderen neer, die de overlast, van boven ontvangen, met woeker betaald zetten aan hun ondergeschikten. En alzo vormde zich een keten van verdrukking, die door alle rangen van de maatschappij heen liep. Niets was veilig voor willekeurige aanranding. Een knorrige bui was genoeg om nu en dan een Roomse Kerk aan het slot te leggen, hetwelk niet dan door een gouden sleutel kon geopend worden. De Doopsgezinden, voorzichtiger dan anderen, bezwoeren dit geweld door de Drost jaarlijks enkele stukken fijn linnen of een zak met goed gerande guldens te bezorgen.

„Het is een van de gelukkigste werken der Franse Revolutie — aldus zegt dr. Halbertsma in zijn bekende artikel in de Overijsselse Almanak van 1837, — dat zij deze tirannetjes van hun lompe zetels geschapt heeft.”

Intussen hadden de toestanden een zo diepe plooi in het karakter der Twentenaren gelegd, dat deze een eeuw na dien nog niet was geëffend.

Zó zag Twente er dus uit in de achttiende eeuw: afgesloten van de beschaafde wereld, een schrale bodem, een dunne en armoedige

AFB. 3

GRAFMONUMENT VAN THOMAS AINSWORTH TE GOOR

bevolking, gekweld door een aantal oppermachtige potentaten, die deze zo zeldzaam mooie landstreek tot hun verblijf hadden gekozen.

* * *

Sinds mensenheugenis heeft de landelijke bevolking in deze omgeving gesponnen en geweven. Het *spinnen* vond plaats met het ouderwetse spinnewiel: in elk museum van oudheden is wel een exemplaar aanwezig. Het *weven* geschiedde met het antieke weefgetouw: in tal van musea vindt men er bewaard; ten overvloede geeft

fig. 1 nog een afbeelding van een weefgetouw, zoals het tot diep in de 19e eeuw gebruikt werd.

Het was allemaal huisindustrie, het geschiedde meestal in de vrije tijd en de resultaten waren voor eigen gebruik. Zó geschiedde het elders ook. Maar toen de bevolking in andere delen van het land meer lonende arbeid vond, bleef men in Twente weven en spinnen, omdat de bodem te schraal was om hem een behoorlijk bestaan te ontlokken.

Een eerste stoot tot de ontwikkeling van de Twentse katoennijverheid gaven de Vlaamse emigranten (vluchtelingen), meestal Doopsgezinden. Uit hun eigen land verdreven vanwege de godsdienst, vestigden zij zich in dit verlaten oord, waar ze moeilijk te achterhalen waren en zich veilig voelden. Zij kozen Almelo, Enschedé, Borne en Hengelo tot woonplaats en traden er, begunstigd door hun meerdere kennis, op als fabrikanten. Het was echter een eigenaardig soort van fabrikanten. Hun werkzaamheid bestond hierin, dat zij aan de landbevolking het garen verkochten, dat zij elders hadden opgekocht, en dat zij van de boeren het door hen geweven linnen afnamen en het naar heinde en ver verkochten. Deze fabrikanten hadden dus met de fabrikatie zo goed als niets te maken; zij waren uitsluitend kooplui. De omstandigheden echter, dat de bodem schraal en de lonen laag waren, stelden hen in staat dit bedrijf met vrucht te beoefenen. Intussen stond de industrie in Twente op een lage trap van ontwikkeling. Van een geregelde fabriekmatige nijverheid, zoals wij ons die tans voorstellen, was geen sprake. Ieder weefde en spon en was arbeider, maar ook: ieder liet weven en spinnen en was fabrikant. In 1819 maakte Gijsbert Karel van Hogendorp, na door Koning Willem I te zijn afgezet, een studiereis door Twente. Men bracht hem, zoals dat te doen gebruikelijk is, bij de besten onder de Twentse fabrikanten. „Op vele plaatsen,” zegt de heer C. T. Stork in zijn boekje over de Twentse katoennijverheid, „zoude de vraag naar de eigenaar der fabriek, een winkelier van achter de toonbank, een bakker van de oven, een smid van het vuur hebben weggeroepen om de

reizende staatsman te voeren in vertrekken, vochtig en klein, als wij zelf nog in onze jeugd gekend hebben, die werkplaatsen heetten, maar niet dan vunzige hollen waren, waar enkele mannen en vrouwen aan het weefgetouw of aan de spinstoel bezig waren.”

Er waren, zie ik het goed, in hoofdzaak

AFB. 2

WEEFSPOEL

De Katoenedelman: Het spijt me Sijmen, maar de toestand van het bedrijf is van dien aard, dat loonsverlaging noodzakelijk moet worden geacht.

twee oorzaken, die de katoennijverheid beletten in Twente tot bloei te komen.

De eerste oorzaak was gelegen in de slechte transportmiddelen. Het kostte reeds heel wat moeite om de goederen in Zwolle te krijgen. Veelal werden ze langs de Regge en de Vecht gestuurd. Als ten minste de Regge bevaarbaar was. Men vond destijds te Enter (aan de Regge) wel 100 vrachtschippers. Als de waterstand in de Regge te laag was voor geregelde scheepvaart, verenigden zich een dertigtal schippers en wierpen een dam dwars door het riviertje, zodat daarachter het water wies; waren de schepen vlot, dan werd de wal doorgestoken en de schepen dreven op de stroom een eind mee. Zaten ze weer aan de grond, dan werd weer een nieuwe dam opgeworpen en hetzelfde herhaalde zich tot de Vecht bereikt was.

Voorts was het vervoer over zee kostbaar, omdat de schepen, die op Indië voeren (veel textiel-produkten gaan naar de Oost), niet altijd met een voldoende vracht naar

Nederland terug konden varen.

De tweede oorzaak lag in de technische achterlijkheid van het

bedrijf, waardoor Twente niet met Groot-Brittannië kon concurreren. Vanaf 1800 b.v. werd in Engeland de snelspoel gebruikt, die 140 slagen in de minuut maakte; in Twente gebruikte men nog altijd de oude weefstoelen, die 40 of 50 slagen in de minuut maakten. Op de nieuwe weefstoelen werd 3 el geweven tegen 1 op de oude.

Het was sukkelen.

Lange, lange tijd.

Een van de eerste pogingen om de Twentse nijverheid op peil te brengen, ging uit van de Nederlandse Handel-Maatschappij, in 1824 gesticht op initiatief van Koning Willem I. De bemiddeling, die de N.H.M. verleende, bestond hierin, dat zij de lijnwaden van de fabrikanten kocht en deze in Indië verkocht. De fabrikanten waren verzekerd van een goede prijs, terwijl de N.H.M., die

AFBEELDING 5

DE KATOENPLANT

door allerlei beschermende maatregelen in Indië een monopolie van verkoop had, goede winsten maakte.

Je zou ze zeggen, dat op deze wijze allen geholpen waren.

De nijverheid leefde dan ook helemaal op. De N.H.M. deed aan ieder, die maar weven wilde, driemaandelijke bestellingen. Allerlei lieden — schoolmeesters, catechiseermeesters, bakkers, enz. — grepen naar het weefgetouw: de N.H.M. immers gaf een prijs, die lonender was dan ooit. Zij had haar factory in Nijverdal gevestigd en uit alle delen van Twente werden de calicots (katoentjes) er per vrachtwagen heen gebracht.

Deze wijze van doen had echter grote bezwaren.

Het duurde niet lang of de N.H.M. kreeg te veel calicots; reeds in 1836 zag zij zich genoodzaakt geen nieuwe leveranciers meer aan te nemen. Dit kweekte een klasse van bevoorrechte fabrikanten; zij waren niet in staat het verlangde zelf te maken en besteedden een deel der bestellingen uit bij z.g. „loonfabrikanten,” die overal als uit de grond verzezen. Tot hen behoorde o.a. de heer C. T. Stork, die er in zijn boekje „De Twentse Katoennijverheid”, aldus over spreekt:

„In het jaar 1836 begon ik een klein zaakje; mijn vader leende mij f 2000 en ik weefde in loon voor een groot fabrikant, de firma G. en H. Salomonson te Almelo. Deze en vele andere fabrikanten in Twente hadden meer of minder belangrijke orders op calicots van de N.H.M., en om deze uit te voeren, lieten zij bij z.g. loonfabrikanten, waarvan ik er een was, weven. Deze laatsten lieten bij wevers uit de stad, op het dorp, waar ze woonden, of op het land, die garens weven, die grote fabrikanten hun verstrekten. Voor een stuk geweven goed werd een zeker loon betaald, waarin de loonfabrikant zijn uitschotten terugvond en een schraal winstje bovendien. Ik haalde de garens met een vrachtwagen uit Almelo, waar ik het geweven goed afleverde. Zulk een reisje was ver van vrolijk; de tocht begon 's ochtends pl.m. 4 uur om 's avonds laat te eindigen. Als wij om 4 uur van huis vertrokken, waren wij tegen 10 uur in Almelo. Dan werden de goederen afgeleverd, gewogen, nagezien, het loon bepaald, de garens weder gewogen en op de wagen geladen en zo sukkelde ik met mijn voerman tegen 4 uur weder uit Almelo om 's avonds laat in Oldenzaal terug te keren.”

Wel probeerde de heer Stork zelfstandig leveranties van de N.H.M. te krijgen, aangezien dit profijtelijker was.

Persoonlijk ging hij naar Amsterdam om bij Willem de Clercq zijn belangen te bepleiten. „Hoe beefde ik, toen ik op de drempel stond van dat grote gebouw aan de Heerengracht,” schrijft de heer Stork, en „hoewel uiterst welwillend ontvangen, vond ik bij hem weinig troost, de lijst was gesloten, ik was te laat geboren.”

Men voelt de grote nadelen van dit stelsel. De bestaande fabrikanten hadden geen moeite te doen, omdat ze van hun geregelde bestellingen verzekerd waren en de nieuwelingen kwamen er niet in.

Het behoeft geen betoog, dat dit fnuikend was voor de technische vooruitgang van het bedrijf, waarvoor de prikkel ontbrak. Terwijl dit bedrijf, gelijk reeds opgemerkt, reeds in zo achterlijke toestand verkeerde.

Intussen, ook hier kwam licht!

In de zomer van het jaar 1832 ging Willem de Clercq, Sekretaris van de Nederl. Handel-Mij., met zijn familie op reis naar Hannover. Hij reisde over Twente en toen hij op een middag te Hengelo afstapte in het hotel „De Zon,” om vandaar, nadat de paarden ververst zouden zijn, verder te reizen, ontmoette hij in het hotel een vreemdeling, die daar in de gelagkamer zat te werken. De Clercq sprak hem aan, zonder antwoord te krijgen, eerst in het Duits, toen in het Frans, eindelijk in het Engels, waarop de ander antwoordde.

Deze vreemdeling was Thomas Ainsworth, zoon van een katoenfabrikant in Lancashire.

De Clercq merkte al spoedig, dat Ainsworth voor hem een zeer bruikbare kracht was om de nijverheid in Twente omhoog te brengen. Ainsworth sprak bij die gelegenheid het histories geworden woord: „Geef mij een snelspoel en een Twentse jongen en ik zal u in korte tijd calicots leveren, zoveel als gij wilt.”

Het resultaat was, dat op 1 Julie 1833 te Goor een weefschool, onder leiding van Ainsworth, werd geopend. Het was een heel eenvoudig gebouw, waarin men enige nieuwe, lichtgekonstrueerde Engelse weefgetouwen had geplaatst. Eerst werden enige volwassen mannen aangenomen om de behandeling der nieuwe werktuigen te leren. Binnen 8 weken waren deze wevers, die als leermeesters zouden optreden, zover gevorderd, dat elk hunner een kind onder zijn toezicht kreeg. Reeds voor de 1e Januari 1834 verlieten enige kinderen de weefschool met een weefstoel om het werk in het huis hunner ouders voort te zetten; de weefstoel, die ongeveer 30 gulden kostte, hadden zij in hun leertijd oververdiend. Dit is zo doorgegaan tot aan de opheffing van de school toe. Het was een bijenkorf, waar de jongen uitzwermden, terwijl een nieuw broed dadelik de verlaten plaatsen weer innam.

AFB. 6. KATOENPLUKMACHINE VAN PRICE CAMPBELL AAN HET WERK

In 1834 kreeg de school opdracht van de N.H.M. om aan de fabrikanten alle mogelijke inlichtingen te verschaffen. Vele industriëlen zonden er een wever heen om de nieuwe behandeling te leren.

Spoedig werden er meer weefscholen opgericht, n.l. te Holten, Enter en Diepenheim.

In 1836 echter hief de N.H.M. haar weefscholen op; zij meende, dat de nieuwe weefkunst voldoende verbreid was. De weefschool te Goor werd naar Nijverdal overgebracht en vervormd tot een modelweverij onder leiding van Ainsworth. Deze man, aan wie de Twentse Katoennijverheid zo ontzaglijk veel te danken heeft, stierf in 1841 op 46-jarigen leeftijd. Op zijn graf op het kerkhof te Goor staat een gedenkteken, dat in meerdere talen het volgende opschrift draagt (zie fig. 3):

„Aan een nuttig man, Thomas Ainsworth.

Het dankbare Overijssel.”

Na dien heeft de katoennijverheid in technies opzicht nog heel veel verbeteringen ondergaan, zodat ze zich tans kan laten zien. De waarde van de gehele produktie ligt tussen de 150 en de 200 miljoen gulden per jaar, het aantal mannen en vrouwen, dat er de kost verdient, bedraagt ruim 25.000.

Het is echter een schreeuwend onrechtvaardigheid, dat het profijt van de fabrieken zo ongelijk onder de werkers wordt verdeeld. Terwijl een textielarbeider een jaarloon heeft van 1000 tot 1500 gulden, loopt het inkomen van tal van textielfabrikanten in de tonnen. Vrijwel nergens is de afstand tussen arbeiders en werkgevers zo groot. Tot voor korte tijd waren de textielfabrikanten oppermachtig. Jan Jans, de lezers van „Opgang” bekend, tekende indertijd een plaat (zie fig. 4), waarin die verhouding tot uiting komt.

Gaan echter de arbeiders vrij uit? Hebben zij gedaan, wat ze konden om de strijd tegen hun bloedige overheersers met sukses te kunnen voeren? Wanneer men ziet, dat nauwelijks de helft georganiseerd is, dan is er reden tot twijfel. Speelt hier wellicht ook de oude onderdanigheid nog een rol?

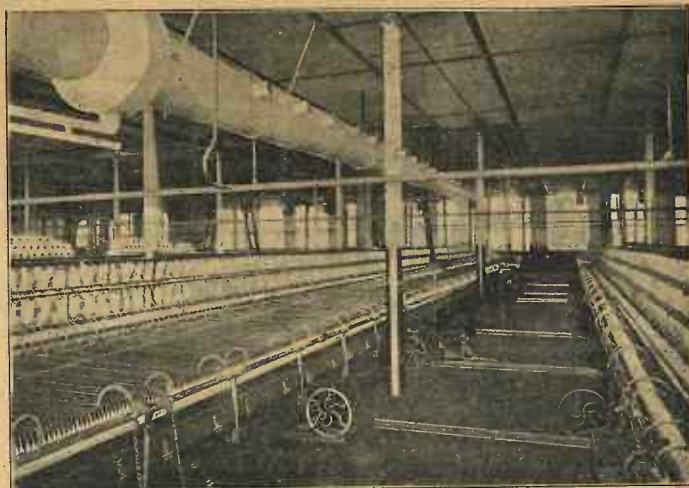
Intussen zij met grote voldoening gekonstateerd, dat het textielproletariaat begint te ontwaken. Vooral de Eendracht, de moderne organisatie, roert zich en heeft het aantal leden reeds boven de 9000 gebracht.

Dat geeft hoop voor de toekomst!

AFB. 7

EERSTE BEWERKINGEN VAN DE LOSSE KATOEN IN EEN NEDERLANDSE SPINNERIJ

AFB. 8

SELFFAKTOR-SPINNERIJ

Na deze historische beschouwing van de Twentse katoen-industrie volgt hier een korte beschrijving van het moderne procédé.

Men weet, dat de grondstof voor de katoennijverheid de katoen is. De katoenplant komt zeer verspreid over de wereld voor. De eerste kultuur geschiedde in Indië. Later is vooral Amerika het katoenland bij uitnemendheid geworden. Daarnaast zijn echter ook Egypte, Rusland en China landen met een belangrijke opbrengst. Amerika levert ongeveer 16.5 miljoen balen, Indië 5, Egypte 1.3, Rusland 1.3, China 4 en alle overige produktie-landen 1.3 miljoen balen. Die overige landen zijn zeer verspreid over Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

De katoenplant komt voor als struik en is ± 1.3 M. hoog of als boom en kan dan een hoogte van ± 6 Meter bereiken. In de katoenplantages vindt men zo goed als uitsluitend de struikvorm.

Een afbeelding van een katoenplant vindt men op fig. 5.

De meest gebruikte katoensoort is de z.g. Amerikaanse of Upland (vezellengte 18—30 m.M.), de beste is de Sea Island (vezellengte 38—65 m.M.), die alleen in enkele kustlanden in het zuidoosten van de Verenigde Staten voorkomt. De Indiese katoen is de slechtste (vezellengte 7—25 m.M.). In Japan en China is de katoen-industrie tijdens en na de oorlog omhoog gekomen. De grondstoffen, die er gebruikt worden, zijn echter minderwaardig, zodat ze niet als ernstige konkurrent kan worden aangemerkt.

De katoen moet worden verzameld, wanneer de vrucht openspringt, waarin de vezelstoffen verscholen zijn. De inzameling moet presies op tijd geschieden. Is de vrucht nog niet opengesprongen, dan is het te vroeg, omdat het zaad nog niet rijp is. Is de vrucht reeds lang opengesprongen, dan is het te laat, omdat dan het zaadpluis door weer en wind verwaait en bederft.

Het oogsten is een langdurig en moeizaam werk, waarmee in Amerika vier volle maanden gemoeid zijn. Met de hand neemt men de katoen uit de opengesprongen vrucht. Oogstmachines (zie fig. 6) zijn wel in gebruik, maar hebben het nog niet tot een toepassing op grote schaal kunnen brengen.

In grote balen gaat de katoen naar de spinnerijen, wier aantal zich in Twente gestadig uitbreidt. Van Rotterdam af vindt het vervoer plaats langs de Nederlandse Spoorwegen. Dat is duur. Veel te duur. Reikhalzend wordt

dan ook uitgezien naar de Twente-Rijn-kanalen, die de kosten van het vervoer aanmerkelijk zullen verlichten. De aanleg dier kanalen kost echter een som van vele miljoenen, waarvan er $6\frac{1}{2}$ door belanghebbenden moet worden opgebracht.

In de spinnerijen wordt van de katoen garen gemaakt. Dat is echter een zeer langdurig proces, waarbij tal van machines te pas komen.

Na aankomst aan de spinnerij worden de geperste balen van de ijzeren banden en het omhulsel ontdaan en dan overgegeven aan de *balenbreker*. Hier wordt de katoen (die zo hard geperst is, dat men er een kromme spijker op recht kan slaan) uit elkaar gehaald, terwijl stof en afval vrijkomen.

Nu gaat de boel naar de *slagmachine*, waar gepoogd wordt de katoenvlokjes op te lossen in geheel vrije vezels. De samengedrukte vezelmassa komt als een vlies (ook watte genoemd) uit de machine te voorschijn. Het vlies is echter nog lang niet regelmatig genoeg. Het gaat naar de *doubleer-slagmachine*, die de bewerking van de zo pas genoemde slagmachine nog eens dunnetjes overdoet. In het aldus ontstane vlies liggen de vezels kris-kras door elkaar in alle mogelijke richtingen. Om hieruit een dunne, gelijkmatig sterke band te verkrijgen, als voorprodukt van het gesponnen garen, moet nog een kaardende werking worden toegepast. Dit geschiedt op de *kaard-machine*, die dus tot taak heeft de vezels zoveel mogelijk in één richting te leggen, parallel aan de lengterichting van het vlies. Tevens wordt hier het laatste stof en afval verwijderd. Het vlies, dat zéér ijl is, wordt in de breedte samengeknepen (door een inrichting aan de kaard-machine), zodat een band ontstaat, die *lont* heet.

Intussen is de aldus verkregen lont nog lang niet regelmatig genoeg. Er zijn plekken met opeenhoping van vezeluiteinden of met geringe dichtheid, waardoor zwakke plekken in het garen zullen ontstaan. Door verschuiving van de vezels in de lengte van de lont kan men verbetering aanbrengen, waardoor tevens de lont dunner en langer wordt. Dit proces wordt uitgevoerd door een machine, die *rekbank* (of verdeelstoel) heet. Hier heeft dus geen rek (lengtevermeerdering) plaats door een elastiese verlenging der afzonderlijke katoenvezels, doch enkel door verschuiving dier vezels.

Zo langzamerhand heeft dus de katoen de draadvorm aangenomen. Mijn vriendelijke lezers en lezeressen menen wellicht, dat ze nu van mij af zijn. Dat is — helaas — nog niet het geval. Wat tot dusverre door de machines gebeurde, was allemaal voor-arbeid. Nu pas gaat men over tot het eigenlijke *spinnen*, dat, evenals het rekken, trapsgewijs gebeurt, op achtereenvolgende machines, welke steeds meer gerekt en meer ineengedraaid garen afleveren. Het garen passeert een drietal *spindelbanken*, die alle tot taak hebben de draad regularer en sterker te maken. In de oorlog zongen de Engelsen: het is een lange weg naar Tipperary. Dat kunnen de spinners ook zingen. Op figuur 7 ziet men een Nederlandse spinnerij: de machines zijn bezig met het reinigen, lospluizen en rangschikken van de vezels.

Na de spindelbanken gepasseerd te zijn, komt de *selfaktor* in actie. Deze wordt alleen gebruikt bij het fijnspinnen en levert de fijnere en zwakkere garens. Op figuur No. 8 vindt men een selfaktor-spinnerij. Men ziet, dat het een zeer ingewikkelde machinerie is.

Het garen, op deze wijze verkregen, kan direkt in de weverij worden verwerkt. Zal het echter rechtstreeks aan het publiek worden verkocht, dan moeten nog enige nabewerkingen volgen. Deze heten: stomen, slijpen,

poetsen, polijsten, zengen en lustreren. Ze hebben alle ten doel, het garen mooier, ogelijker en dus beter verkoopbaar te maken.

Zoals gezegd, breidt het aantal spinnerijen zich in Twente uit. Vooral de laatste jaren gaat het in snel tempo. Terwijl vroeger de garens voor een groot deel uit Engeland kwamen, kan weldra het tijdstip worden tegemoet gezien, waarop Twente zich zelf kan helpen. Toen ik pas in deze buurten mijn tenten opsloeg en tegenover een textiel-fabrikant er mijn verwondering over uitdrukte, dat Twente de garens niet zelf spon, kreeg ik ten antwoord: „Nu kan ik merken, dat je geen deskundige bent. Wij kunnen het niet zelf doen, omdat er zo ontzaglijk veel *verschillende* garens zijn en wij van elk garen maar zo weinig behoeven, dat het de moeite niet loont, ze zélf te produceren.” Het schijnt echter, dat deze zienswijze is herzien.

Ziezo, we zijn nu eindelijk klaar met de spinnerij. De lezer heeft er recht op even uit te blazen, voor hij begint met het volgende gerecht, dat opgediend wordt in de weverij.

* * *

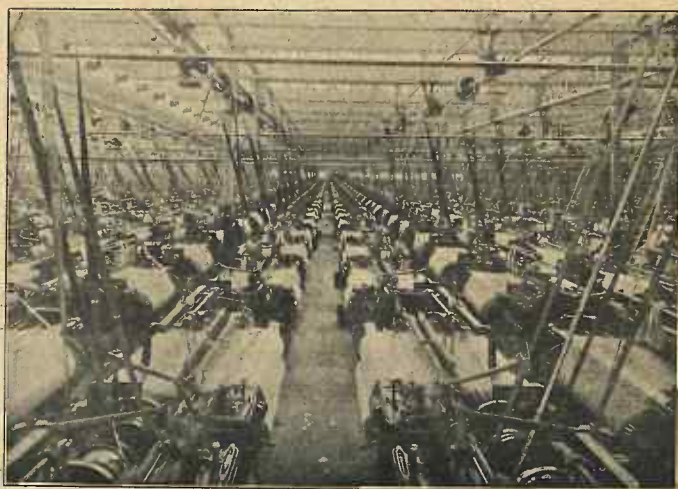
Ter geruststelling kan al dadelik worden gezegd, dat de bewerkingen in de weverij veel eenvoudiger zijn dan in de spinnerij. De eigenlijke werkwijze van het weven is trouwens van af de vroegste tijden tot heden onveranderd gebleven.

Bij de geweven goederen lopen de draden in twee richtingen, die der lengte en die der breedte; de eerste noemt men *kettingdraden*, de andere *inslagdraden*. Wil men hiervan een vaste, samenhangende stof maken, dan moeten de draden door elkander heen loopen, n.l. de inslagdraden beurtelings over en onder de opvolgende kettingdraden, hetgeen op zeer verschillende wijzen kan geschieden. Weven en vlechten is eigenlijk hetzelfde.

Men gebruikt bij het weven een aantal gereedschappen, die samengevoegd zijn tot een werktuig, dat *weefstoel* of *weefgetouw* heet.

Vroeger had men handweefgetouwen, waarbij alle bewegingen door handen en voeten werden uitgevoerd. Een duidelijke afbeelding van zulk een getouw vindt men op fig. 1. Honderd jaar geleden had iedere Twentse boer één of meer van deze getouwen in zijn huis.

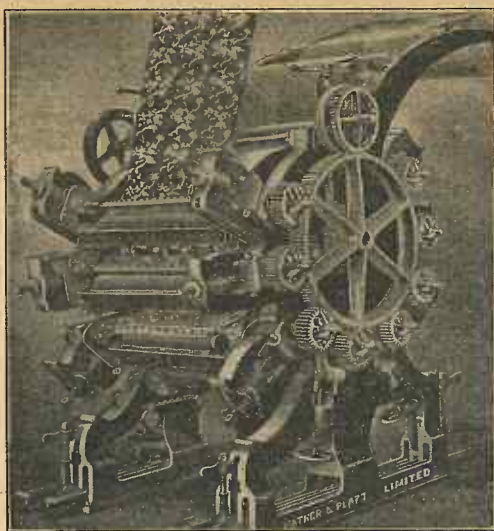
Wie fig. 1 goed begrijpt, die weet meteen, wat er in een grote, moderne weverij te koop is.

AFB. 9

GEZICHT IN EEN TWENTSE WEVERIJ

Op de as (rechts) zijn de kettingdraden gerold. Deze as noemt men kettingboom. De kettingboom rolt geleidelijk af. Links vindt men de z.g. doekboom, waarop de kettingdraden worden gewonden, nadat de inslag er door is gegaan, zodra men dus een afgewerkt produkt, het doek, heeft gekregen. De lezer ziet rechts twee loodrechte „kammen,” die op en neer gaan; de wever beweegt ze met zijn benen. De helft van de kettingdraden is aan de éne, de andere helft is aan de tweede kam vastgemaakt. Wanneer de ene helft omhoog gaat, gaat de andere helft omlaag. Daardoor ontstaat een gat, „vak” genaamd. De wever gooit door dit gat de „spoel”. De oude baas van fig. 1 heeft een spoel in de rechterhand. Een afbeelding vindt men op fig. 2.

AFB. 10 VEELKLEURIGE KATOENDRUKMACHINE

In de spoelen zitten de cops (een Engels woord), d.w.z. staafjes met de inslagdraden (zie fig. 2 a).

Op deze wijze gaat de inslagdraad door de kettingdraden en ontstaat het doek.

Heel eenvoudig dus!

Het handweefgetouw was het persoonlijk eigendom van de wever. Hij was dus..... kapitalist, d.w.z. bezitter van produktie-middelen. Maar hij was een niet te benijden kapitalist, want hij werkte meestal 15 of 16 uur per dag in een stoffig en morsig hok en als hij zijn produkt afleverde, dan had hij nog maar weinig verdiend. Te weinig om te leven en te veel om te sterven! Maar..... hij was de *bezitter* van zijn produktiemiddel en wanneer men hem had gezegd, dat de sociaal-demokraten de produktie-middelen in handen van de gemeenschap willen brengen, dan lijkt het mij mogelijk, dat hij naar de mestvork had gegrepen (die in de buurt stond..... immers, de wever was ook boer) om daarmee de socialist te bewerken.

Intussen is het handweefgetouw al lang door het machinale weefgetouw verdrongen. Reeds in 1787 slaagde Cartwright er in een weefgetouw machinaal te bewegen. Het duurde echter tot 1813 eer Horrocks een werktuig samenstelde, dat in de praktijk ook bruikbaar was. In hoofdzaak is in het machinale weefgetouw de samenstelling van het handwerk volledig nagebootst. De eenvoudige bewegingen, die de handwever had uit te voeren — het trappen op de treden, het schieten van de spoelen — werden door mechanismen overgenomen.

Toch kan er in velerlei opzicht gesproken worden van een ontwikkeling van het machinale weefgetouw. Allereerst om voor het vervaardigen van bijzondere weefsels, waarbij de wever eigenaardige bekwaamheid of ervaring behoeft, afzonderlijke weefgetouwen samen te stellen. Een tweede ontwikkelingsrichting is te zoeken in het streven om het produktievermogen van het weefgetouw te vergroten en goedkoper te maken. Men is daarin wonderwel geslaagd. Het loon, dat de wever ontvangt en dat honderd jaar geleden 70 en 80% van de waarde van het produkt bedroeg, is tans teruggebracht tot..... 12½ %. De loon-faktor speelt in de textiel nauwelijks meer een rol, omdat zovele werkzaamheden door de machines zijn overgenomen. De aanhoudende strijd van de textielbaronnen voor loonsverlaging grenst aan het misdadige.

Het resultaat van de ontwikkelingsgang in het textielbedrijf is geweest, dat de wevers werden onteigend. Niet door de wet, niet door de socialisten, maar door de kapitalisten, die met hun modern ingerichte textielfabriek — men vindt op fig. 9 een Twentse weverij — de handwever dood-konkurreerden.

In de moderne weverij is de taak van de wever saaier, eentoniger, geestdodender geworden. Vroeger had hij tal van werkzaamheden te doen.

Wat doet hij nu?

Wanneer de cops afgewonden zijn, staat 't getouw stil. De wever gaat er heen en vervangt de oude spoel door een nieuwe, die hij reeds klaar heeft liggen. Wanneer een kettingdraad breekt, knoopt hij

de eindjes gauw aan elkaar. Och, och, wat doet de man dat vlug. En hij knoopt op een bijzondere manier: hij legt een *weversknoop*. Vraag op 't Pinksterfeest aan de Enschedeërs u te leren, hoe een weversknoop wordt gelegd. Gij hebt er uw leven lang plezier van. Wanneer een inslagdraad breekt, is 't getouw zo fatsoenlijk om te blijven stilstaan. De wever snelt er heen en zuigt de draad door 't gaatje. (zie fig. 2 b.).

Dan is 't weer klaar. Hij doet dat zuigen met de mond. Dat is niet gezond, te meer niet, omdat nog iemand anders dezelfde spoel met de mond bedient. Tot dusverre is men er nog niet in geslaagd dit „zuigen” machinaal te doen plaats vinden. Als men het uitvindt, zal dit een zegen zijn voor de wevers.

Meer heeft de wever niet te doen.

Eén textielarbeider bedient in een moderne fabriek als regel zes getouwen. Hij heeft dan echter de bijstand van een „hulp” (een jongen van 14—17 jaar). Ieder begrijpt, dat de arbeid dodelijk eentonig is geworden en dat een korte arbeidsdag noodzakelijk is.

Het moderne procédé heeft echter ook in de geest van de textielarbeiders iets veranderd. Zou een *antieke* handwever u, als socialist, met de mestvork zijn tegemoet getreden, omdat hij zijn bezit bedreigd voelde, de *moderne* textielarbeider voelt, dat hij alleen door het in gemeenschapsbezit-brengen van de fabrieken wederom eigenaar van zijn produktiemiddel kan worden. Het socialisme gaat er bij de textielarbeiders dan ook in als Gods woord in een ouderling.

* * *

Spinnen en weven is dus afgelopen.

Het katoentje is klaar!

Dat zou je denken. In werkelijkheid moet er nog heel wat aan gebeuren. Nu komt n.l. nog de *appreteerderij* of de afwerking. De katoen, zoals ze door de weefmachine wordt afgeleverd, moet nog een aantal bewerkingen ondergaan, ten einde ze mooier, toonbaarder en dus beter verkoopbaar te maken. Wij kunnen ons een dienstmeisje in ongebleekte, onbedrukte katoentjes niet denken. Het oog wil het zijne ook hebben en iedere fabrikant spant zich in zijn produkt zo goed mogelijk af te werken. Heeft de een of de ander een middel gevonden, dat het produkt bijzonder mooi maakt, dan houdt hij dat middel zorg-

vuldig geheim. Het aantal fabrieksgeheimen is legio. Dit moge in het belang zijn van een bepaalde fabrikant, in het belang van de gemeenschap is het niet.

Meestal wensen de kopers, dat de ongekleurde weefsels, die in talrijke kwaliteiten tot de massa-artikelen behoren, helder wit zijn en een glad, zuiver oppervlak vertonen. Het weefgetouw levert deze stoffen geel gekleurd of met onregelmatigheden en plooien, dikwijls door de bewerking min of meer bevuild.

Welnu, in de *blekerij* ondergaan deze stoffen een aantal bewerkingen, die allereerst beogen het reinigen, daarna

het bleken, vervolgens het inbrengen van stijfselpap in groter of kleiner hoeveelheid, en daarna het verkrijgen van een mooi oppervlak.

In de *drukkerij* stelt men zich ten doel op het katoenen doek versieringen aan te brengen. Dit geschiedt in grote verscheidenheid, wat figuur en kleur betreft.

Een drukmachine vindt men op fig. 10.

Ziezo, nu is eindelijk het produkt gereed.

Men zal hebben begrepen, dat zich in de katoen-industrie een langdradig proces afspeelt, even lang bijna als de draden, die men gebruikt.

RAADSELEN VAN LEVEN EN DOOD

DOOR H. VAN LAAR

Leben ist die schönste Erfindung
der Natur und der Tod ist ihr
Kunstgriff, viel Leben zu haben.

GOETHE.

WAT is leven? Dat is van ouds een klemmende vraag, waarmee de besten der menselijke geesten zich al vroeg hebben bezig gehouden. Maar hoe nauwlettend de geleerden ook de uitingen van het leven hebben nagegaan, met hoeveel ijver zij ook de eigenschappen van de levende stof hebben bestudeerd, trots alle vooruitgang der wetenschap is het leven nog steeds een ondoorgrondelijk raadsel, waarvoor wij ons in grote ootmoed en diep ontzag hebben neer te buigen.

Toch zijn er geleerden, die zoveel vertrouwen hebben in de menselijke geest, dat zij overtuigd ervan zijn, dat eenmaal de mens het mysterie van het leven zal doorgronden. En het moet gezegd, heel wat verschijnselen, waarvan men aanvankelijk meende, dat ze uitsluitend konden te weeg worden gebracht door de geheimzinnige levenskracht, bleken later natuur- of scheikundige verschijnselen; zij konden ook bij dode stoffen te voorschijn worden geroepen.

Intussen mag het meer of minder vertrouwen in het menselijke kunnen en kennen, geen invloed hebben op de stand van het probleem van het leven. Op het ogenblik nog is elke ontdekking niet een stap verder op de weg, die tot de oplossing voert, maar treedt daardoor eerder het probleem als steeds moeilijker, maar ook al duidelijker aan de dag. We mogen zelfs zeggen, dat, althans voorlopig, het probleem van het leven voor de wetenschap niet toegankelijk is.

Heeft dan al dat studeren, al dat peinzen en zoeken niet meer gebracht, dan het ontmoedigende „we kennen het leven niet en zullen het nooit kennen?” Dat zeker niet. Alle weten van de natuur betekent óók voor ons, dat we het leven in des te grootser majesteit zien uitgespreid, dat we des te beter voelen het rytme van zijn regelmatig, dat we des te dieper luisteren naar zijn onvolprezen harmoniën.

In het laatste deel der zeventiende eeuw hield de Engelse natuurkundige Robert Hooke zich bezig met het vervaardigen en verbeteren van mikroskopen en ontdekte bij het proberen van zijn lenzenstelsel, dat een stukje kurk nagenoeg gebouwd is, als de honing-raten der

bijen. Om deze overeenkomst noemde hij die kleine hokjes ook cellen en beeldde ze voor het eerst in 1667 in zijn „Mikrographie” af. Van heel veel grotere betekenis al voor onze kennis van de cellen waren de werken van de Engelsman Nehemiah Grew en de Italiaan Marcello Malpighi, wier werken kort na elkander in 1671 verschenen.

Maar alles wat men ontdekt had, was slechts de wanden der cellen. Tot het midden der negentiende eeuw moest het duren, eer men goed inzag, dat niet die dode wanden, maar de levende inhoud van de cel, het protoplasma genaamd, de belangrijke eenheden waren, waaruit elk levend wezen is opgebouwd.

Allicht kan men de ijver begrijpen, waarmee de geleerden het protoplasma, de levende stof, hebben bestudeerd en nog bestuderen. Die stof herbergt het raadsel: leven.

Nu men niet weet, wat leven, wat protoplasma is, is het ook geheel onmogelijk te zeggen, wat we onder leven verstaan moeten, er een definitie van te geven. Alles, wat we doen kunnen is het bijzondere, dat de levende stof kenmerkt, stellen tegenover de eigenschappen der dode dingen. Daarbij treden drie feiten als kenmerkend voor het leven duidelijk ons tegemoet.

In de eerste plaats: elk levend wezen voedt zich; ten tweede: het plant zich voort; en ten derde: het is prikkelbaar.

De beide eerste punten acht een ieder dierekt „begrijpelijk,” maar alleen, omdat we deze wonderen dagelijks bij de organismen kunnen waarnemen. Aangaande het derde punt dient misschien een korte uitlegging.

Wanneer er zand op tafel ligt en ik blaas er naar, dan weet ik, wat er met het zand gebeuren zal. Blaas ik naar een vlieg, die op tafel zit, dan weet ik niet wat er gebeuren zal. Bij het zand en het blazen is er een eenvoudige oorzakelijke betrekking. Niet alzo tussen het blazen en dat, wat de vlieg doet. Die betrekking is niet zo eenvoudig. Er gebeurt eerst wat in de vlieg, dan pas zie ik het resultaat van het blazen, dat ik niet met zekerheid voorspellen kan. Dit is het, wat we bedoelen, als we zeggen: een levend wezen is prikkelbaar. Geleerd gezegd, een levend wezen reageert anders, dan causaal (oorzakelijk) alleen.

Al weten we dan niet, wat leven is, dan kunnen we toch vragen naar het ontstaan ervan. Dan rijst al dierekt de vraag: kan uit dode stof levende stof ontstaan? Het

antwoord moet bevestigend luiden. We ervaren het immers dagelijks. Het voedsel, dat we tot ons nemen, wordt gedeeltelijk omgevormd tot levende stof, tot deel van ons lichaam. Een kind groeit, dat wil zeggen, de levende stof, die het kind opbouwt, neemt in hoeveelheid toe; en ontstaat uit het dode voedsel. Maar: deze opbouw van dode stof tot levende materie is alleen mogelijk, wanneer er reeds levende stof aanwezig is. Alleen levende stof bouwt levende stof op.

Is het dan niet mogelijk, dat leven uit dode stof ontstaat zonder deze schakel? Dus, dat dode stof plotseling aanvangt te leven, dat er een levend wezen ontstaat, zomaar, zonder levende voorouders?

In vroeger tijd was men hier zeker van. Aristoteles meende, dat wormen uit aarde ontstonden; en vervolgens weer vervormden tot alen. Tot ver voorbij de Middeleeuwen bleef dit geloof bestaan: muizen ontstonden in een pot, die meel en een vuil hemd bevatte; zelfs nu nog menen sommigen, dat vliegenlarven zomaar in een stuk vlees ontstaan. Opmerkelijk is, dat in die gelovige tijden, in het geheel niet werd ingezien, hoe zulk een wijze van voorstellen van het ontstaan van organismen, lijnrecht in strijd was met het bijbelse scheppingsverhaal.

Met de vorderingen, die de wetenschap maakte, werd het geloof in het plotseling ontstaan uit dode stof van levende wezens, de *generatio spontanea*, zoals deze ontstaanswijze genoemd wordt, al meer en meer ingeperkt. Vooral de Ontwikkelingsgeschiedenis, die de levenscyclus van elk dier probeert vast te stellen, bracht daartoe het hare bij; men leerde de vaak ingewikkelde en verborgen geschiedenis van ei tot volwassen dier, vooral van lagere organismen, kennen. Het langst nog bleef de *generatio spontanea* voor ingewandswormen bestaan. Dit zal geen verwondering wekken, wanneer we weten, dat de levenscyclus met al wat daar bij komt, voor zulke wormen al héél moeilijk is uit te vinden.

Ineens leefde het oude geloof weer op, toen onze landgenoot Antoni van Leeuwenhoek met de door hem zelf vervaardigde mikroskopen een wereld van onzichtbare wezentjes ontdekte. Bijna overal, waar maar vocht aanwezig was, vond men deze kleine, laagstaande organismen. Zelfs vloeistoffen, waarvan men zeker was, dat alle leven er aanvankelijk in ontbrak, wemelden na enige tijd van een ontelbaar aantal van zulke nietige levende wezens. Niets lag nader voor de hand, dan een spontaan ontstaan van dit leven uit dode stof voor mogelijk te verklaren. Dan komt weer de twijfel, die niet des duivels is, maar de mens tot nadenken stemt en waaraan we het inzicht in de dingen te danken hebben. Weer wordt de *generatio spontanea* stap voor stap teruggedrongen. Voor de grote Pasteur was het weggelegd een einde te maken aan deze oude misvatting. In een van zijn beroemde onderzoekingen „Over de in de atmosfeer aanwezige levende lichaampjes” toont hij aan, dat alle leven in een vloeistof wegblijft, wanneer we, na vernietiging van alle leven in die vloeistof, ze zo afsluiten, dat onmogelijk van buitenaf nieuwe kiemen van bacteriën en éencellige wezentjes erin kunnen geraken.

En toch, is nu eigenlijk *teoreties* wel bewezen, dat de *generatio spontanea* onmogelijk is? Nee, in geen geval. Laten we de kwestie nog eens bekijken.

Bewezen is, dat alle levende wezens, ook de allerlaagste, die we met een mikroskoop pas kunnen waarnemen, nooit uit dode stof hun oorsprong nemen. Maar ook deze laagste organismen zijn toch in de grond van de zaak al hoog-georganiseerde wezens. Wat zijn ze niet fijn be-

werktuigd, hoe volkomen zijn al niet hun organen, wat ingewikkelde processen spelen er zich niet in af! Al is het dan onwaarschijnlijk, de mogelijkheid bestaat toch, dat er veel eenvoudiger en ook nog kleiner levende wezens bestaan, die wij niet kunnen waarnemen en zelfs in dit geval niet eens als levend zouden aanmerken. Er zijn immers nog organismen, door Von Prowazek is hun bestaan aangetoond, de Chlamydozoen, waarvan we niet veel meer weten, dan dat ze er zijn. En deze of andere, maar in ieder geval nog eenvoudiger organismen, dan die, welke we als de eenvoudigste aanmerken, kunnen zij niet plotseling uit dode stof ontstaan? Het antwoord daarop moet luiden: waarschijnlijk niet, maar zeker weten we het niet, omdat we het niet kunnen aantonen.

Dat sommige geleerden deze waarschijnlijkheid ook weer niet heel gering hebben geacht, bewijzen wel die proeven, waarbij in de laboratoria allerlei voorbereidingen werden getroffen, om zo het ontstaan van dat onbekende, allereenvoudigste leven mogelijk te maken en te ontdekken. Intussen hebben deze proefnemingen slechts zeer twijfelachtige uitkomsten gegeven.

Waar het onmogelijk was een antwoord te geven op de vraag, naar het ontstaan van het leven, wenden we ons tot het daarmee nauwverwante probleem: waar komt het leven vandaan?

Sommigen menen, dat het leven door een God geschapen is; dus dat het leven op een bovennatuurlijke wijze ontstaan is. Behalve dat deze zienswijze in het geheel het probleem niet oplost, valt er verder niet veel over te praten, omdat deze ontstaanswijze buiten een wetenschappelijk onderzoek blijft. Zo'n onderzoek zou alleen kunnen vaststellen, dat tegenwoordig scheppingen niet meer plaats vinden.

Een andere mogelijkheid is, dat het leven uit de wereldruimte tot onze aarde is gekomen. Men heeft in alle ernst wel eens de mogelijkheid overwogen, dat het leven met de vallende sterren mee op onze aarde was aangeland. Maar natuurlijk is dat niet mogelijk, immers de temperatuur, die door de wrijving ontstaat bij binnentreden van de meteor in onze dampkring, is veel te hoog, dan dat enig leven bij zulk een hitte behouden kan blijven.

In de jongste tijd heeft de natuurkundige Arrhenius een eigenaardige kracht ontdekt, de stralingsdruk, die kleine stofjes en natuurlijk ook de mikroskopische kiemen van oerdiertjes en Bakteriën van de aarde weg kan voeren. Hiermede heeft het probleem van de herkomst van het leven nieuwe interesse gekregen. Bovendien zijn verschillende bezwaren uit de weg geruimd. De temperatuur, die in het heelal heerst, moet meer dan 200° C. onder nul zijn. Maar er zijn kiemen van bacteriën, die zonder verlies van hun leven een temperatuur van 250° C. onder nul kunnen verdragen. Daarbij komt nog, dat op het ogenblik er stemmen opgaan, die niet meer de mikroskopische Oerdiertjes als de oorspronkelijke groep van organismen beschouwen, waaruit het tegenwoordige leven zich in de loop der tijden, ontwikkeld heeft. Zij hebben daarvoor juist Bakteriën in de plaats gesteld en wel uit die groep, welke onafhankelijk van alle andere leven zich zelf kunnen onderhouden, de zogenoemde autotrophe bacteriën. Wel geldt nog als een bezwaar, dat de afstanden tussen de werelden enorm groot zijn en er dus ook grote tijden mee gemoeid zijn eer een bacteriespore van de ene planeet op de andere is aangeland. Toch geldt misschien ook deze moeilijkheid niet voor bijzondere gevallen. Intussen heeft deze theorie, naar het me toeschijnt, een geringe kans juist te zijn.

Wanneer de bakermat van het leven niet is te zoeken buiten onze planeet, zo blijft er niets anders over, dan aan te nemen, dat de geboorte van het eerste organisme op onze aarde heeft plaats gehad. De eerste, die een wijze van voorstellen gaf, waardoor het ontstaan van leven op onze aarde, uit dode stof, aannemelijk werd, was Pflüger. Hij ging uit van de oorspronkelijke gloeiend-vloeibare toestand, waarin onze aarde, voor het ontstaan van leven, verkeerde en toonde aan, dat tengevolge van deze enorme hitte er allerlei scheikundige verbindingen tot stand moeten zijn gekomen. Zo moeten er in de grijze oudheid vooral Cyaanverbindingen, koolwaterstoffen en Alkoholen ontstaan zijn, dus juist stoffen, die de bouwstenen vormen van de eiwitten. En nu weten we, sedert lang weer, dat protoplasma, de levende stof, uit eiwitten bestaat. Tengevolge van de langzame afkoeling der aardoppervlakte traden er allerlei veranderingen in de oorspronkelijke stoffen op: ze vielen uiteen in nieuwe stoffen, gingen onderling allerlei verbindingen aan, ten slotte, dit alles voerde tot het ontstaan van leven.

Ondanks het feit, dat de wijze van voorstellen van het ontstaan van leven volgens Pflüger, veel goeds bezit, heeft de moderne scheikundige wetenschap haar achterhaald. Bovendien is nog er tegen aangevoerd, dat leven, zoals het tegenwoordig zich openbaart, niet bestaanbaar is zonder water en nu kan het water nooit die belangrijke rol bij het allereerste begin van de levende wezens hebben gespeeld.

Nog rest een geheel andere verklaring van leven. Deze is: het leven is een immanente (inwonende, bijbehorende) vorm der stof, die overal verbreidt, daar tot ontwikkeling komt, waar de mogelijkheid om tot ontwikkeling te komen, aanwezig is. We zouden het ongeveer zo kunnen voorstellen. Wanneer een steen vallen kan, dan moet hij vallen; iets anders is niet mogelijk. Zo ook met leven. Wanneer de omstandigheden zo zijn, dat leven zich kan openbaren, moet het zich openbaren. Hiermee komen we echter op te moeilijk terrein, dan dat we veel verder op deze kwestie in kunnen gaan.

* * *

Nu in het voorafgaande duidelijk mag zijn geworden hoe het niet al te best met onze kennis aangaande het leven staat, kunnen we niet verwachten, dat het veel beter gesteld is met onze kennis aangaande dood.

Oorspronkelijk is het begrip dood een populair begrip, ontstaan uit de dagelijkse ervaring van de mens. We verstaan er de definitieve stilstand van het leven onder, waarbij als rest een lijk of kadaver achterblijft. Toch is deze omschrijving van weinig betekenis, omdat het niet mogelijk is ons een voorstelling te vormen van datgene, waarin het verlies van het leven bestaat, immers we kennen het leven niet.

Het spraakgebruik kent een natuurlijke dood en in tegenstelling ermee een toevallige of gewelddadige dood. Het valt niet mee, deze beide uitdrukkingen altijd even juist te hanteren. Ook de ouderdomsdood geldt als een natuurlijke dood. Toch komt deze, behalve dan bij de mens en op lange na niet bij allen, slechts bij uitzondering bij de overige levende wezens voor. Immers de dieren, die de volle vrijheid genieten, sterven bijna alle een gewelddadige dood. Meestal zal een dier, wanneer op latere leeftijd z'n lichaam minder goed funktioneert, aan zijn vijand ten prooi vallen, of door honger, koude, uitputting omkomen en daarmee niet een natuurlijke, geen ouderdomsdood sterven. In de grond van de zaak is deze gewelddadige dood toch ook weer zeer natuurlijk.

Het optreden van een gewelddadige dood kunnen we ons best indenken. Wanneer een organisme zeer ernstig beledigd is, zo, dat de voorname functies van het geheel onmogelijk worden, moet toch noodwendig dood optreden. Maar een ouderdomsdood, waarom treedt deze onafwendbaar in? Treedt hij werkelijk altijd in of bestaan er levende wezens, die het eeuwige leven bezitten?

Werkelijk vindt men algemeen in wat er geschreven is over dood, de mening, dat de laagste organismen alle nimmer de ouderdomsdood sterven en bij het voortduren van de gunstige levensvoorwaarden hun leven niet verliezen. Maar dit geldt alleen voor die nederige wezens, welke hun gehele lichaam slechts uit één enkele cel opbouwen. Het zijn alle mikroskopische organismen en van de meesten is nog met geen mogelijkheid te zeggen: of het dieren, dan wel planten zijn. Het merendeel der soorten van deze nietige organismen behoort tot de Protozoën, maar ook alle Bakteriën en heel wat andere lagere planten vallen er onder.

Om de levensverhoudingen van zulke niet-stervende organismen duidelijk te maken, kiezen we even die van een bacterie. We veronderstellen daarbij, dat we de bacterie onder zeer gunstige levensvoorwaarden kweken en dat we het in onze macht hebben, al brengt de praktijk ook de grootste moeilijkheden mee, die gunstige voorwaarden altijd en onveranderlijk aanwezig te doen zijn. Wat gebeurt er dan met de bacterie? Na verloop van tijd deelt deze zich in tweeën en is er weldra een paar ontstaan, volkomen gelijk aan de eerste, waarvan we uit gingen. Dan herhaalt zich spoedig voor elk de tweedeling; dan zijn er vier; weer deling, nog eens, en nog eens. Wel gebeuren die delingen natuurlijk straks niet meer allemaal presies gelijktijdig, maar altijd maar weer hebben er nieuwe plaats, zolang wij maar voor de gewenste levensvoorwaarden zorgen. Van ouderdomsverschijnselen is niets te bemerken; ook al, omdat zodra de bacterie volwassen is, de tweedeling weer plaats vindt. Wat voor de bacterie in ons voorbeeld geldt, geldt voor alle overige organismen, die nimmer de ouderdomsdood sterven. Ook zij planten zich een onbeperkt aantal malen door tweedeling voort, zolang aan hun levensbehoeften wordt voldaan. De Amerikaanse onderzoeker Woodruff heeft niet met een Bacterie, maar met een Protozo, het eencellige diertje *Paramecium*, zo'n voortplantingsproef gedaan. Uitgaande van één individu had het diertje zich na verloop van tijd, meer dan 5 jaar, 3340 keer door tweedeling vermenigvuldigd en vertoonde nog steeds levensvatbaarheid. Dit voorbeeld geeft ongedwongen de gelegenheid even te illustreren, hoe moeilijk zo'n proef in de praktijk is in te richten. Onmogelijk kon Woodruff alle nakomelingen van het individu, waarvan hij uitging, in het leven houden. Stel, dat dit wel het geval was geweest, dan waren er na de 3340ste deling 2^{3340} *Paramecia* ontstaan, dus $2 \times 2 \times 2 \dots$ enz., 3340 maal. Dit wordt een onmogelijk groot getal. Als we van dit enorme aantal mikroskopische wezentjes bollen zouden samenklonteren, zo groot als onze aarde, dan kregen we er meer dan tienduizend! Nog een andere grote moeilijkheid is het afvoeren van de overblijfselen van de stofwisseling uit de vloeistof, waarin de *Paramecia* werden opgekweekt. Die stofwisselingsresten werken als giften zodra ze in voldoende hoeveelheid zich hebben opgehoopt. Woodruff had dus telkens duizenden en duizenden van deze proefdiertjes, die immers onzichtbaar zijn met het ongewapende oog, over moeten brengen in nieuwe, zuivere voedingsbodems. Een onmogelijk werk.

Bij goed nadenken hebben ook de eencellige organis-

men niet het eeuwige leven. Immers zodra zo'n individu, zo'n Paramaecium bijvoorbeeld, op een bepaalde trap van ontwikkeling staat, treedt er tweedeling, voortplanting op. Deze is van die aard, dat met dit voortplantingsproces het individu zelf verdwijnt, wat niet zeggen wil: het sterft. Maar toch, met de tweedeling sluit het voortplantende individu zijn levensduur af; twee andere levende wezens nemen een aanvang met hun levenscyclus. We moeten het dus anders formuleren. De eencellige organismen hebben niet het eeuwige leven, ook hun is een bepaalde tijd van leven toegemeten. Maar waar bij alle hogere organismen het leven met een onafwendbare dood wordt besloten, treedt bij de allerlaagste organismen niet die ouderdomsdood op. De Eéncelligen sterven nimmer een natuurlijke dood en in die zin zijn ze onsterfelijk.

Maar alweer: twijfel. Tegenover de bovenstaande opvatting staat een andere, een nieuwere, die echter, naar ik meen, minder aanhangers telt. Er is wel ouderdomsdood, ook bij Eéncelligen. In de jeugd van deze eenvoudige organismen heeft een levendige voortplanting plaats door tweedeling, maar niet steeds en onbeperkt kunnen deze delingsprocessen voortgang hebben. Want ook hier komen straks de ouderdomsverschijnselen. De voortplanting wordt minder en minder, houdt tenslotte op, het individu wordt al zwakker en zwakker, het vertoont de kenmerken van de ouderdom en sterft ten slotte. Slechts een gedeelte van de velen, die de delingen in het jeugd stadium in het leven riep, ontkomt aan het lot der overigen. Zij paren onderling in die gevallen, waar zo iets dan van een geslachtelijke voortplanting aanwezig is, of gaan over in een rusttoestand, dat is een stadium, waarin ze zich terug vormen en verjongd te voorschijn komen om opnieuw met delen aan te vangen.

Intussen is nog steeds niet in te zien, waarom de ouderdomsdood bij de hogere meercellige wel, bij de lagere ééncellige organismen niet optreedt. Toch is daarover nagedacht en heeft men getracht de oorzaken ervan op te sporen. We nemen dus nu maar aan, dat de ouderdomsdood bij eencellige wezens nimmer optreedt, niet kan optreden. Allereerst komt nu de vraag, hoe het mogelijk is, dat bij meercelligen de ouderdomsdood ten slotte verschijnt; daarna: wat zijn de oorzaken ervan.

Er zijn ééncellige organismen, die niet, zoals de meesten ervan, een afzonderlijke levenswijze voeren, maar in een zeer los verband te zamen blijven hangen; dan ontstaat dus een kolonie. Dat dit gemakkelijk gebeuren kan is direct te verklaren uit hun voornaamste wijze van vermenigvuldiging: de tweedeling; en uit het feit, dat allereerst in het Rijk der Eéncelligen slijm omhullingen worden aangetroffen, die het individu veelal als een beschutting tegen droogte omgeven. Deze slijmmassa is voorlopig het enige, dat de lagere wezentjes te zamen houdt. Anders wordt het bij die kolonies, waarin een verdeling van arbeid optreedt. Bepaalde individuen uit de kolonie worden belast met de voortbeweging van het geheel, andere met het opnemen van voedsel, nog weer andere hebben de bescherming van het geheel tot taak en onderhouden de verbinding met de buitenwereld. Is de toestand nog zo, dat bij een toevallig uiteenvallen der kolonie, elk individu toch nog voor zich zelf zorg kan dragen, dus al is er een begin van arbeidsverdeling, toch nog zonder de anderen kan voortbestaan, dan is er nog steeds sprake van een kolonie, bestaande uit afzonderlijke individuen. Is echter bij weer een andere samen-

leving de verdeling van arbeid en de daarmee gelijke tred houdende specialisatie van elk individu afzonderlijk ten opzichte van zijn bijzondere taak in het algemene kolonieverband, zo ver gevorderd, dat geen individu meer los van de anderen bestaan kan, dan gaat het niet meer aan te spreken van een kolonie, samengesteld uit afzonderlijke individuen, maar hebben we voortaan te doen met een hoger organisme, dat nu uit cellen wordt opgebouwd.

We zien hier dus uit, dat het oorspronkelijk los te zamen blijven kleven van lagere, ééncellige organismen zonder enige onderlinge betrekking en de daarna optredende arbeidsverdeling in het kolonie-verband heeft gevoerd tot het ontstaan van meercellige, hogere wezens. Of ook: het hogere meercellige leven heeft zich op aarde in de loop van de tijden, die achter ons liggen, ontwikkeld uit de lagere, ééncellige wezens over kolonievorming en arbeidsverdeling.

Wel dringt zich even sterk een gedachte op, een vergelijking van een hoger levend wezen met de nieuwe samenleving, waar wij naar streven. Ook daarvan willen wij als hogere vorm van maken één geheel, één organisme, een gemeenschap, waarin een ieder van ons de taak van cel vervult, arbeidende voor anderen en niet voor zich afzonderlijk, tot het goed functioneren van het geheel.

De verdeling van arbeid over de individuen ener kolonie brengt met zich mee, dat elk van deze organismen zich in een bepaalde richting specialiseert, zich vormt en klaar maakt om des te beter zijn bijzondere taak in de kleine gemeenschap te verrichten. Als gevolg van deze specialisatie zal het individu een bepaalde taak buitengewoon goed kunnen verrichten, maar minder of in 't geheel niet meer geschikt zijn om andere diensten dan juist die ene te bewijzen. De gespecialiseerde individuen, die bijvoorbeeld belast zijn met de voortbeweging der kolonie zullen zeker deze taak veel beter kunnen verrichten, dan die individuen uit dezelfde kolonie, welke de voedselvoorziening verzorgen. Wordt de specialisatie sterk doorgevoerd, en dit is juist het geval bij de cellen der hogere organismen, dan zullen de cellen der voortbeweging geheel ongeschikt zijn geworden om op de gewone wijze zich van voedsel te voorzien; zij kunnen niet meer buiten de cellen der voedselverzorging. In dit specialisatie-proces ligt nu de mogelijkheid, dat ouderdomsdood kan optreden. Immers ook voor de voortplanting worden bepaalde cellen aangewezen, die niets anders kunnen dan voortplanten, zij alleen blijven als de één-cellige organismen in zekere zin onsterfelijk. Maar alle overige cellen, ook zeer eenzijdig gespecialiseerd, kunnen ook alleen maar hun bijzondere taak verrichten: dus zich niet meer voortplanten. Ze zullen eeuwig moeten blijven bestaan, tenzij een gewelddadige dood hen vernietigt, wat voor 't ogenblik buiten beschouwing kan blijven, of..... een ouderdomsdood treedt in.

Wel mogen we even stilstaan bij het feit, dat specialisatie de ouderdomsdood met zich bracht. We zien, dat pas de gevorderde ontwikkelingsgang van het leven het verschijnsel dood deed optreden. In de alleroudste tijden van het leven op aarde, de tijden van zeer eenvoudige organismen, was ouderdomsdood een onbekend verschijnsel, pas later, toen het leven een veel hogere trap van ontwikkeling had bereikt, beëindigde onafwendbaar elk hoger, meercellig organisme zijn leven met zulk een dood, voorzover het altans dan geen gewelddadige dood stierf. Ouderdomsdood is derhalve, om het zo te mogen zeggen, niet een oer-kenmerk van het leven. En wel mogen we even de begrippen van dood uit het dagelijks leven hieraan toetsen.

Nu dan de vraag, wat is de dierekte oorzaak van de ouderdomsdood?

De voedingsstoffen, die door het bloed worden aangebracht worden door de cellen tot tweeërlei doel aangewend. In de eerste plaats bouwen de cellen daarmee hun eigen massa weer op, die steeds vermindert door eigen gebruik; ook zij hebben als levende onderdelen van het geheel voedsel van node. In de tweede plaats hebben ze nog voedsel nodig, om de arbeid te verrichten, die van hen gevergd wordt. Er is dus een stofwisseling om de cel in 't leven te houden, steeds weer op te bouwen, en een stofwisseling om het bedrijf gaande te houden. We zouden kunnen spreken van de Bouw-stofwisseling en de Bedrijfs-stofwisseling.

In het geval, dat de Bouw-stofwisseling zeer intensief is, wordt er meer protoplasma gevormd dan opgebruikt door de cel om in z'n levensonderhoud te voorzien; het volume protoplasma neemt toe; we zeggen: er heeft groei plaats. Dit is bijvoorbeeld in de jeugd het geval. Op latere leeftijd is er zo ongeveer evenwicht tussen toe- en afname; in de ouderdom is de afname groter, het lichaam vermindert langzaam.

We zien dus, dat de Bouw-stofwisseling het plasma-verbruik vergoedt, eigenlijk ook de levende stof langzamerhand vernieuwt, in de jeugd zelfs vermeerdert. Eén ding moeten we evenwel zeer goed in het oog houden. Het gewone verloop van de Bouw-stofwisseling: dus aanvankelijk heel intensief, daarna al minder en minder, verschilt voor elk weefsel van eenzelfde organisme. Om een voorbeeld te geven. De Bouw-stofwisseling van de huid vermindert uitermate langzaam tijdens het verloop van ons leven. Tot in hoge ouderdom wordt het plasma der huidcellen nog steeds vervangen, hebben er nog celdelingen plaats, waardoor jonge cellen zich in de plaats stellen van de oude afgestorvene. Heel anders juist de gangliëncellen van ons zenuwstelsel. De jeugdige intensiteit van de Bouw-stofwisseling neemt zeer snel af, heeft al geheel na de geboorte afgedaan. Met andere woorden: na zijn geboorte worden de gangliëncellen van de mens niet meer vernieuwd, door andere vervangen, maar blijven verder zijn gehele leven dienst doen.

Zij zijn het hoogstwaarschijnlijk, die het eerst in de ouderdom niet meer funktioneren kunnen. Zij zijn de raderen, die het eerst in de levende machine stil staan en daarmee het gehele organisme stop zetten. Immers de samenwerking van onze organen wordt geregeld door het zenuwstelsel; 't is heel begrijpelijk, dat de uitschakeling ervan het gehele organisme aan een verdere vernietiging overgeeft.

Waarom gaan de gangliëncellen dood? Al hebben zij dan individueel het langste bestaan in vergelijking met alle andere weefselcellen, dat behoeft toch niet tot dood te voeren? Het zijn wel de niet meer te gebruiken resten van de stofwisseling, dezelfde stoffen, die de Paramaecium cultuur bemoeilijken, welke de dood nabij voeren. In de vorm van kleine, bruine korreltjes hopen zij zich op in de gangliëncellen. Men heeft kunnen vaststellen, dat met de toename van onze leeftijd de hoeveelheid korreltjes zich vermeerdert. Zij werken als een gif en voeren bij de bovenmatige ophoping op latere leeftijd tot de dood der gangliëncellen.

We moeten echter niet denken, dat bij het intreden van dood plotseling als bij toverslag alle cellen sterven. Zowel bij de ouderdoms- als bij elke andere dood sterft deel voor deel van het organisme af. Bekend is bijvoorbeeld, dat het kikkerhart uren na de dood nog blijft doorkloppen; zelfs kan dit tot dagenlang worden met

enig kunst- en vliegwerk. De spieren van pasgedode dieren zijn door kloppen, knijpen of sterke zuren tot allerlei bewegingen nog te prikkelen. Bij de mens ook hetzelfde verschijnsel. 13 à 14 uur na de onthoofding kon men het hart van terechtgestelden tot hernieuwde werkzaamheid brengen door er verwarmd en zuurstofrijk bloed door te doen stromen.

Het is zeer wel begrijpelijk, dat de dood niet plotseling voor alle weefsels intreedt. Vanzelfsprekend is het ook, dat een toestand, waarbij sommige organen dood zijn, niet kan blijven voortbestaan en de dood van een deel, die van het geheel met zich sleept.

Een nog weer ander probleem is: op welk tijdstip treedt de ouderdomsdood op; of anders: waarom duurt voor het ene levende wezen zijn bestaan zo kort en voor het andere verscheidene tientallen van jaren.

Allerlei regels zijn opgesteld, volgens welke de ouderdom der levende wezens zou zijn te bepalen. Maar de weinige feiten, die er aangaande de leeftijd van verschillende dieren bekend zijn, bleken al voldoende om elke regel voorlopig nog als niet juist te brandmerken.

Vergelijken we even de ouderdom van de volgende zoogdieren; de tussen haakjes geplaatste hoge ouderdom is een enkele maal voorgekomen, de andere getallen geven de normale levensduur in aantal jaren: Olifant 150, paard 15—30 (50), rund 16—18 (30), leeuw 35, schaap 8—12 (14), hond 12—18 (34), kat 10—12 (23), haas 10, eekhoortje 6, muis 5—6. Deze cijfers geven zo de indruk of met de grootte van het dier, ook zijn levensduur toeneemt. Of anders: hoe groter dier, hoe later volgreid, dus geslachtsrijp, hoe ouder het wordt. De betrekkelijk hoge ouderdom van de mens in vergelijking met deze dieren, zou ook weer verklaard moeten worden door het laat geslachtsrijp worden. Het rund is echter in het tweede levensjaar al geslachtsrijp. Bovendien hoe dan weer te verklaren, dat snoeken meer dan 2 eeuwen, karpers 1 eeuw oud worden; deze vissen zijn toch kleine dieren en vrij spoedig geslachtsrijp. Heel opmerkelijk is al de grondel *Latrunculus pellucidus*, een kleine vis, het enigste éénjarige gewerveld dier. In Augustus komt het uit het ei, in Junie of Julie van het volgend jaar valt de voortplanting, vlak daarop komt de ouderdomsdood.

Lezen we, dat de reuzen-schildpad wel een 300 jaar wordt, van zeer oude krokodillen, van padden van 40 jaar, dan zijn we weer geneigd om hun trage levenswijze als de oorzaak van hun hoge ouderdom te beschouwen. Omgekeerd zouden dan de zeer beweeglijke vogels met hun hoge lichaamstemperatuur al heel kort moeten leven. Maar zelfs kleine vogels worden betrekkelijk zeer oud: een kanarie zo'n 20 jaar, een leeuwerik wel 24, papegaaien bereiken vaak de 100 jaar. In 1615 werd door de Weense hofhouding een steenarend gekooid, het dier stierf in 1719; een witkop-gier, in 1706 gevangen, leefde 118 jaar. Over de ouderdom van lagere dieren is nog veel minder bekend; naar het schijnt zijn hier in 't geheel geen regels te stellen. De ene soort zeeroos hield het meer dan 60, een andere soort 15 jaar in het akwarium uit.

Bij een beschouwing aangaande de ouderdom van planten zouden we in vele biezonderheden kunnen treden; in ons bestek zal het voldoende zijn het volgende aan te halen:

„Verschillende planten overtreffen de dieren in de lange duur van hun leven. Bomen kunnen 500 tot 1000 jaren oud worden, en overbekend is het voorbeeld van de reusachtige sequoia's in Californië, de „big trees,” en de

Adanson's in Afrika, die prakties gesproken bijna onsterfelijk zijn. Het nauwkeurigst zijn in dat opzicht de eerstgenoemde reuzenbomen, de sequoia gigantea, onderzocht. Als men een dwarsschijf door de stam van een dergelijke boom glad polijst, kan men aan de jaarringen in het hout nauwkeurig de ouderdom van de boom bepalen. Een dergelijke schijf uit de stam van zulk een 150 Meter hoge boom is in een van de zalen van het museum te Washington tegen de muur geplaatst. Met kleine vlaggetjes is op die schijf aangegeven de dikte, die de boom op het tijdstip van verschillende wereldgebeurtenissen bereikt had. Men ziet dan, dat de boom in 1492, toen Amerika door Columbus werd ontdekt, reeds een respectabele dikte bezat, en dat hij bij het begin van onze jaartelling reeds enige eeuwen oud was. Van een andere boom, die door Prof. Dudley is onderzocht en waarvan ons Prof. Van Leersum vertelt, wiens beschrijving ik hier overneem, kon worden vastgesteld, dat hij in 't jaar 271 voor Chr. ontkiemd was. „Op 516-jarige leeftijd, in 't jaar 245 n. Chr., kreeg de boom een brandwond, die na 105 jaren genezen was. In 't jaar 1441 branden er een paar andere gaten in, één en twee voet diep. Ook deze sloten zich in de tijd van een eeuw. Bij een derde bosbrand, in 1580 liep de boom een wonde op van 2 voet wijd, die 56 jaar vereiste om te helen. In 1797, op 2068-jarige leeftijd, deed het vuur een nieuwe aanslag op hem, doch alweer te vergeefs. In 1900 stond hij nog onverlet,” en als hij niet was omgehakt, leefde de boom waarschijnlijk nu nog. Bij zulke boom kan men prakties van onsterfelijkheid spreken. Er is iets ontzaglijk suggestiefs in, als men daar staat in die grote zaal van 't museum in Washington, waar men zo juist de versteende overblijfselen van de reusachtige sauriërs uit de grijze voortijd heeft bewonderd, en men ziet dan tegen de wand opgesteld de reusachtige houtschijf met de daarop zichtbare

jaarringen, en men bedenkt dan, dat dat éne individu, die éne boom, de stille getuige (of laat ons liever zeggen, de tijdgenoot) is geweest van de gehele beschavingsgeschiedenis van het menselijk geslacht, van de tijd van de Pharaos af tot op de huidige dag.” — (Prof. J. Boeke. Algemeene Biologie).

Er is evenwel nog een verschijnsel, waaruit blijkt, dat de natuur over middelen beschikt om het leven van een individu zeer lang te rekken. Dat is het verschijnsel der Anabiose, door onze landgenoot Van Leeuwenhoek alweer opgemerkt. Het organisme droogt in en verschrompelt en in deze toestand kan het vele jaren lang volharden, zonder zijn leven er bij in te schieten. Met de fijnste instrumenten is het dan zelfs niet mogelijk, iets van levensprocessen aan te tonen. Heel veel lagere eencellige organismen vertonen dit verschijnsel, maar ook hogere dieren en zaden.

Zo kunnen mijten bijvoorbeeld in deze toestand een 10 jaar verblijven om bij enige vochtigheid hun gewone leven weer voort te zetten. Van Raderdierjes geldt hetzelfde; evenzo van het Beerdier, dat zo'n 20 jaar lang verdroogd het leven kan rekken. Op toevallige wijze ontdekte men de Anabiose bij slakken, die 15 jaar lang in het doosje van een verzamelaar geheel ingedroogd hadden doorgebracht en, als of er niets met hen gebeurd was, weer begonnen te kruipen, toen ze op toevallige wijze met water in aanraking kwamen.

Zaden kunnen al heel lang hun kiemkracht behouden. Dat de zaden uit de Egyptiese pyramiden, uitgezaaid, toch nog kiemden, is een praatje; evenzo, dat de kiemkracht bewaard was gebleven van de graankorrels, die in de praehistoriese paalwoningen zijn gevonden. Maar wel staat vast, dat sommige zaden tot 200 jaar lang kiemkrachtig bleven. Bonen en tabakzaden gaven nog, na meer dan 100 jaar bewaard te zijn, nieuwe planten.

VINCENT VAN GOGH

DOOR W. JOS DE GRUYTER

WANNEER Vincent van Gogh één ding van jullie vergen kon dan zou het dit geweest zijn: volkomen eerlijk tegenover zijn werk te staan. Tracht niet te voren jezelf wijs te maken: dit werk is prachtig of dit werk is geniaal; tracht niet bij voorbaat te denken, dat je dit werk *mooi moet vinden!* Wees jezelf in je mening, wees onvoorwaardelijk echt en oprecht. Maar..... wees ook open en ontvankelijk. En wanneer je zó dit werk benadert, met heldere openstaande ogen, kalm afwachgend maar tevens hevig-belangstellend, dan twijfel ik er niet aan of langzaam, langzaam-aan zal het zijn betekenis openbaren en dóórdringen tot in het diepst van je wezen. Want voor jou werd het gemaakt.

Van Gogh's leven is te diep, te prachtig, te aangrijpend dan dat ik er hier niet over spreken zou. Temeer daar dit werk en leven zo onafscheidelijk één zijn. Men kan deze kunst niet beter benaderen dan door zich te verdiepen in zijn leven: uit de mens groeide de kunstenaar, uit het leven groeide het werk.

En hoe was deze mens, hoe was dit leven?

Wanneer wij Van Gogh met een tweetal begrippen karakteriseren willen dan zijn ernst en kracht de beide meest voor de hand liggende woorden. Zijn ernst was

ontzaglijk, soms dwingend en tirannies haast. Hij kon niet lachen om het leven, zelfs bezat hij niets van Multatuli's geestrijke, vernuftige ironie en snijdend, spottend sarkasme. Eer was hij zwaar-tillend en tobberig. Voor Vincent was het leven altoos een geweldig ernstig iets, haast doorlopend een sombere strijd. Het leven was voor hem wreed, tragies, ondoorgrondelijk als het voor héél weinigen geweest is. Maar wat een ruige kracht school in dat warm en vurig hart, wat een bewonderenswaardig doorzettingsvermogen, wat een taaie vasthoudendheid, wat een onverzettelijke wilskracht! Hij worstelde, niet om te overwinnen in de wereldse zin van het woord, maar om te zegeprelen in het gebied van de kunst, van de geest, in die ideëler wereld, waar niet gevraagd wordt of men rijk of arm, of gezond, omringd van vrienden of eenzaam-verlaten is, waar van een kunstenaar niet vereist wordt, dat hij stijve boorden draagt of 'n volle beurs heeft, en werk aflevert dat „verkoopbaar” en „behagelijk” is..... in die wereld-van-de-toekomst, waar ook jullie aan meewerkt op kleinere schaal en op andere, kalme, beheerste wijze, zoals Van Gogh dat deed op zijn eigenzinnig-stugge, soms woeste en te anarchistische, maar immer grootse, bezielde wijze.

Vincent Willem van Gogh werd geboren de 30ste

AFBEELDING 1

DE AARDAPPELETERS

Maart 1852 in de pastorie te Zundert; en in dit stille dorp nabij de Belgiese grens in Noord Brabant — zijn vader was daar predikant — groeide de rosblonde en stoere jongen als ongemerkt op in de poëtische-landelijke sfeer van hei en korenakkers, eenzame velden en dichte mastbossen. Geen wonder dat hij later, in de hopeloos-duistere jaren waar hij zich doorheen moest slaan, met een onuitsprekelijk heimwee terugverlangde naar de heiligende stilte van deze vertrouwde omgeving, gezien door een waas van weemoedig-lieflijke herinneringen in al haar oude, droomvolle glorie. Als Vincent's vier jaar jongere broer Theo hem vele jaren later, korte tijd vóór zijn dood, komt opzoeken in het ziekenhuis te Arles en zijn hoofd zacht op het kussen legt naast hem, fluistert Vincent: „net als in Zundert”.....

Aan dit vredig, zonnig leven in het ouderlijk huis kwam reeds in 1869 een einde, toen Vincent in de kunsthandel ging bij een oom in Den Haag. Vier jaren later wordt hij overgeplaatst naar Londen, een prachtig getuigsschrift in zijn zak. Ook daar gaat het hem aanvankelijk goed, ijverig werkt hij als een echte zakenman, hij marcheert rond over de drukke straten met hoge hoed, zoals dat hoort, of tekent onbeholpen-expressieve krabbeltjes langs de Theems op weg naar zijn tehuis.

Maar nu valt de eerste schaduw op dit zo voorspoedige leven: hij wordt verliefd, om pas veel later te ontdekken, dat de aanbestedene in stilte reeds verloofd is met een ander. Er valt niets aan te doen, niemand heeft schuld, Vincent moet zich eervol-berustend er bij neerleggen. Maar hij ziet bleek en mager, is triest en teruggetrokken en voelt zich vereenzamen. Het was de eerste onafwendbare stap op dat eindeloos-lange lijdenspad, dat hij gedwongen scheen te moeten volgen tot aan zijn dood; het was het eerste dreigend-donkere wolkje, dat, onheilspellend aanzwellend jaar na jaar, zijn horizon steeds meer verduisterde, zich uitbreidend tot de latere stormen en orkanen, guur en meedogenloos, tot die vreeslike zwarte nachten van ellende en armoede, overspanning en waanzin, waarin een minder sterke, veerkrachtige natuur bezwaken zou zijn. Van Gogh overwon ze echter door zijn onstuimige mensenliefde, zijn vlammend levensgeloof,

zijn onwrikbare overtuiging dat er later, zij het dan voor anderen, en niet voor hem zelf, een betere tijd zou aanbreken. Steeds weer opnieuw moest de duisternis wijken voor zijn onuitroeibaar vertrouwen op het toekomstig licht van een gelukkiger mensheid, een rechtvaardiger maatschappij, een edeler, architektonieser kunst.

In de volgende jaren begon Vincent al meer zijn heil en troost te zoeken in de godsdienst. Hij zocht zich te bevrijden uit zijn leed, maar wist niet hoe; hij stond machteloos tegenover het leven omdat hij machteloos tegenover zichzelf stond. Alles peinsde en broeide en tobde in hem — de diepere kracht lag sluimerend en ongebruikt op de bodem van zijn ziel. Kenmerkend is het overigens, dat hij ook toen niet alleen zijn eigen zieltje zocht te redden maar ook anderen opbeuren en sterken wilde.

Na een derde overplaatsing naar de kunsthandel te Parijs, waar hij zich steeds ongelukkiger voelt, wordt hij

ontslagen: hij is te zeer idealist en te onprakties om handel te drijven in schilderijen en hij stoot de kopers van zich af. Op 23 jarige leeftijd staat hij nu brodeloos op straat. Dan gaat hij zijn heil zoeken in het onderwijs en vindt een betrekking als hulpleraar in een armzalige buurt in Londen. Ook dit bevredigt zijn gekweld en onrustig innerlijk niet. Als een noodklacht klinkt het uit zijn brieven: „waarvoor zou ik toch bruikbaar zijn? Er leeft iets binnen in me: wat kan dat toch zijn?” Zijn oom Vincent gebruikt voor 't laatst nog eens zijn invloed en bezorgt hem een plaats in een Dordtse boekhandel. Het is tevergeefs: hij schijnt te verzinken in een zee van zwaarmoedigheid. De toon van zijn brieven is troosteloos, dweepziek, overgevoelig. Men noemt hem een zonderling en zegt dat hij „suf wordt van vroomheid.”

Het is inderdaad wel erg moeilijk om in deze weemoedige, tobbede en voor-niets-deugende Vincent de stoere, fiere en heldhaftige Van Gogh van later jaren te ontdekken. Uit deze doelloos hierheen en daarheen gelslingerde jongeman met gebogen hoofd zou binnen onbegrijpelijk korte tijd niet alleen een groot kunstenaar, maar ook een groot strijder en een groot denker groeien, een universeel mens, een reuzengestalte in de kunstgeschiedenis. Zie dat zelfportret eens uit 1888 — een van de meesterwerken in het Rijksmuseum — met het zelf-verzekerde en onverzettelike in de houding, met die diepe, voor niets terugdeinzende blik, met de sterke, bewogen neusvleugels en het ruime, brede voorhoofd waarachter men een berg van gedachten voelt; met zijn palet als een schild en zijn penselen als zovele zwaarden in zijn hand..... en je vraagt jezelf af, hoe is het mogelijk dat dit dezelfde man is!

De reden is deze: wanneer iets uit de diepte geboren wordt, dan duurt het lange tijd en kost het grote inspanning vóórdat het tot zuivere uiting komt. De mensen die vlot en vloeiend spreken, die handig en zwierig schilderen, behoren uiterst zelden tot de grootste geniën; zij uiten zich zo gemakkelijk, juist omdat al wat in hen omgaat aan de oppervlakte van het leven drijft. Maar bij een man als Van Gogh, evenals bij een Beethoven of Dostoyefski, wil juist het *allerdiepste* zich

moeizaam en smartelik naar boven worstelen — en dit is vaak een pijnlijk proses, eist een groot geduld en gaat gepaard met veel barenswee. Jarenlang loopt zo iemand soms rond, voortgejaagd en gemarteld bijna door een hartstochtelijke innerlijke drang, waarmee hij niet weet wat te doen; hij voelt zich als in een gevangenis, totdat de dag aanbreekt dat hij weet, overtuigend-zeker weet: *deze taak heb ik te volbrengen*. Men zegt dan dat hij „zichzelf” gevonden heeft. Maar zover was Van Gogh nog niet!

Wel toont hij nu eindelijk voor het eerst de kracht van zijn wil: hij zal predikant worden. En tegen alle bezwaren in vertrekt hij naar Amsterdam met dit ene doel voor ogen. Helaas! al spoedig blijkt dat hij geheel ongeschikt is voor de studie. Ook heeft dit voortdurend bezig-zijn met godsdienstige en „abstrakte” kwesties een verkeerde invloed op zijn geest. Het idee van zelfverloochening, dat een zo grote plaats inneemt in de Christelijke leer, voerde hij tot zijn bitterste en uiterste konsekwentie: hij wilde zichzelf vernederen, niets liever dan dat, in de waan hiermede God te dienen. Genadeloos hard was hij voor zichzelf: hij tuchtigde zichzelf, at droog brood en sliep op een plank. Later dacht hij met afschuw terug aan deze tijd en beschouwde hij de Calvinistische godsdienst als een vloek: „somber, koud, steriel en onuitsprekelijk wreed.” En schreef aan Theo: „Nu zeg ik als broer tot broer, als vriend tot vriend: laat ons zoeken *voortaan*, zij onze jeugd somber geweest tegen de draad in, het zachte licht, waar ik geen andere naam voor weet dan „le rayon blanc” (de witte straal; bedoeld wordt: het lichte geestesleven) of „la bonté” (de goedheid).

Na een jaar gaf hij moedeloos en diep-teleurgesteld de strijd op: waartoe diende dit alles? Wat had hij aan deze theologiese geleerdheid? Wat had hij aan deze Middeleeuwse zelfpijnningen? — Dit was niet wat hij zocht! Hij verlangde *iets te doen*, daadwerkelijk de mensheid te helpen, de mensheid te dienen.

En dat het hem heilige ernst was heeft hij *bewezen*. Hij deed méér dan dominetje spelen, méér dan preken en preken en nogmaals preken. Hij vertrok naar de Borinage, naar de Belgiese mijnen om het Evangelie te verkondigen: en dit helse leven onder aarde, dit ruwe leven van zwoegen en lijden en dulden scheen hem wakker te schudden. Het leven van Christus, dat hem toen het schoonste en hoogste voorkwam dat men zich denken kan, trachtte hij hier, tot verbazing en verontwaardiging van de kerkelijke heren, in letterlike zin op te volgen: hij preekte niet alleen maar gaf zijn geld en goed, zijn bed, zijn kleren, zich terugtrekkend in een armzalig klein hutje, waar het nodigeste hem ontbrak.

Ook dit „geluk” mocht niet lang duren: de kerkeraad van Wasmes keurde zijn gedrag ten zeerste af en toen hij onbuigzaam bleef bij alle vermaningen werd hem zijn werk ontnomen. Doelloos zwierf hij toen weer rond, zonder vrienden, soms ook zonder brood. Hij was te ijverig geweest naar de zin van de autoriteiten en wij denken heel even aan Multatuli in Indië..... Een nieuwe innerlijke strijd brak aan — ook dit doet denken aan Multatuli: de strijd tussen twijfel en geloof. Hij verloor zijn vroeger Godsvertrouwen, doch wat hij in de plaats won was méér dan alle dogma's van de godsdienst tezamen. *Hij werd bekeerd tot het leven*. Hij leerde het leven liefhebben, dit voor hem zo meedogenloze leven, dat hij tot zijn dood toe bleef voelen als iets groots en machtigs en rechtvaardigs. Hij begreep, dat het *vroom* was „een enkel grassprietje bewonderend te kunnen

AFBEELDING 2

OUDE MAN

bestuderen.” Hij besepte — dit vooral! — dat God niet buiten of boven maar *in de mens* was; en dat „t beste middel om God te leren kennen is: *veel lief te hebben*.”

En nu begint het grote licht te schemeren in zijn grijs en droevig leven: hij gaat tekenen..... niet zo'n enkel krabbeltje af en toe, maar dag in dag uit, met rusteloze ijver.

Hij zwoegde als een werkpaard, om de verloren tijd weer in te halen. Hij werkte met die bewonderenswaardige nooit-loslatende energie, met die koppige, onverzettelike wilskracht, die hem in staat stelde in tien jaren tijds te bereiken wat andere kunstenaars in geen 40, 50 jaar bereikt hebben. Deze man wilde immer *zijn*, wilde nooit *schijnen*. Wanneer hij b.v. gemerkt heeft, later, dat de schilder Weissenbruch tekent met houtskool dat te voren in olie gelegen heeft, waarmee men „fameuze dingen doen kan” en waardoor het houtskool-zwart „warmer en dieper” wordt, laat hij in een brief aan Theo hier onmiddellijk op volgen: voorlopig zal ik echter zulk een dankbaar materiaal met opzet niet gebruiken, daar mijn werk *mooier zou kunnen lijken dan het werkelijk is*. — En dit is slechts één voorbeeld uit vele! Kenmerkend is het ook dat hij liefst harde, onaangename dingen schilderde, omdat men daarvan *het meeste leert*.

Dat deze eerste studies onbeholpen en onhandig getekend zijn, mag wel vanzelfsprekend heten. Zo oppervlakkig-gezien heeft het werk iets „kinderliks.” Ook later, toen Van Gogh de techniek van het tekenen en schilderen veel machtiger beheersen kon, bleef zijn werk een element van onbeholpenheid behouden.

Maar toch moet je voorzichtig zijn hier in je oordeel (of voor-oordeel): want veel, héél veel van wat hier onhandig of onjuist getekend schijnt, is alles behalve onkunde of onmacht. Evenals Beethoven klanken gebruikte in de muziek, die in zijn dagen wan-klanken werden geacht — om daarmee de dramatische expressie van zijn muziek te verhogen —, zó ook zette Van Gogh *met opzet* vaak zijn lijnen zo hard en stug of raar en golvend op het papier, omdat hij zodoende iets uit wou drukken dat onmogelijk op andere wijze uitgedrukt kon worden. En vooral slaat dit op het werk van de laatste jaren, toen hij zijn vlammende cypressen schilderde, zwart-kronkelend boven de vlammend-gele korenvelden uit; toen hij zonnebloemen schilderde als brandende, stralende zonnen, en zonnen als vreemde, reusachtige zonnebloemen aan de blauw-golvende hemel, waar de wervende wind de witte wolken doet dansen in een machtig rythme van golvende, slingerende, zwaaiende lijnen; toen hij de zee schilderde als een onmetelijke uitgestrektheid, machtig en grandioos; toen hij schilderde zijn vizi-oenen van de Nacht, met de grote fantastische maan, met de vonken-spattende, draaiende sterren, en daar-onder, duister-wriemelend, de krioelende beweeglijkheid van een stad; toen hij alles schilderde als een muziek, toen hij zijn kleuren deed zingen, schaterend, juichend, extaties-jubelend.....

Maar dat was later, veel later! Bergen werk moest hij verzetten voordat hij zover was: en veel moest hij nog doorleven, al te veel. — Uit zuinigheidsoogpunt ging hij bij zijn ouders te Etten inwonen en enkele rustige maanden volgden, al was de verhouding tussen Vincent en zijn ouders vaak gespannen, ondanks een wederzijdse genegenheid. Zij zagen meer en meer een onbegrijpelijke en revolutionaire zonderling in hem, hij meer en meer in hen het konventionele en traditionele element van een religieus en sociaal systeem, waar hij de oorlog aan verklaard had en dat hij steeds meer kwam te haten.

Toen brak een nieuwe storm los. Een nacht van Vincent kwam enige tijd te Etten logeren: zij was een jonge weduwe en nog geheel verdiept in de herinneringen aan haar man. Vincent, geroerd door haar schoonheid en droefenis, won eerst haar vriendschap doordat hij vaak speelde met haar 4-jarig zoontje: hij was dol op kinderen en wist uitstekend met hen om te springen. Maar toen zijn gevoelens ontvlamden in een hevige, zware, onweerstaanbare liefdespassie, beantwoordde zij zijn hartstochtelijke opwekkingen met koele onbegrijpendheid.

Hij schreef hierover, veel later, aan Theo:

„Om uit te drukken wat ik gevoelde voor K., zeide ik ronduit: „zij en geen ander.” Haar „nooit-neen-nimmer” was niet voldoende mij van haar te doen afzien. Ik had nog hoop”.....

„Toen ging ik naar Amsterdam. Aldaar werd mij gezegd: „Als gij in huis zijt, dan gaat K. het huis uit.” Tegenover uw: „zij en geen ander” staat haar: „hij zeker niet,” uw volhouden is *walgelijk*.

Ik stak mijn vingers in de vlam van een lamp, en zei: „laat mij haar zien voor zolang als ik mijn hand in de vlam houd” en ’t is geen wonder dat toen later misschien Tersteeg naar mijn hand gekeken heeft. Doch zij bliezen de lamp uit, geloof ik, en zeiden: *gij zult haar niet zien*.

Zie, dat was te kras, vooral toen men sprak van mijn forceren, en ik gevoelde, dat de dingen die men mij zeide doodslagers waren, en dat mijn „zij en geen ander” doodgeslagen werd. Ik heb toen niet direkt geheel en al, maar toch snel genoeg die liefde *voelen sterven*, een ledig, een oneindig ledig er voor in de plaats.

AFBEELDING 3

ZELFPORTRET

Nu gij weet, ik geloof in God, ik twijfelde niet aan de macht van liefde, toch toen heb ik iets gevoeld van: mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten, en ik begreep niets meer, ik dacht: heb ik mij dan bedrogen..... o God, er is geen God! Tegen die koude afschuwelijke ontvangst in Amsterdam kon ik niet tegen, bij ’t scheiden van de markt leert men de kooplui kennen.”

Zijn ouders gaven hem troost noch steun, doch berispten hem en misprezen zijn ongewoon gedrag. Een breuk was onvermijdelijk. En op een dag, toen men aanmerkingen maakte over het feit dat hij niet naar kerk ging, barstte de overspannen Vincent in woede los, verliet het ouderlijk huis en vertrok naar Den Haag, gedrukt, geprikkeld en verbitterd.

Deze crisis was een keerpunt in zijn leven: hij had gedaan nu met alle „fatsoen” en konventie, met mooie kleren en mooie woorden. Hij voelde zich, eens en voor altijd, versmaad en uitgestoten door de mensen van zijn soort en klasse. Hij ging tot het volk, hij moest — maar wilde ook! — leven als een arbeider. „Een werkmans-stand zijnde, hoor ik tuis in de werkmans-stand en zal meer en meer daarin leven en wortelen.” Theo steunde hem en zond hem geld, maar hij verlangde alléén „het aller-nodigste om van te leven:” al wat boven het ruw-echte en eenvoudig-primitieve uitging beschouwde hij als uit de boze. Hij werkte verwoeder dan ooit, en hij werkte *zoals hij leefde*. Hij wilde echte dingen in zijn tekeningen uitdrukken, de meest fundamentele menselijke gevoelens, ruw of lelik of onhandig desnoods, maar *wáár en expres-sief*, d.i. uitdrukkingsvol en veelbetekenend. Hij wilde dat eenvoudige mensen, juist de *eenvoudigste* mensen

AFBEELDING 4

ZONNEBLOEMEN

zijn kunst zouden begrijpen: met de bourgeoisie had hij afgerekend. En wanneer jullie b.v. zo'n tekening van zo'n gebogen oud mannetje ziet, dan zullen jullie onmiddellijk ook begrijpen, dat Van Gogh hier geen „schoonheid” wilde geven, maar alleen een innerlijke ontroering, een menselijk gevoel, de smart, de wanhoop. Zó ook in die aangrijpende dramatische tekening van een boerenhutje tegen de spookachtige avondhemel, waarin hij het angstig-dreigende van de nacht uitdrukt, geheimzinnig broeiend om het vertrouwde, veilige, verlichte hutje — hoe menselijk gezien, hoe menselijk doorleefd, hoe menselijk gezegd is dat alles!

Van Gogh kon niet leven buiten de mensen om: en hij kon niet leven zonder liefde. Hij wilde en moest iets zijn voor iemand. Onder 't volk hoorde hij thuis: welnu, een zieke, verwaarloosde en rampzalige volkswrouw nam hij tot zich, om lief te hebben en om de leegte daarbinnen te vullen.

Zijn beste vrienden keerden zich toen van hem af. Mauve — een begaafd, fijnzinnig kunstenaar, die de eerste tijd in Den Haag Vincent geholpen had — trok zich terug en weigerde hem op te zoeken. Wij lezen hierover in de „Brieven” (van Vincent aan Theo):

„Eindelijk zei hij: „gij hebt een venijnig karakter.” Toen draaide ik mij om, het was in de duinen, en ik ben alleen naar huis gewandeld.”

En in dezelfde brief klinkt het, als een trotse uitdaging geslingerd naar de beschaafde buitenwereld, naar heel de hem zo vijandige samenleving dier dagen — en de onze is nog niet veel beter — :

„Welnu heren ik zal het u zeggen, gijlieden die dan prijs stelt op vormen en beschaving, en dat terecht, mits het echt spul zij, wat is beschaafder, fijngevoeliger, mannelijker, een vrouw te verlaten of een verlatene zich aan te trekken?

Ik heb deze winter ontmoet een zwangere vrouw, verlaten door de man wiens kind zij in 't lijf droeg.

Een zwangere vrouw, die in de winter op straat zwierf, haar brood moest verdienen, gij weet wel hoe.

Ik heb die vrouw genomen voor model, en met haar gewerkt de hele winter.

Ik kan haar het volle daggeld van een model niet geven, maar dat neemt niet weg, dat ik haar huur betaald heb, en dat ik haar en haar kind voor honger en koude Goddank heb kunnen bewaren tot dusverre, door mijn eigen brood met haar te delen.”

„Het komt mij voor, dat ieder man die het leer van zijn schoenen waard is, wanneer hij voor zo'n geval stond, hetzelfde zou hebben gedaan.”

„Ik meende, men zou mij begrepen hebben zonder woorden. Ik dacht wel aan een andere vrouw, voor wie mijn hart klopte, doch die was van verre en wilde mij niet zien, en deze, zij liep daar ziek, zwanger, hongerig, in de winter, ik kon niet anders.”

Theo bleef hem trouw: maar hij was dan ook de enige. En Vincent moest deze liefde duur betalen: Sien (de vrouw) was onbetrouwbaar, zelfs gemeen, had een bedenkelijk verleden en een moeilijk karakter, dronk bittertjes, rookte sigaren..... maar Vincent, vechtend om zijn dagelijks brood, hield fanatiek vol.

En in een tijd, toen haast iedere kunstenaar zich een halfgod waande, hoog verheven boven de nuchterheden van het banale leven, schreef Vincent met echte trots: „Geen mystiek of geheimzinnig atelier, maar een dat zich geworteld heeft in 't volle leven zelf. Een atelier met een wieg en een kakstoel. Waar dus geen stagnatie is, maar waar alles staat en dringt en opwekt tot activiteit.”

Toch werd de toestand, ook finantieel, op de duur onhoudbaar en moest Vincent, op aandringen vooral van Theo, deze vrouw tenslotte weer aan haar lot overlaten, na alles gedaan te hebben wat hij kon. Ook deze, laatste liefde bleek dus een mislukking. Dwaze idealist, zal „men” gespot hebben — maar Vincent sprak over haar een van de sublimste woorden, die ooit geschreven zijn, een woord dat aan Christus herinnert: „Zij heeft nooit gezien wat goed is, hoe kan ze goed zijn?”

Ik heb dit gedeelte van zijn leven uitvoerig — te uitvoerig — behandeld, omdat ik bovenal een idee wou geven hoe *de mens* Van Gogh gegroeid is. In de jaren die volgen treedt meer en meer *de kunstenaar* naar voren: hij gaat op in zijn werk zoals een minnaar in zijn geliefde, een vroegere heilige in zijn godsverering, een modern socialist als Rosa Luxemburg in haar nieuwe levensovertuigingen kan opgaan. Ik wilde, dat ik zeggen kon, dat zijn leven verder rustig verliep: maar de volgende jaren waren al even woelig en martelend als die, welke wij vluchtig besproken hebben. Na een wanhopige periode in Drente doorgebracht — ziek en uitgeput door de te grote ontberingen, het voortdurend geldgebrek en de kille eenzaamheid waar hij niet tegen kon — vluchtte hij noodgedwongen weer terug naar het ouderlijk huis in Brabant, om daar het Brabantse boerenleven uit te beelden. Hier schilderde hij in 1885 zijn beroemd-geworden „Aardappel-eters”, dit verschrikkelijk „proletariërs-beeld”, zwaar, stroef, donker en opstandig. Zó is het glorie-loze leven, zegt Van Gogh ons hier: niet mooi, niet poëtisch, niet gemakkelijk — deze mensen hebben met ruwe en eerlijke handen moeten zwoegen om hun dagelijks brood. Alle schone schijn, alle schillerachtige mooiheid, de laatste zweem van een tot leugen geworden romantiek stootte Van Gogh van zich af: hij toonde zich liever een barbaar dan dat hij vleien of flatteren zou. Men heeft Van Gogh — en soms terecht — verweten dat zijn kunst *te hard* is. Maar kijken

jullie eens bijv. naar het schilderij van die vrouw in 't zwart gekleed, met het wiegie schemerend in de achtergrond: hoe weemoedig-zacht, hoe eindeloos mild en teder zijn deze donkere ogen geschilderd. En dan die prachtige handen! Niemand in Holland behalve Rembrandt heeft zulke handen geschilderd! In zijn hart bleef Van Gogh altijd hunkeren naar het zachte, naar het liefdevolle, naar het gelukkige..... maar men kan niet tegelijk strijden en liefkózen, en wie een bouwmeester wil zijn voor de wordende kultuur, heeft zich schrap te zetten tegen de gevaren van de tegenwoordige maatschappij, moet zo nodig ook kunnen afbreken.

Vincent ging later bij Theo wonen in Parijs. Toen kwam een grote verandering over hem en over zijn werk. Hij kwam meer in aanraking met andere kunstenaars, hij onderging hun invloed en bestudeerde ook de Japanse kunst. Zijn werk werd in Parijs door een kleine kring van mensen beter begrepen, hij leefde weer op en schilderde blijmoediger onderwerpen: bloemen vooràl; steeds frisser en klaarder en bloeiender werden zijn kleuren en het Licht speelde nú in zijn doeken, glanzend, flikkerend, fonklend, stralend. Steeds frisser werden de schetterende kleuren, steeds klaarder schitterde het almachtige licht, blauw en goud en verrukkelijk. Maar de grote tijd moest nog aanbreken, de tijd toen hij als kunstenaar zijn geluk haast niet op kon.....

In het vroege voorjaar van 1888 trekt hij naar het Zuiden van Frankrijk. De lente begint, alles gaat ontluiken en lachen en bloeien en stralen. Als bezeten door een koortsige scheppingsdrang tijgt Vincent aan 't werk om zóveel schoons en zaligs en wijds in schilderijen aan te tonen. Hij werkt zoals hij nog nooit gewerkt heeft: drie doeken schildert hij soms op 'n dag! Hij voelt

zich als verlost en bevrijd, en wanneer hij 's ochtends Theo geschreven heeft dat de dag zo prachtig begonnen is, gaat hij 's avonds voor 't naar bed gaan nogmaals aan zijn tafeltje zitten om Theo nogmaals te zeggen *hoe* goddelijk het daar is.

Toch moeten jullie niet menen dat zijn leven gelukkiger was in gewone zin van het woord — dat allerminst! Hij leefde feitelijk in ellende en armoede. Erger nog: zijn gezondheid begaf hem. Hij eiste te veel van zichzelf, had *doorlopend* te veel van zichzelf geëist. Zijn gestel bleek niet bestand tegen de vreeslike ontberingen en overmatige inspanning: en in een afschuwelijke zenuwcrisis sneed hij zijn oor af. De vlagen van waanzin keerden terug bij tussenpozen en ruim een jaar moest hij doorbrengen in de ontzettend-troosteloze omgeving van het gesticht te St. Remy, temidden van zenuwzieken en krankzinnigen. In de verlatenheid van zijn cel kopieerde hij naar reproducties, vol vuur en met ongebroken ijver, werken van Millet en Delacroix en Rembrandt.....

Prachtige landschappen zou hij nog schilderen, zons op- en ondergangen, machtige vizioenen, aangrijpend en verheven. Maar de dood was nabij. — Uit angst voor een nieuwe aanval van de steeds terugkerende ziekte, uit vrees voor het dreigend onheil dat weer naderde als de zwarte vogels bij stormen over het korenveld, trachtte hij met een revolvershot een einde aan zijn leven te maken: en kort daarop vond men hem te bed liggend, kalm als gewoonlijk zijn pijp rokend, vol liefde voor de mensheid en vol geestdrift voor zijn kunst. Hij stierf zoals hij geleefd had: hij stierf *als een held* (29 Julie 1890). En werd begraven op een zonnig plekje in de korenakkers te Arles; zes maanden later volgde Theo hem, de grote, trouwe kameraad, de enige die hem levenslang begrepen heeft en hem het leven dragelijk maakte.

AFBEELDING 5

CYPRES MET MAAN EN DRAAIENDE STERREN

VERKLARING VAN IN DIT NUMMER VOORKOMENDE VREEMDE WOORDEN

De vreemde woorden, die in no. 1 van deze jaargang reeds zijn opgenomen, komen in deze lijst NIET voor.

Abstrakt = afgetrokken, veralgemeend, ook verstrooid.

Aktiviteit = bedrijvigheid.

Architektonies = bouwkunstig, ook monumentaal, groots.

Atmosfeer = dampkring.

Aureool = licht- of stralenkrans om het hoofd der heiligen.

Autoriteit = gezag.

Banaal = grof, plat, alledaags.

Calvinist = volgeling van Calvijn, rechtzinnig kristen.

Dogma = leerstuk.

Ekonomies = staathuishoudkundig.

Element = bestanddeel.

Eminent = voortreffelijk, uitstekend.

Expressief = uitdrukkingvol.

Factor = mede-oorzaak, inwerkende kracht, omstandigheid.

Factory = kantoor ener handelsmaatschappij in vreemde landen.

Fanatiek = dweepziek.

Financier = beheerder van gelden.

Forceren = geweld aan doen.

Formuleren = kort en duidelijk uitdrukken, onder woorden brengen.

Fundamenteel = de grondslagen betreffend.

Funktionneren = zijn taak verrichten.

Geniaal = getuigend van genie, begaafd met genie.

Genie = iemand met buitengewone geestegaven.

Harmonie = overeenstemming, samenklank.

Hermeties = luchtdicht.

Ideel = alleen in gedachten bestaand, denkbeeldig.

Imperialist = die streeft naar machtsuitbreiding.

Initiatief = voortvarendheid, ondernemingszin.

Intensief = sterk, met innerlijke kracht.

Interesse = belangstelling.

Intrigues = kuiperijen, slinkse streken.

Isoleren = afzonderen, afsluiten.

Karakteriseren = kenmerken, kenschetsen.

Kompagnon = deelgenoot, handelsvenoot.

Komplot = samenzwering.

Konflikt = botsing, strijd.

Konsekwentie = gevolgtrekking; het streng doorvoeren van, het trouw blijven aan beginselen.

Konventioneel = vasthouden aan konventies = gebruiken, gewoonten.

Korruptie = bedrog, omkoperij.

Legio = zeer groot aantal, ontelbaar.

Levenscyclus = levenskring (geboren worden, voortplanten, sterven).

Lokaal = plaatselijk.

Materie = stof.

Meteoor = zwerfsteen.

Mineralen = delfstoffen.

Mikroskoop = sterk vergrotend uit lenzen samengesteld instrument.

Monopolie = uitsluitende bevoegdheid tot iets.

Motiveren = met redenen omkleden, gronden aanvoeren.

Mysterie = verborgenheid, onbegrijpelijk iets, het boven-natuurlike.

Mystiek = leer van het boven-natuurlike.

Normaal = volgens de regel, gewoon.

Organisme = geordend samenstel van onderdelen tot een bepaald geheel.

Pamflet = schimp- of schotschrift.

Paralleel = evenwijdig.

Pertinent = beslist.

Populair = eenvoudig, begrijpelijk, ook algemeen geliefd, geacht.

Potentaat = machthebber, vorst.

Procédé = methode, wijze van doen.

Procederen = handelen, te werk gaan; een proces voeren.

Produceren = voortbrengen.

Productie = het voortgebrachte.

Profijt = winst, voordeel.

Proportie = verhouding.

Proses = rechtsgeding.

Rapier = zwaard, degen.

Reageren = terug-werken, tegenstand bieden.

Regent = bestuurder, bewindhebber.

Resultaat = uitslag, uitkomst, gevolg.

Specialisatie = splitsing in onderdelen.

Stadium = tijdperk.

Stagnatie = belemmering.

Steriel = onvruchtbaar; vrij van bacteriën.

Sublim = zeer verheven; fijn.

Suggestief = sterk op de verbeelding inwerkend.

Techniek = leer der kunstregelen, vakkennis.

Tempo = bepaalde tijdmaat ener beweging.

Teologies = godgeleerd.

Teoreties = volgens de regels van de leer, niet van de praktijk.

Tiran = dwingeland.

VERKRIJGBAAR BIJ DE A. J. C.

SCHOONHEID UIT ALLE TIJDEN

Portefeuille met 12 reproducties naar werken van de grote meesters der schilder- en beeldhouwkunst. Met verklarende tekst Prijs f 1.50.

JEUGDBIBLIOTHEEK

Tot op heden verschenen de volgende vijf deeltjes:

1. P. VOOGD: Een en ander uit de Ontwikkelingsgeschiedenis
onzer Maatschappij f 0.40
2. R. STENHUIS: Opstellen over Vakbeweging f 0.40
3. A. M. de JONG: Bloemlezing van Revolutionaire Poëzie f 0.70
4. A. H. GERHARD: Worden en Zijn f 0.50
5. H. VAN LAAR: Afstamming en Ontwikkeling f 0.60

Te bestellen bij de Arbeiders Jeugd Centrale:

REGULIERSGRACHT 78ⁿ, AMSTERDAM

LEZERS EN LEZERESSEN VAN „OPGANG”

BEWAART ONS TIJDSCHRIFT ZUINIG, ZORGT
DAT HET NIET SCHEURT OF VLEKT. AAN HET
EIND VAN HET JAAR VORMEN DE VIER
AFLEVERINGEN 'N PRACHTIG BOEK, WAARIN
GE MET GROOT GENOEGEN TELKENS
WEER ZULT LEZEN EN PLATEN KIJKEN!

MAAKT PROPAGANDA VOOR
„OPGANG”

ONTWERP
FRE COHEN

OPGANG

3-MAANDELIKS JEUGDTIJDSCRIFT
VOOR KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING ■

REDAKTEUR KOOS VORRINK

VIJFDE
JAARG.

NUMMER
DRIE

SEPTEMBER
1926

UITGAVE VAN DE ARBEIDERS-JEUGDCENTRALE
ADRES VAN REDAKTIE EN ADMINISTRATIE: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78" - TELEFOON 30591 EN 30691

INHOUD VAN DIT NUMMER

Rodin, door	W. Jos. de Gruyter
Geef ons heden ons dagelijks brood, door	N. Tj. Swierstra
Heil! door	Jan W. Jacobs
Ons Huisje, door	Jef Last
Bijgeloof, door	Dr. J. Hemelrijk
De gaatjes, die in de lucht zijn, door	Maurits Dekker

BERICHT AAN DE ABONNEES

1. Wij verzoeken dringend alle klachten omtrent bezorging regelrecht naar ons kantoor te richten, daar wij anders niet voor onderzoek en verbetering kunnen instaan.
2. Wij wijzen in antwoord op sommige „klachten” van abonnees over het in het algemeen te laat verschijnen van ons blad, erop, dat de exploitatie van „OPGANG” in verband met de buiten elke verhouding lage prijs, steeds aan allerlei stagnatie onderhevig is. Ons inziens voor een algemeen kultureel tijdschrift, dat geen nieuwsblad wenst te zijn, geen bezwaar. Wij hopen en vertrouwen dat de abonnees met deze verklaring gerustgesteld zijn.

PORTEFEUILLES VOOR „OPGANG”

Door ons worden beschikbaar gesteld portefeuilles van stevig karton met goed sluitende stofkleppen. Ontwerp van Fré Cohen. Deze portefeuille kan presies twee jaargangen van ons tijdschrift bevatten. De prijs bedraagt f 0.70, wanneer besteld wordt bij de sekretarissen der A.J.C-afdelingen en f 0.80 franko per post regelrecht van ons buro: **REGULIERSGRACHT 78", AMSTERDAM.**

VIJFDE ≡
JAARGANG

1926

OPGANG

NUMMER 3
SEPTEMBER

UITGAVE
ARBEIDERS
JEUGD ≡

CENTRALE
ABONNEMENTSPRIJS
f 1.50. LOSSE NUMMERS

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCHRIFT VOOR
KUNST, WETENSCHAP EN ARBEIDERSBEWEGING

REDAKTEUR:
KOOS VORRINK

REDAKTIE ≡
EN ADMINI-
STRATIE: ≡
AMSTERDAM

REGULIERSGRACHT 78 II
TEL. 30691 - POSTGIRO
No. 54638

50 SENT

RODIN

DOOR W. JOS DE GRUYTER.

Wanneer jullie François Auguste René Rodin eens had kunnen ontmoeten, dan twijfel ik niet of er zouden meerderen onder jullie zijn die, onmiddellijk misschien, in hem een groot man herkend zouden hebben: doch voor wie zich in zijn werk gaat verdiepen, in de eindeloze rijkdommen van dit werk, bestaat geen twijfel meer hier met een groot mens in aanraking te zijn gekomen. Want de bevrijdende adem van het universele gaat door dit werk, een sterke, loswoelende wind waait door deze groot-bewogen beelden, zo groot van kunnen, zo groot van verlangen, zo groot van menselijkheid. En kontakt met een groot mens — wezenlijk kontakt! — is altijd bevruchtend, kan alleen ten goede werken — verdiepend, verruimend, altijd.

Wat is een „groot” mens? Wat verstaan wij daar onder? Waarschijnlijk verstaat haast ieder er wat anders onder. En zeker verstaan wij allen niet één ding, maar meerdere dingen daaronder: want er moeten zeer veel factoren in iemand werkzaam zijn alvorens wij hem „groot” zouden willen noemen. Op één van deze factoren slechts zou ik nu de nadruk willen leggen. — Rodin, als alle grote kunstenaars, was representatief. En dit representatieve bestaat hierin, dat zij niet alleen teren op hun eigen innerlike en persoonlijke gevoelens, maar zich ontvankelijk stellen tegenover de wereld buiten hen. Alles, wat zij scheppen, komt voort uit hun eigen gevoels- en gedachteleven, maar zij gaan niet uit van „zichzelf”, zij gaan uit van het leven, zij laten het leven op zich

inwerken, zij worden *door het leven gevormd*. Toen Beethoven zijn Eroïca-symphonie componeerde gaf hij niet alleen uiting aan zijn romantiese verwachtingswoede en aan zijn gekweld, onrustig innerlik zieleleven, neen, hij wist in die machtige ritmen ook iets algemeners uit te drukken, iets van meer-dan-persoonlike aard, iets dat toen ter tijd als 't ware door de lucht trilde, iets dat woelde in de gemoederen van duizenden zijner tijdgenoten.

In die zin nu zijn alle grote kunstenaars *representatief*, d.w.z. dus: zij representeren (vertegenwoordigen) hun tijd met de geestelike of maatschappelijke waarden en stromingen van die tijd; zózeer zijn zij zelfs „instrument” in handen van de bovenpersoonlike tijdgeest, dat men zich vaak het zuiverste beeld van een bepaalde tijd vormt door juist de kunst van die tijd te bestuderen. Maar..... met dit al blijft Beethoven Beethoven en Rodin Rodin. Zij representeerden hun tijd, maar op eigen, biezondere, persoonlijke wijze. Want men kan op velerlei wijze zijn tijd vertegenwoordigen! — Een vorig maal heb ik Van Gogh met jullie besproken. Van Gogh en Rodin nu leefden zo ongeveer tegelijkertijd: maar het waren twee zeer verschillende mensen en dus representeerden zij hun tijd ook op zéér verschillende wijzen.

Rodin was niet, als Van Gogh, een man van de zich schrap-zettende wil, van de eenzijdige daad, van de donkere opstandigheid. Rodin was meer een beschouwende, bespiegende, nadenkende geest.

AFBEELDING 1

HONORÉ DE BALZAC

AFBEELDING 2

DE DICHTER EN ZIJN MUZE

Hij had niet dat aanvallende, dat onverbiddelijke van Van Gogh. Hij bezat meer kalmte, meer beheersing, hij bezat soms zelfs de gelatenheid van een halfgod. Hij was niet minder menselijk dan Van Gogh: maar hij zag de mens als 't ware op groter afstand, van uit zijn hoge, eenzame sferen. Het kontakt met zijn medemens was minder direkt, minder heftig, minder eenzijdig doorleefd en minder persoonlijk gevoeld vooral. Voor Van Gogh was het voldoende een lijdend oud vrouwtje of mannetje te zien om héél dit leed te ondergaan, om héél zijn felle aandacht er op te konsentreren, om het te willen uitbeelden met een weemoedsberusting soms, maar meestal met een gevoel van hartstochtelijk verzet. Niet zo Rodin. Het leed van een persoonlijk mens was waarschijnlijk nooit van een zo overweldigend belang voor hem, hij zag meer het grote verband van alle dingen: de mens in verhouding tot de mensheid en de mensheid in verhouding tot Leven en Dood, Natuur en God. Ook Rodin heeft weleens een lelijk oud vrouwtje uitgebeeld — droog en mager, ellendig, afschuwelijk, wanstaltig —; maar dat deed hij niet omdat hij zo diep getroffen werd door het leed van dat bepaalde vrouwtje, maar omdat hij ons daarmee iets zeggen wilde: de vergankelijkheid van de natuur; het verdorren van al wat bloeit; het tragies verschrompelen van wat eens levend was geweest en schoon. Ook hier dus bleef zijn aandacht gericht op de grote verhoudingen, op de grote gang van het Leven, dit heerlijke prachtige Leven dat toch ook zo wreed is, dat zich zelf zo wreed vernietigen kan in de jaren van ouderdom en verval en ondergang. Wie in het

Leven geloven wil moet ook de Dood onder de ogen kunnen zien, wie in de schoonheid geloven wil moet ook het lelijke kunnen aanvaarden: dat heeft Rodin ons vaak gezegd.

Wij zouden dus kunnen zeggen, dat Rodin ruimer was en milder dan Van Gogh, maar daardoor ook soms zich „zwakker” toonde. (Er is altijd deugd in ondeugd, ondeugd in deugd!) — Een veelzijdig mens zal gauwer twijfelen, zal veranderliker, wankeler zijn, zal nooit die onverzettelijke, fanatiese wilskracht bezitten, die wij juist in Van Gogh bewonderen.

Maar zij hadden ook veel gemeen! En wat zij bovenal gemeen hadden, dat is allereerst het aanvaarden van het Leven — oprecht, moedig, zonder voorbehoud of mooi-doenerij of ditjes en datjes. Het levende, dat is het *karaktervolle*..... en „in de kunst is alleen dat mooi wat karakter heeft; en het lelijke is vaak karaktervoller dan het mooie.” Deze woorden zijn van Rodin: maar zij hadden evengoed kunnen zijn van Van Gogh. En naast dit vertrouwen in en aandurven van het Leven, hadden zij ook gemeen hun drang tot arbeiden, hun geloof in de *Arbeid*. Je moet werken, zei Rodin, alsof het leven er van afhangt. Alleen door te arbeiden rechtvaardigt de mens zijn bestaan.

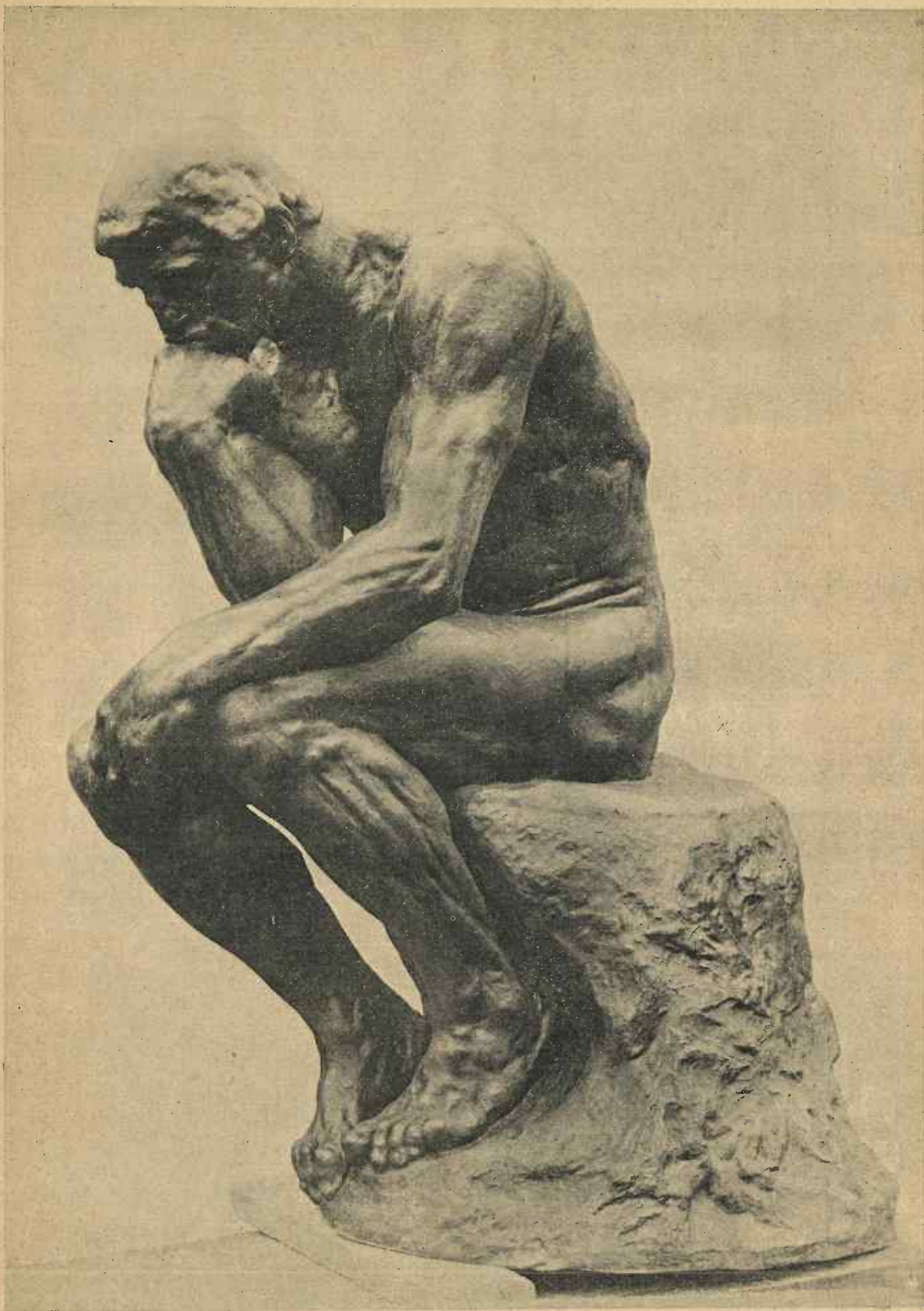
Rodin, de in zijn werk zo gezonde Rodin, werd in 1840 geboren te Parijs — Parijs, dat het stralende, glorieuse middelpunt was van het Europese kunstleven, maar dat ook het middelpunt was van al wat er ziek en verfiind en leugenachtig was in de beschaving, de stad van weelde en sensualiteit, van intrige en eierzucht, van de valse schijn en het holle sukses. Maar niet in die sfeer werd Rodin geboren. Want er is ook een Parijs van de minder gegoeden en van de minder..... „begaafden”. Er is een Parijs van hardwerkende, eenvoudige lieden. En er is een Parijs, waarvan Van Gogh schreef: „De Notre Dame is zo prachtig mooi in de herfst, 's avonds tussen de kastanjabomen. Maar er is iets in Parijs dat nog mooier is dan de herfst en de kerken, en dat zijn de armen daar.” — In deze sfeer nu werd Rodin geboren. (En haast alle groten van de laatste eeuwen zijn geboren onder de armen of betrekkelijk-armen). Het gezin was arm, maar „zeer verenigd en zeer religieus”, en bestond uit een Normandiese vader, een moeder uit Elzas-Lotharingen en twee kinderen: de held van dit opstel en zijn aanbodedene, twee-jaar oudere zuster.

Was zijn vader een arm ambtenaartje uit de kleine

AFBEELDING 3

AAN HET STRAND

burgerstand, een oom had het verder gebracht en op zijn partikuliere school te Beauvais werd Rodin opgevoed tot zijn 14de jaar. Van zijn jeugd is niets te vertellen: maar wat is er feitelijk van zijn verdere leven te vertellen? Al heel, heel weinig. Geduldig, vertrouwend, rustig en eenvoudig verliep zijn jeugd, zoals ook zijn verdere leven sober was. En waar deze sobere eenvoud gepaard gaat met vuur en geestdrift, met grote aktiviteit en innerlike spanning, waar zij niet een teken is van konventionele tamheid of onbeduidendheid of onverschilligheid maar daarentegen juist duidt op een *levensverinnerliking* — daar is zij nooit een ondeugd maar steeds een deugd. In zijn uitstekend boek over Rodin *) schrijft Just Haveelaar: „Uiterlik gebeurde niets: alles gebeurde binnen in hem. En het kon in hem gebeuren, omdat hij zich inspande, rustig en rusteloos.”

Wat valt er te vertellen tenslotte van het leven van enkele wereld-genieën als bijv. de dramaturg Shakespeare, de filosoof Spinoza, de komponist Bach, de schilder Cézanne? Ook bij hen gebeurde er — buiten hun werk om! — zo weinig aan de oppervlakte en van buitenaf bekeken, juist omdat alles in de diepte en van binnen-uit gebeurde. Men heeft zich in onze tijd de zeer verkeerde voorstelling gemaakt, dat de kunstenaar in het algemeen, en het genie in het bijzonder, een anti-maatschappelijk, wild-anarchisties en abnormaal wezen is of moet zijn — liefst een dronkaard of bijna-krankzinnige, in de volkstaal gezegd: „halve gare”. Ik zou jullie voor deze opvatting willen waarschuwen, omdat zij niet alleen misleidend, maar ook beslist onjuist en overigens vrij belachelijk is. Grote kunstenaars of genieën zijn vaak geen gemakkelijke mensen om mee te leven: ze zijn alles behalve wat je „tam” noemt! Ze hebben soms veel van vuurspuwende bergen: een prachtig gezicht om op een veilige afstand te bewonderen, maar een beetje erg warm als je te dichtbij komt! Hun geestelijke of lichamelijke begeerten, verlangens, hartstochten, zijn meer uitgesproken dan die van de doorsnee gewone mens — hun deugden zijn groter, maar óók vaak hun ondeugden —, maar overigens, ach, zij zijn zo menselijk! Zij komen uit jullie midden en zij behoren tot het volk, in de ruimste zin van dat woord. Wat is een volk waard zonder zijn kunstenaars? Maar de kunstenaars bestaan in 't geheel niet buiten het volk om, al beseffen zij dit niet altijd..... De genieën, riep Rodin uit met gerechtvaardigde verontwaardiging, dat zijn geen geëxalteerden of krankzinnigen, maar dat zijn de „essentiële”, de „wezenlike” mensen, dat zijn geen ordevernietigende, maar orde-zoekende mensen.

Rodin's leven was een leven van stil maar gespannen

*) „Just Haveelaar: Auguste Rodin” (Uitgeversmaatschappij A. W. Sijthoff, Leiden). Dit boek, waaraan meerdere biografische feiten en gezegden van Rodin-zelf ontleend zijn, kan warm aanbevolen worden voor wie een uitvoeriger studie van Rodin's werk zou willen maken.

AFB. 5

EVA

nadenken, een leven van strijdend arbeiden en — wat de eerste vijftig jaren altans betreft — een leven van weinig erkenning, een roemloos gebeuren vol voortdurende tegenwerking en bittere tegenspoed. Deze man had grote, nieuwe dingen te zeggen: hoe heeft men hem angehooord? Met aandacht? Met eerbied? Met dankbaarheid?

Dat allerminst! En het begon reeds vroeg: men liet hem tot driemaal toe zakken voor zijn examen voor de „Ecole des Beaux-Arts” (de school van schone kunsten, te Parijs).

Hij maakte op 24 jarige leeftijd — na dus reeds 10 jaar gewerkt te hebben — zijn eerste kleiner werk van wezenlijk groot belang, de „Man met de gebroken neus”: en het werd geweigerd op de tentoonstelling van de Salon te Parijs. Het was te „grof” naar de zin van de heren.

Jaren later, in 1879, schiep hij zijn eerste groter werk van wezenlijk belang: „Het bronzen tijdperk”: men durfde het niet meer weigeren, maar hoonde hem, noemde hem een bedrieger en beschuldigde hem valselyk een afgietsel gemaakt te hebben naar een levend model: het was te „echt” naar de zin van de heren.

Hij moest, op 39 jarige leeftijd — een van de grootste beeldhouwers reeds — voor zijn broodje nog werken voor de fabriek van Sèvres: maar hij klaagde nooit.

Hij dong mee in een prijsvraag voor een herdenkingsmonument van de Frans-Duitse oorlog. Dertig inzendingen werden bekroond: maar niet die van Rodin.

En toen hij, ondanks alles, beroemd begon te worden en opdrachten kreeg voor het ontwerpen en uitvoeren van monumenten, werden deze voor een groot deel later op schandelijke wijze geweigerd.

Zo maakte hij in 1889 zijn groots standbeeld van de schilder Claude Lorrain voor de stad Nancy: het werd geweigerd. Hetzelfde jaar werd zijn standbeeld van de bekende Franse schrijver Victor Hugo, eveneens een opdracht, op eenzelfde wijze geweigerd, daar hij een zittende Hugo gebeeldhouwd had, en zoiets was ongehoord.....! Ook een standbeeld voor de Engels-Amerikaanse schilder Whistler werd later geweigerd.

Maar de ergste sensatie gaf wel het beroemde en beruchte standbeeld, dat hij maakte van de grote Franse schrijver Balzac. Met moeite kreeg hij de opdracht en hij vroeg 18 maanden om het werk uit te voeren: 8 jaren duurde het echter vóór het aangrijpend-vizioenaire standbeeld voltooid was. (Besef eens wat dat betekent!) En toen hij het exposeerde, brak een storm van verontwaardiging los: was deze barbaarse vleesklomp hun hooggeëerde letterkundige? Het beeld werd geweigerd. De president van het letterkundige comitee, verontwaardigd over deze belediging aan Rodin, diende zijn ontslag in: het maakte niets uit. Vrienden raadden Rodin aan er

een rechtszaak van te maken. Sommen gelds werden hem voor het werk geboden. Maar Rodin, kalm en vastberaden, liet het beeld terugzenden naar zijn huis te Meudon, en trok zichzelf terug uit de strijd, om ver van al het rumoer zich weer kalm en vastberaden aan 't werk te zetten. Arbeiden, steeds maar arbeiden, „ohne hast aber ohne rast”, zoals Goethe van de sterren dichtte. *)

Sukses, dat is goed voor de kleine en eierzuchtige zieltjes: maar Rodin kon zijn gaven voor betere doeleinden gebruiken. Niet voor niets was hij getraind en gehard, toen hij — in dië jaren een tengere, gevoelige jongeman — jaar in jaar uit gewerkt had in een oude schuur, waar „'s winters de klei-studies bevroren en uitéén barstten, waar ze 's zomers verdroogd, in brokken op de grond vielen.” Jaar in jaar uit had hij vroeger zo gewerkt, en haast alles wat hij maakte had hij zelf weer kapot gegooit, omdat het niet goed was, niet goed *genoeg*, omdat het niet uitdrukte wat hij zeggen wou — het kwam er niet op aan zo dadelik iets te bereiken in het leven, het kwam er niet op aan sukses te hebben. Drie-maal had men hem laten zakken voor zijn examen voor de „Ecole des Beaux Arts”; maar Rodin wist, wat diepere wijsheid was, dat het gehele leven een examen is, een toelatings-examen tot het gebied van de Kunst en van de Geest, of, zo men wil, een toelatings-examen tot het „Koninkrijk Gods”.

Intussen.... men wilde een standbeeld oprichten voor Balzac: en het beeld van Rodin was geweigerd. En dus vroeg men een ander beeldhouwer, een zekere Falguière, een nieuw standbeeld te maken. Een kleinere Rodin nu zou kwaad en naijverig en gegriefd zijn geweest, maar déze Rodin, die groot was en mild en begrijpend, maakte — was het een zacht en zwijgend protest? — een prachtige portret-buste van zijn kunstbroeder Falguière. Zo handelt alleen een groot man, een mens, die boven alle kleine en miserabele persoonlijke grieven uit kan stijgen en die alle bitterheid door zijn diep begripen te niet weet te doen, een mens, die zijn plicht doet en het leven vertrouwt, die door alle stormen heen het leven blijft zien als boeiend en belangrijk niet alleen, maar ook in de grond als heilig en rechtvaardig. Het leven schijnt zo onrechtvaardig soms, omdat wij het nooit *als geheel* kunnen zien. Als wij alles konden zien, alles konden weten, alles konden begrijpen, dan zou het zo onrechtvaardig niet meer schijnen. Je moet je het leven denken als een reusachtig tapijt, dat je misschien helemaal niet mooi vindt, omdat je maar een gedeelte en niet het hele ontwerp kan zien: maar als je het zuiver kon zien op een grote afstand, dan zou je merken dat al die lijnen en kleuren, die van dichtbij zo verwarrend of raar of

AFB. 6

HET BRONZEN TIJDPERK

lelijk zijn, dat die een gaaf en harmonies geheel vormen..... zo trachtte Rodin altans het leven aan te voelen, en dat zijn levenshouding een vruchtbare was, dat bewijzen zijn meesterlijke werken.

Het werk van Rodin te bespreken in enkele bladzijden — dat is geen gemakkelijke taak. Er is zoveel in Rodin, heel veel, en zelfs veel tegenstrijdigs. Er was mildheid in hem naast koppig-stoere mannelijkheid, een groot geduld naast grote onrust, er was de berusting en de lijdzaamheid naast trotse onafhankelijkheid en zelfvertrouwen, er was een hoogte en adel van geest naast een wankelheid van karakter soms, er was in hem al wat hij uitgebeeld heeft: het gehele gamma van de menselijke gevoelens en hartstochten, vanaf die onzegbaar verstilte en wemoedige geluksdroom: „de dichter en zijn muse” — wat een macht van tederheid! — tot aan dat ongebreideld krijsend wanhoopsbeeld toe: „de genius van de oorlog”, driftig en vervloekend en sensationeel, waarin Rodin ons de oorlog doet voelen als een chaotiese uitbarsting en heroïese bezetenheid.

Zien jullie eens naar zijn „Eva!” Een huivering van ongekende, duistere natuurkrachten welt in haar op en voert bevend en rillend door dit vrouwenlichaam naar omhoog. Deze Eva, deze Oer-vrouw, deze Aardemoeder, voelt voor het eerst de zinnelijke natuurkrachten in zich woeien, voelt zich door aardse wellust overmeesterd: maar zij wil er niet van weten en met haar opgeheven hand tracht zij het gevaar van de verleiding te weerstaan en af te

wijzen. Hoe ongelooflijk is dat gebaar en hoe is alles in dit beeld daarop gekonsentreerd, op dat éne smartelijke wanhoopsgebaar, wat een dramaties-expressieve kracht ligt daarin!

En zie dan eens naar dat andere vrouwenbeeld: „Aan het strand”. Hoe anders nietwaar? Hoe gaaf en gelukkig, hoe smetteloos zuiver en rein is dit glanzende beeld. Deze vrouw is niet minder zinnelijk en „aards” dan de Eva: maar hier doet Rodin ons deze zinnelijkheid voelen als een zegen inplaats van een vloek. Hier doet Rodin ons het leven voelen als een genade, als een kostbaarheid, als een zingende sereniteit en diepe harmonie. Wat is zo'n beeld „natuurlijk”, nietwaar, zo helemaal van-zelfsprekend. En je voelt, het werd niet plotseling *gemaakt*, het is langzaam *ontstaan*, heel langzaam en geleidelijk; het is gegroeid onder zijn vingers, zoals boomschors op de boomstammen groeit, ongemerkt en stil, een proces van weken en maanden en jaren misschien; het is heel stil in hem gerijpt, heel langzaam in het marmer gerijpt, zoals buiten het koren op de velden rijpt. Het is zo vloeiend en toch zo vast, het is als een droom en toch zo echt, het is als een zucht en toch zo soliede. Ik wilde, dat jullie zo'n beeld eens een lange poos voor je zagen,

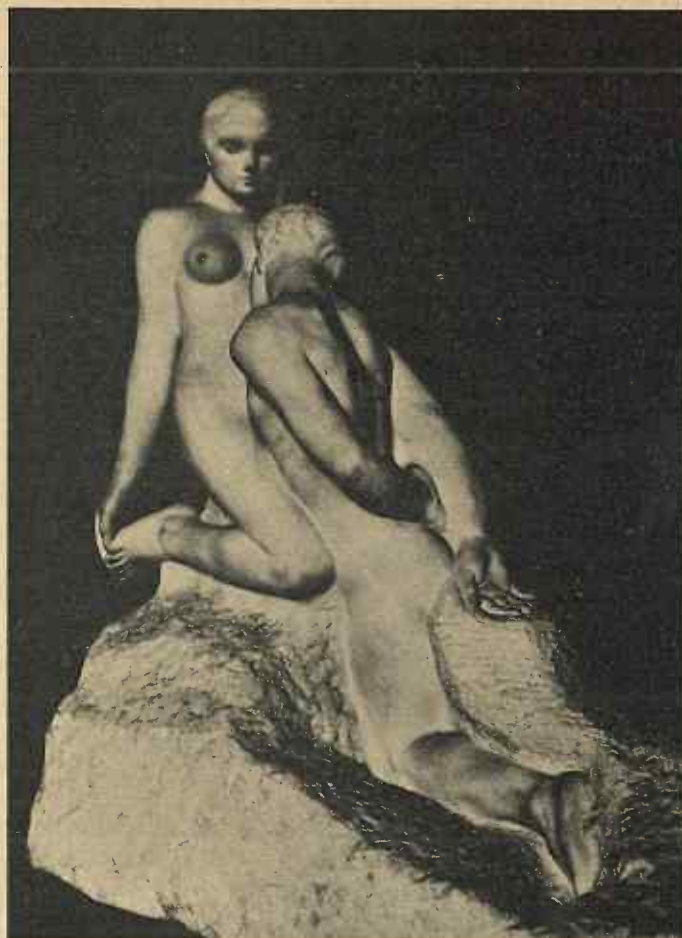
*) „Zonder haast maar zonder rust.”

dat je 't helemaal in je op kon nemen, totdat het je „bezt” was geworden; ik wou dat je voelen kon, dat wie dit gemaakt heeft een groot, een goed, een zuiver mens geweest moet zijn; ik wou dat je 't op eens kon zien: zó zien dat je 't nooit en nooit vergat, dat je iets ervan mee kon nemen in je leven, diep verborgen in je ziel..... want geloof me dat zo'n beeld niet alleen een troost en een steun maar zelfs een bevrijding kan zijn.

En zie dan eens naar „het bronzen tijdperk”. Dit was het eerste belangrijke figuurbeeld dat Rodin maakte. Rodin ontwaakte! Toen pas voor 't eerst ontwaakte de kunstenaar in hem geheel en al. (Hij was bijna 40 jaar maar je herinnert je misschien wat ik in mijn opstel over Van Gogh zei, dat juist de diepste dingen in een mens traag en moeilijk tot bewustzijn komen). Rodin ontwaakte toen, maar hij heeft dit *persoonlijk* gevoel *veralgemeend* in zijn werk: dit is niet Rodin's ontwaken, maar het ontwaken van *de mensheid*, dit is het bronzen tijdperk in de geschiedenis. Weer is het *gebaar* zo prachtig, nietwaar? Men heeft Rodin vaak de beeldhouwer van het gebaar genoemd; hij zag het Leven als „gebaar”, als beweging, als groei, als evolutie. Zie maar eens dat deinende zich-oprichten van het lijf met de nog in een suffige droom verzonken kop, met dat tastende opheffen van zijn linkerhand, alsof hij zijn kracht proberen wou. 't Is alsof hij tot zichzelf mompelt: wie ben ik en waar ben ik en wat toch is dit voor een kracht, die 'k in me voel?

En het volgende jaar maakte Rodin zijn „Johannes de Doper”: dit is de *ontwaakte* mens, die midden in het leven staat. En het leven is een *gang*, zegt Rodin, is een *daad*. Dit is Johannes de Doper, de prediker en de hervormer, de revolutionaire mens. Hij kondigt de Christus aan, hij kondigt de nieuwe tijden aan en zelf gaat hij de Nieuwe Tijd tegemoet, vastberaden, onweerhoudbaar. Vergelijk dit gebaar eens met dat voorafgaande; vergelijk bijv. deze krachtig-taai gespierde benen met de soepel-jeugdige benen van het vorige beeld. Voel je 't verschil? Voel je wat Rodin hier zeggen wil?

Ik kan niet alles bespreken. Maar van twee andere beelden wil ik toch een enkel woord nog zeggen. Rodin was een levensverheerlijker: en het middelpunt van het leven is de liefde, de liefde tussen man en vrouw, de

AFBEELDING 8

HET EEUWIG IDOOL

liefde die geestelijk en lichamelijk is. Rodin heeft de liefde bezongen zoals misschien niemand het vóór hem deed: de liefde die vol is maar innig, die hartstochtelijk is maar zuiver, die zinnelijk is maar klaar en stil en heilig. Niets teveel geeft Rodin in beelden als „de kus” of „het voorjaar”, maar ook niets te weinig: hij toont ons de eeuwige liefdes-waarheid, die schoon is alleen maar omdat zij waar is. — En in dat wondermooi beeld „het eeuwig idool”, toont hij ons de man knielend voor de vrouw, de man die, ondanks al zijn kracht en kennis, in de vrouw een edeler, fijner, intuïtiever en heiliger wezen voelt dan hij zelf is.

Ik zal niet meer spreken van de „burgers van Calais”, waar een geschiedkundig verhaal aan verbonden is — ik zal alleen ter verduideliking zeggen, dat dit zes martelaren waren, die hier afscheid nemen van het leven en de dood tegemoet gaan: ieder op zijn eigen, persoonlijke wijze en toch door dezelfde noodlotsband verbonden. Ik zal alleen nog maar iets zeggen van de „Denker”. Dit beeld is het laatste reuzen-werk dat Rodin geschapen heeft, zo ongeveer tien jaren voor zijn dood op 77 jarige leeftijd. En het is een beeld, dat voor mij een diepe waarheid uitdrukt. Want wij moderne mensen „denken” niet goed meer: wij denken te *uitsluitend* met onze hersenen. Er is een dieper denken, een denk-voelen, een denken met lijf en spieren en hart en hoofd, *een denken met de drieënheid van lichaam, geest en ziel*. Zo heeft Rodin gedacht en zo heeft Van Gogh gedacht: „Er is geen wezenlijk verschil tussen denken en handelen”, schreef Van Gogh aan zijn broer! En zo ook denkt deze „Denker”:

AFBEELDING 7

DE BURGERS VAN CALAIS

straks zal hij zich oprichten en overgaan tot de Daad, dat voel je, omdat *doen* en *denken* voor hem hetzelfde betekent en er slechts één bezielende kosmische kracht in hem werkzaam is. Denken betekent Mens-Zijn — want het woordje mens komt oorspronkelijk van het woordje denken — en Mens-Zijn betekent Arbeiden.

Dit beeld van de Denker, van de Mens, van de Arbeider, bewaakt Rodin's graf.

Julie zijn nog jong. Ook ik nog (goddank!). Maar er zullen dagen komen, voor ons beiden misschien, dat wij beseffen hoe nietig de mens is — zo klein, zo machteloos tegenover Leven en Wereld en God en Heelal. Welnu, in zo'n bui doet het goed te beseffen tot hoeveel toch ook

weer één enkel klein nietig mensje in staat is. In zulke dagen doet men goed te denken aan een Rodin, te realiseren dat al deze werken — waarvan ik slechts enkele besproken heb — gegroeid zijn uit een hart, gekonsipieerd zijn door één hoofd, dat één paar onvermoeide handen — „als honderd handen, als een volk van handen” — deze rijkdommen van de geest en van de verbeelding heeft geschapen voor alle landen en alle tijden.

Ik zal eindigen met enkele woorden van Rodin-zelf: „Er zal iemand komen, die verklaren zal, wat ik ben begonnen aan te voelen en die zal zeggen: heel de aarde is schoon, en aan de mensen: gij allen zijt schoon.”

AFBEELDING 9

JOHANNES DE DOPER

DE AFBEELDING No. 4 OP PAGINA 51 IS „DE DENKER”

GEEF ONS HEDEN ONS DAGELIJS BROOD

DOOR N. T. J. SWIERSTRA

DE ontwikkeling van de menselijke samenleving heeft er in onze dagen toe geleid, dat de meeste mensen zich niet meer bezighouden met de verzameling of de toebereiding van het voedsel, dat zij zelf dagelijks gebruiken. Wel hebben we ook nu nog de landarbeider, die op het lapje grond bij zijn huis z'n aardappels verbouwt, maar het aantal dat op deze wijze eigen voedsel teelt is gering in verhouding tot de velen, die het niet doen. In 't algemeen komt het nog het meest voor bij de boerenbevolking, dat direct mee voor eigen onderhoud wordt gewerkt. Maar ook hier moet dan nog steeds het grootste deel van het voedsel van elders worden aangevoerd. Een uitzondering op deze regel schijnen nog te vormen die huisvrouwen, die zelf voor hun gezin de middagpot in orde brengen. Doch 't is meer schijn dan werkelijkheid. Immers wat is er al niet gebeurd met meel, griesmeel, gort en rozijnen (om met deze voorbeelden maar te volstaan), voordat ze in de keuken nog slechts even moeten schoongemaakt, om ze daarna op het gas te kunnen zetten, dat door de vriendelijke zorg van de mannen der gasfabriek het zaakje verder wel zal opknappen, als moeder de vrouw maar een oogje in 't zeil houdt. En dan spreek ik nog niet eens van brood en gortpap, die vrijwel klaar voor het gebruik aan de deur worden afgeleverd. — Het doel van onze arbeid is tegenwoordig niet meer het voortbrengen van de stoffen, die wij voor ons onderhoud nodig hebben. Wij werken om de beschikking te krijgen over een deel van dat algemene ruilmiddel, dat in onze dagen zo een grote rol speelt: het geld. Dit geld verwisselt een ieder weer tegen de stoffen, die hij meent het meest nodig te hebben en aangezien in gewone omstandigheden de noodzakelijke levensbehoeften voor geld steeds zijn te verkrijgen, zodat degenen, die bijv. zijn honger wil stillen, dit door middel van geld wel klaar kan spelen, is de mens er zo langzamerhand toe gekomen, dit alles als iets vanzelfsprekends te gaan beschouwen, iets dat de moeite van het overdenken niet eens waard is. Hij weet veelal niet eens hoeveel werk er wel verricht is, voordat een kadetje vers en wel op de ontbijt tafel zijn eetlust kan opwekken. Hij beseft ook meestal niet, welke een lange, moeilijke weg de mensheid heeft moeten afleggen, voordat zij op deze wijze ieder het zijne bezorgt. En vaak ook is de mens zich niet

bewust welk een grote zegen het is, als wij iedere dag weer in staat zijn ons dagelijks brood te nuttigen.

Bij volken, die onder minder gunstige omstandigheden leven is dit soms anders. Voor korte tijd trof mij in een courantenbericht de mededeling, dat het bij de in de laatste tijd zoveel genoemde Druzen een heel ernstige heiligschennis is, op een stuk brood te trappen. Ik geloof, dat menigeen bij het lezen van zo'n bericht een medelijdende glimlach moeilijk heeft kunnen onderdrukken.

Maar..... een enkele maal is ook een meer,, beschaafd" mens voor zulke opvattingen ontvankelijk. De ouderen onder ons zullen zich nog herinneren de donkere dagen van de wereldoorlog, toen voor 't eerst na lange jaren voor vrij wel heel het Nederlandse volk de honger weer aan de deur klopte. Alleen tegen inlevering van een broodbon kon men voor zijn geld brood krijgen. Maar 't rantsoen was voor de gemiddelde mens onvoldoende en de kwaliteit liet ook al veel te wensen over. Wittebrood zag men niet meer en het bruinbrood, waarmee we onze honger moesten stillen, bestond vaak uit een kleverige massa, die men slechts met moeite van zijn gehemelte kon loswerken. Wat hebben we in die tijd dikwijls teruggedacht aan de dagen van weleer, toen er voldoende goed brood te krijgen was! En wat verlangden velen naar het einde van de oorlog, al was het alleen maar, om weer te kunnen genieten van dat heerlijkste aller gebakken: gewoon wittebrood! — Ook hier is het zo, dat men iets pas naar waarde gaat schatten, als men het moet missen. Maar er is gelukkig een streven merkbaar in de goede richting. Tracht ook niet de A. J. C. bij zijn gemeenschappelijke maaltijden „er iets van te maken?" Tot zo iets komt men slechts daar, waar het gedachteloos gebruiken heeft plaats gemaakt voor positieve waardering.

Ons dagelijks brood! Hoe lang heeft het niet geduurd, voordat dit inderdaad brood was. Eigenlijk is het nog slechts een korte tijd, dat de mens zijn honger kan stillen met echt brood. Gedurende het hele oude steentijdperk is hij er nimmer toe gekomen. Pas in de tweede helft van het nieuwe steentijdperk nuttigde de mens voor het eerst brood. Daarvóór moest de honger uitsluitend op andere wijze gestild worden. Wij zullen zien hoe.¹⁾

¹⁾ Zie noot 1 volgende bladzijde.

AFBEELDING 1

GEEF ONS HEDEN ONS DAGELIJS BROOD

Omtrent de eerste mensen staan ons wat dit betreft al bitter weinig gegevens ten dienste. Geschreven berichten ontbreken geheel. Wij bezitten slechts enkele werktuigen, die de mensen uit het Chelléén²⁾ tot hun beschikking hadden, en die ons hoogstens het een en ander kunnen doen vermoeden omtrent de levenswijze van de vroegere eigenaars er van. Gewichtige diensten bewijst ons echter ook op dit gebied de ethnologie. Men meent het eerste stadium op dit gebied het best te kunnen omschrijven als dat van het *Primitieve voedselverzamelen*.

De mens leeft op deze trap van ontwikkeling van datgene, wat de natuur zó oplevert. Tot het vangen van groot of snel wild is hij niet in staat, doordat hem de daarvoor nodige werktuigen en waarschijnlijk ook de intelligentie ontbreken. Het voedsel bestaat vooral uit boomvruchten, bessen, knollen, zaden, noten, eieren, kleine dieren als wormen, slakken, kikkers, enz. Misschien wordt een enkele maal het bloed van een toevallig bemachtigd klein zoogdier genuttigd. Ook ongedierte wordt niet versmaad. Vooral luizen worden bij primitieve volken vaak als een grote lekkernij gewaardeerd.

Als werktuig had men aanvankelijk slechts de eolith. Langzamerhand zou hier de vuiststeen bij komen. Met het vuur was men wel bekend. Doch voor het bereiden van het voedsel zal men het nog niet opzettelijk hebben aangewend. Men had er immers slechts de beschikking over, als het toevallig tot de mens was gekomen en verstond waarschijnlijk nog niet eens de kunst om het te bewaren. Men neemt meestal aan, dat de mensen leefden in horden, groepen van aan elkaar verwanten. Gezamenlijk trok men er dan op uit, ieder voor zich zoekende naar wat hem het meest aanstond.

't Spreekt van zelf dat in een streek als de onze een volk op deze ontwikkelingstrap in de winter van ellende zou moeten omkomen. Slechts in streken, waar de natuur minder karig is, bestaat de kans, dat het nodige voedsel gedurende het gehele jaar kan worden gevonden. Toch zal het een zorgelijk en vaak moeitevol bestaan zijn geweest, ook al hebben deze eersten van ons geslacht daar misschien weinig besef van gehad. En menigmaal zal het zijn voorgekomen, dat zo'n horde al voorttrekkende terecht kwam in een streek, waar ze bedreigd door honger of andere gevaren, in de strijd om het bestaan het onderspit moest delven. Doch elders hield men het hoofd boven water, zij het ook onder de moeilijkste omstandigheden. En langzaam, langzaam ging het dan opwaarts

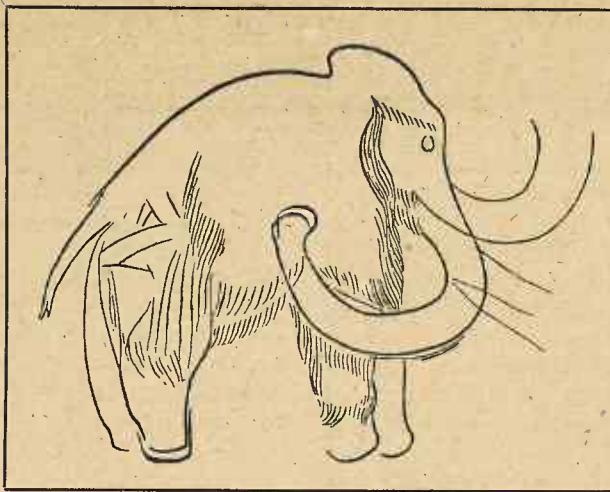
Eeuwigheid en de Tijd
Zullen beet're dagen brengen.

¹⁾ Voor het gemak van de lezer volgen hier nog even een paar jaartallen. De geschiedenis der mensheid heeft zeker meer dan 150.000 jaar geduurd. Naar de grondstoffen waarvan de werktuigen werden vervaardigd onderscheidt men in die lange periode:

1e het Oude Steentijdperk.....	— ± 7000 v. Chr.
2e het Nieuwe Steentijdperk ± 7000 v. Chr. — ± 2100 v. Chr.	
3e het Bronstijdperk ± 2100 v. Chr. — ± 1000 v. Chr.	
4e het IJzertijdperk ± 1000 v. Chr. —	

Deze jaartallen gelden uitsluitend voor Midden-Europa.

²⁾ Zie de vierde jaargang van „Opgang” bl. 30 e.v.

AFBEELDING 2 MAMMOUTH GETEKEND DOOR EEN TIJDGENOOT OP DE WAND VAN EEN GROT IN DORDOGNE

Dit gold ook toen reeds. Eigenlijk heeft men er weinig begrip van, hoe lang de mens wel op dit stadium is blijven staan. Men neemt aan, dat dit tijdperk zeker tienduizenden jaren heeft geduurd. Vrijwel ongemerkt gaat het over in dat der

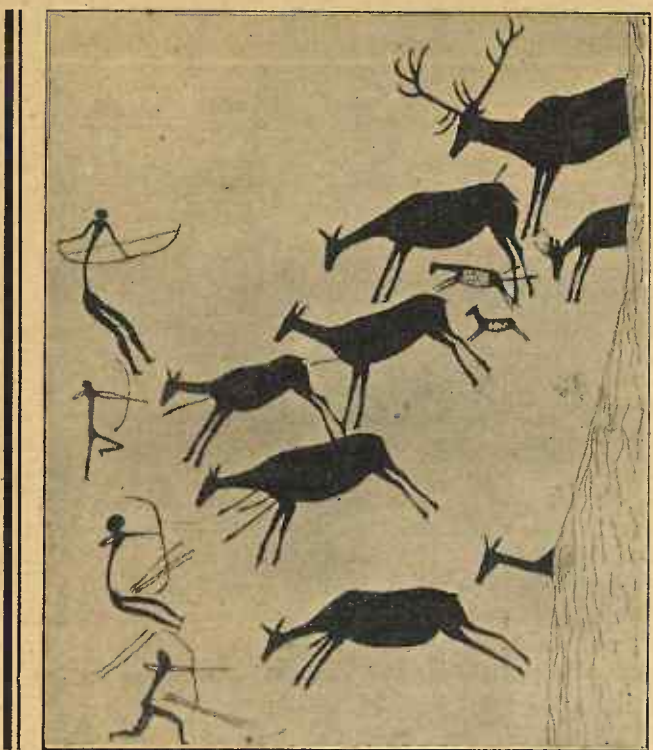
Lagere jagers. De mens is nu niet meer een eenvoudig voedselverzamelaar. Hij probeert méér op de natuur te veroveren, dan er zo maar beschikbaar is. Het is heel moeilijk uit te maken, hoe hij daartoe komt. Nog steeds is hij alleseter. Plant of dier, wat van zijn gading is, verorbert hij. Zijn voornaamste wapen is de knots. Daarnaast heeft hij de vuist-

steen tot zijn beschikking. Een enkele maal weet hij nu het lichaam van een mammoth, een neushoorn of een ander voor-histories dier te bemachtigen.

Eén persoon is tot zo iets echter zeker niet in staat, zodat men wel moet aannemen, dat in deze periode de mens in horden leefde. Men veronderstelt, dat soms diepe kuilen werden gegraven. Sporen daarvan zijn trouwens hier en daar gevonden. Was het gelukt een stuk groot wild in zo'n kuil te krijgen, dan werd het met vereende krachten afgemaakt. Tot het vangen of doden van het kleinere, snelle wild was men echter nog steeds niet in staat.

Ook deze periode heeft waarschijnlijk lang geduurd. Pas toen de mens beter werktuigen leerde maken kon hij een nieuwe stap voorwaarts doen. Wij weten dat gedurende het Chelléén, het A-heuléén en het Mousteriën men het niet verder brengt dan tot de vuiststeen. Pas aan het einde van het Mousteriën begint men een sterkere differentiatie van het werktuig waar te nemen, waardoor de bewoners van Europa worden tot

Hogere jagers. Wij zijn nu in de tweede helft van het oude steentijdperk gekomen. Men vindt uit deze tijd stenen lanspunten en pijlspten. En de tekeningen op rots-wanden laten ons duidelijk zien, dat de mens ook de kunst verstaat pijl en boog te maken. Nu is hij in staat ook het snelste dier, ja zelfs vogels te treffen. Soms worden grote drijfjachten georganiseerd. Is er een steile helling in de buurt, dan worden de dieren door geschreeuw, door pijlen, door slaan met brandende stukken hout (de mens heeft inmiddels ongetwijfeld geleerd het vuur ook kunstmatig voort te brengen) in de richting daarvan gedreven, om op die wijze een gemakkelijke prooi te worden van onze jagers. In Frankrijk heeft men een dergelijke rotsheiling gevonden, aan de voet waarvan een laag beenderen lag, die over een uitgestrektheid van ± 3800 M een dikte had van tussen 50 c.M. en 2 Meter. Er moeten zich heel wat dieren van deze hoogte gestort hebben, voordat een zo grote hoeveelheid beenderen bijeen was. Men joeg vooral het rendier, maar ook bison en paard behoorden tot de vaste jachtbuit. Sommigen verklaren het voorkomen van de talrijke en vaak van een grote vaardigheid in het tekenen getuigende afbeeldingen dezer dieren op de wanden der grotten, waarin de toenmalige mensen leefden, wel op de volgende wijze. Bij primitieve volken komt het veel voor, dat men gelooft macht te kunnen uitoefenen over degenen

AFB. 3

ROTSWANDSCHILDERINGEN UIT ZUID-OOST SPANJE

van wie men een afbeelding bezit. Indien de rendier-jagers er ook zo over dachten, behoeft het voorkomen van deze tekeningen op de rotswanden ons niets te verwonderen. De tekeningen, soms prachtig gekleurd, zijn meestal zo voortreffelijk van afwerking, dat men, toen ze in 1879 werden ontdekt, eerst aan bedrog heeft gedacht. Pas omtreks 1900 is de twijfel in deze voor goed opgeheven, nadat men afdoende bewijzen voor de echtheid had kunnen bijbrengen.

De grote hoeveelheden been en hoorn, die de mens tot zijn beschikking kreeg, gaven weer het aanzijn aan talrijke werktuigen, die van steen minder goed vervaardigd konden worden. Zelfs beeldhouwwerk begint vrij veel voor te komen.³⁾

Hoewel ook in deze periode plantaardig voedsel nog steeds gediend zal hebben tot bevrediging van menselijke behoeften, zal vlees ongetwijfeld de „hoofdschotel” hebben gevormd. Hoe het bereid werd is weer moeilijk te bepalen. Aanvankelijk zal het misschien rauw zijn verorberd. Maar uit deze tijd treft men al vrij veel beenderen aan, die sporen vertonen van aanraking met het vuur. Men vermoedt, dat het vlees soms werd gesmoord in de gloeiende as van een vuur, dat even te voren nog hoog opvlamde. Het is een naar onze opvattingen weinig smakelijke manier van bereiden. Maar ziehier weer het betrekkelijke van alle dingen: eenmaal was ook dit het allernieuwste..... Doch men komt ook reeds tot andere methoden. Jagersvolken gaan wel zo te werk: een laag hete stenen wordt bedekt met gras. Daarop legt men het vlees en op dit vlees weer vochtig gras. Als hierop dan nog eens een laag gloeiende stenen wordt gelegd, dan krijgt men het vlees wel „gaar” en van de as heeft men geen last meer. Soms ook wordt een stellage gemaakt van takken, waardoor het vlees direkt aan de invloed der vlammen kan worden bloot-

gesteld. Maar, nog eens, zekerheid omtrent de manier waarop het toen werd bereid, is moeilijk te verkrijgen. Zo weet men bijv. ook niet of de mens in die dagen reeds zout gebruikte bij het bereiden van zijn voedsel.

Men heeft uit de tijd nu zo'n 50000 jaar geleden talrijke overblijfselen van mensen gevonden, die alle een zekere overeenkomst met elkaar vertonen. Het zijn kleine, zwaargebouwde mensen met een vrij groot hoofd geweest, waarvan men de beenderen heeft gevonden. Uit het ontbreken van een sterk vooruitspringende kin leiden sommigen wel af, dat het spraakvermogen van het Neanderdalras (zo noemt men dit ras wel naar een der eerste vondsten in het Neanderdal, dicht bij Düsseldorf) nog slechts weinig ontwikkeld was.⁴⁾ Het leefde in Europa gedurende de laatste ijstijd. Men heeft overblijfselen er van gevonden van Noord-Frankrijk tot bij Gibraltar en van Zuid-Engeland tot aan de Zwarte Zee. Dat Europa er overigens in die tijd heel wat anders uitzag dan tegenwoordig wijst het kaartje duidelijk uit.

Visserij. Deze periode ligt eigenlijk in veel opzichten naast de vorige. Slechts heeft men voor de uitoefening van de visserij vooral ook benen werktuigen nodig en die moest de jacht eerst verschaffen. Overigens zal men vaak jacht met visserij gekombineerd hebben. Toch zijn er ook talrijke volken geweest in het laatste deel van het oude en in het nieuwe steentijdperk, die in hoofdzaak van visvangst leefden. Vooral als na de laatste ijstijd het rendier, lange tijd het voornaamste wild, naar het Noorden trekt, moet de mens wel mee. Doch tegen de Oostzee, op Jutland en de Deense eilanden loopt hij soms vast. Nog tegenwoordig vindt men in deze noordelijke landen de Kjökkenmöddinge (grote afvalhopen met schelpen, visgraten en beenderen van dieren), waarop eertijds deze mensen woonden. Ook bij visrijke meren vestigden zij zich wel, soms zelfs er op (paalwoningen). En wie vis wil vangen begeeft zich graag naar het midden van het water. Hier kan een boomstam, wankel schuitje nog, dienst doen. Straks ging men er toe over voor groter stabiliteit te zorgen door een paar stammetjes aan elkaar te bevestigen. En nog later zou men overgaan tot het uithollen van een dikkere stam, waarmee dan de eerste schreden waren gezet op de weg, die te lange leste zou leiden naar onze moderne zee kastelen, waarmee de verbindingen tussen de verschillende delen der aarde worden onderhouden.

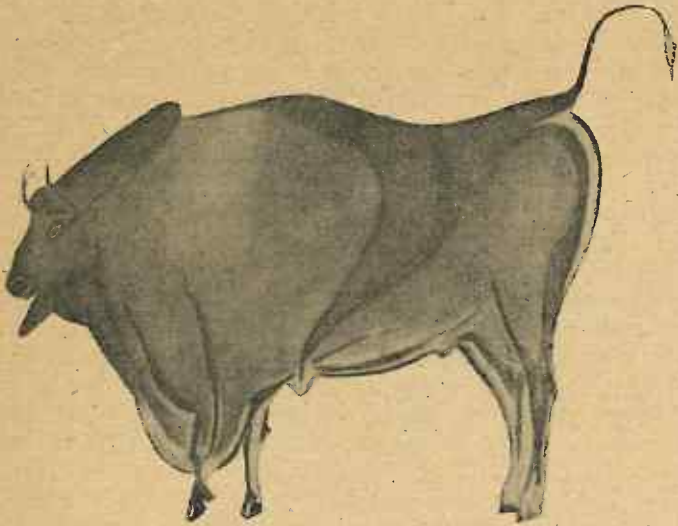
Veehouders. Het is moeilijk zich een voorstelling te vormen van de wijze, waarop de mens er toe is gekomen vee te temmen. Voor ons heeft het niets vreemds, nu we eenmaal weten, dat het kan. Maar men stelle zich eens

AFBEELDING 4 TWEE RENDIEREN UIT EEN GROET IN DORDOGNE

³⁾ Zie bl. 32 (fig. X) van de 4e jaargang van „Opgang”.

⁴⁾ In deel 4 van de Jeugdbibliotheek: „Worden en zijn” van A. H. Gerhard vindt men op bl. 57 een afb. van zo'n Neanderdal-mensch.

AFBEELDING 5 BISON UIT DE GROT VAN ALTAMIRA IN SPANJE
Doordat de ingang van deze grot van het einde der ijstijd bedolven is, hebben de kleuren hun oorspronkelijke schoonheid behouden. □

het gedachteleven voor van wezens, die nimmer zo iets hebben gehoord of gezien en die met de mogelijkheden op dit terrein dus volslagen onbekend zijn. — Men heeft in hoofdzaak drie verklaringen. Doch het is heel goed mogelijk, dat het in werkelijkheid hier of daar nog anders is gegaan.

Er zijn er die aannemen, dat de mens wel eens een nest jonge wolven of vossen te pakken kreeg. Als regel verdwenen dan de jonge diertjes in de hongerige magen van onze „jagers.” Maar het kan zijn voorgekomen, dat eens één van die aardige beestjes in het leven werd gelaten, zo maar, voor aardigheid. 't Groeide op tot een volwassen dier, een levensgezel voor de mens, die hem meenam op al zijn tochten.⁵⁾ Later kwam dan pas het nut, bijv. het africhten als hulp bij de jacht. En van de ene diersoort kwam men tot de andere.

Een andere redenering luidt zo. De jagersvolken schiepen zich door het maken van afbeeldingen van hun jachtwild een middel om steeds over voldoende wild de beschikking te houden. Soms maakten ze levensgrote beelden, van klei geboetseerd. Dit alles ontwikkelde zich zelfs wel tot een soort van godsdienst. Zou het niet kunnen zijn, dat men hier en daar er toe overging in plaats van deze beelden een echt dier te bewaren? Dan ging men meteen, zonder de betekenis van die stap te beseffen, over tot het temmen van zo'n dier.

Een derde groep is er, die op een nog natuurlijker wijze de zaak meent te kunnen verklaren. Het zal meer dan eens zijn voorgekomen, dat de jagende mens meer ving, dan hij ogenblikkelijk nodig had. Gaf zo iets in de aanvang licht aanleiding tot geweldige zwelgpartijen, te eniger tijd moest wel eens iemand op de gedachte komen, niet al het gevangen wild te doden, maar een deel er van te bewaren voor een volgende gelegenheid. Misschien gebeurde het wel het eerst met een gekwetst dier, dat zich toch niet meer kon verplaatsen. Misschien ook ging men er opzettelijk toe over de dieren zodanig te verminken, dat ze *wel* in leven bleven, maar *niet* konden ontvluchten. Was men eenmaal zover, dan was het niet zo'n grote stap te trachten ook een ongeschonden dier voor de slacht te bewaren. Maar het maken van een

afsluiting vereist weer zekere vaardigheden, waarover de mens niet zo vroeg de beschikking had. Doch eindelijk kwam men ook daartoe. Velen geloven, dat de mens langs deze weg veehouder werd. Een van de eerste dieren die men voor de slacht bewaarde is wel het paard geweest. Uiteraard werden telkens de meest wilde exemplaren het eerst opgepeuzeld en de meest tamme hadden de grootste kans het leven er af te brengen en zich voort te planten. Met de nakomelingen ging het niet anders. Langzamerhand kreeg de mens zo een tamelijk tamme veestapel.

Met zo'n ontwikkelingsgang zijn natuurlijk honderden, misschien wel duizenden jaren gemoeid. Grote veranderingen komen haast altijd geleidelijk tot stand. Eindelijk brak het moment aan, waarop men ontdekte, dat ook in ander opzicht voordeel van het vee was te trekken. Het rund kon melk leveren, het schaap wol. Zware lasten konden door het dier worden gedragen. Doch dit alles gebeurde eerst laat. Het schaap, het rund, de geit en het varken zijn pas getemd in het nieuwe steentijdperk en natuurlijk aanvankelijk slechts voor de slacht.

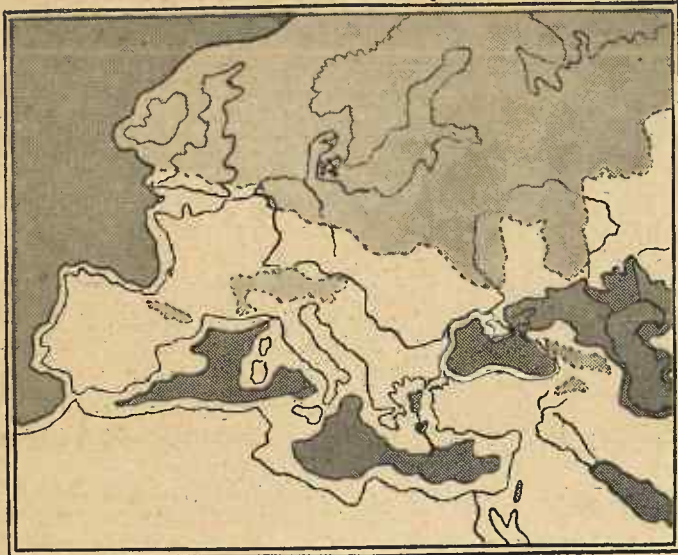
Pas in de tweede helft van het nieuwe steentijdperk ontwikkelt zich de Europese mens tot veehouder in de zin, waarin wij dat woord nu nog gebruiken. Hij leert uit de melk boter en kaas bereiden. Wol leert hij te verwerken tot draden en van deze draden maakt hij zich weer een eenvoudig weefsel. Het zijn stappen van de grootste betekenis, die de mens in dit tijdperk zet.

Het vee wordt nu niet meer gehouden om het te kunnen doden. Integendeel, herdersvolken zijn er in de regel zeer zuinig op. Hun kudde is hun kostbaarste bezit. Als het vee maar voldoende voedsel heeft, zal de mens geen honger behoeven te lijden. Is in de streek waar men verkeert geen voedsel genoeg meer voor de dieren, dan moet men naar elders trekken. Van vaste woonplaatsen is dus geen sprake. Deze herders zijn steeds echte nomaden.

Het spreekt vanzelf, dat in dit stadium de mens niet uitsluitend leeft, van wat zijn dieren hem leveren. Nog altijd wordt plantaardig voedsel genuttigd. En men kan er wel verzekerd van zijn, dat jacht en visscherij nog voortdurend min of meer beoefend worden, tenminste als wild en visrijk water aanwezig zijn.

Landbouwers. Reeds lang verzamelde en verorberde de mens de zaden, die de natuur hem zo opleverde, voordat hij er toe overging, bewust de natuur na te bootsen, met de bedoeling over enige tijd te kunnen oogsten. Zonder twijfel is men er eerst laat toe overgegaan. Toch vindt men uit het nieuwe steentijdperk reeds talrijke voorwerpen, die wijzen op het beoefenen van landbouw. Bijna uitsluitend echter bij de overblijfselen der Zwitserse, Italiaanse, Duitse en Oostenrijkse paalwoningen. Zo heeft men stenen gevonden, waarvan men wel moet veronderstellen, dat ze dienst hebben gedaan bij het bewerken van het land. Een eenvoudig werktuig waarmee dit kan gebeuren is de hak. Men meent evenwel uit de vorm van sommige stenen zelfs te kunnen afleiden, dat ook de ploeg in die dagen niet geheel onbekend was. Men heeft verder kunnen vaststellen dat hazelnoot, sleepruim, aardbei, appel, peer, waternoot, beukenoot en vele andere vruchten geregeld door de bewoners der paalwoningen werden gebruikt en dat zij reeds verschillende korensoorten kenden. Er zijn dan ook vrij veel primitieve „molens” gevonden, bestaande uit een grotere en een kleinere steen, waartussen de korrels konden worden fijngewreven. Van het op deze wijze verkregen meel bakte men broden, of eigenlijk waren 't meer koeken

⁵⁾ Men neemt meestal aan, dat een der eerste huisdieren, de hond, afstamt van de wolf of de vos.

AFB. 6 HOE EUROPA ER ONGEVEER 50.000 JAAR GELEDEN UITZAG

(gist werd nog niet gebruikt). Men heeft er een paar van gevonden op de bodem der Zwitserse meren.

Zo gebruikte dan de mens in het nieuwe steentijdperk voor het eerst zijn „dagelijks brood” in de vorm van echt brood. En daarvoor was hij genoodzaakt de aarde om te woelen en te bewerken en er zijn zaad aan toe te vertrouwen..... op hoop van zegen.

Dem dunkeln Schoss der heil'gen Erde
Vertrauen wir der Hände Tat,
Vertraut der Sämern seine Saat
Und hofft, dass sie entkeimen werde.....

(Schiller, Das Lied von der Glocke).

Later in het bronstijdperk leert de mens ook sikkels maken. Men heeft talrijke exemplaren van brons gevonden. In het nieuwe steentijdperk heeft men hiervoor natuurlijk stenen messen moeten gebruiken.

Zodra de mens landbouwer wordt is hij gedwongen geruime tijd te blijven op de plaats, waar hij gezaaid heeft. Hij kiest zich dus een *vaste woonplaats*. En ziehier nu weer een mijlpaal in de geschiedenis der mensheid, want nu kan zich langzamerhand van alles ontwikkelen dat nooit zou zijn gekomen, als de mens een zwerver was gebleven.

Oorspronkelijk geschiedde dus het bewerken van de grond met een hak, waarnaar men het eerste deel van de periode der landbouw wel betitelt als die van de *hakbouw*. Langzamerhand wordt deze hak meer volmaakt en nog in het nieuwe steentijdperk wordt de ploeg uitgevonden. Het tijdperk van de *ploegbouw* begint. Gedurende het bronstijdperk ontwikkelt zich de ploeg tot een instrument, dat de gebruiker er van in staat stelt de grond behoorlijk om te werken. De komst van het ijzer brengt weer een grote verbetering. Men leert bovendien trek-dieren te gebruiken.

Toch blijft de ploeg tot in de 18e eeuw een vrij eenvoudig werktuig. Pas dan gaat men tot belangrijke veranderingen over en in onze tijd hebben we stoomploegen en diepgrondploegen, met behulp waarvan het mogelijk is streken in cultuur te brengen, die zonder deze hulpmiddelen zeker woeste grond zouden zijn gebleven. Ja, in de laatste tijd gebruikt men zelfs de motor-

ploeg (tractor) en de freesmachine. Door de frees wordt de aarde niet alleen omgewoeld, maar tevens fijn gemaakt. Van de talloze landbouwwerktuigen, alle natuurlijk onmisbaar, is de ploeg wel een der voornaamste, waarom we aan de ontwikkeling daarvan dan ook een paar woorden hebben gewijd.

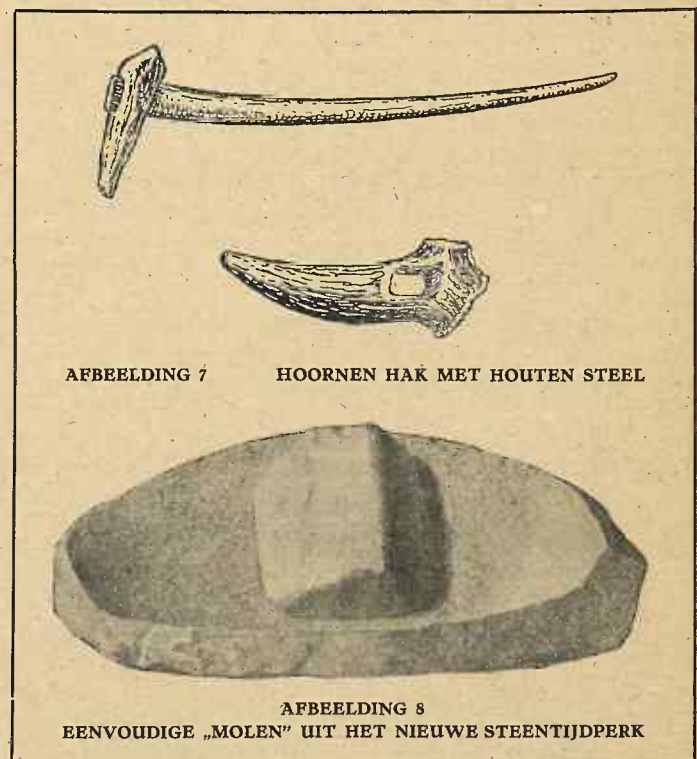
Met behulp van deze moderne werktuigen bereikt men nu resultaten, waaraan men in vroegere tijden niet heeft kunnen denken. In Amerika is men ons in dit opzicht belangrijk vooruit, met het gevolg, dat in de Verenigde Staten één landarbeider 2 tot 6 maal zoveel produceert als één landarbeider hier.

Op één grote moeilijkheid stiet men bij het bebouwen van het land ongetwijfeld reeds spoedig. Als men enige jaren achtereen dezelfde grond gebruikt is hij uitgeput. Aanvankelijk zal men daar weinig tegen hebben kunnen doen. Men kwam dus tot een soort van *rooibouw*. De grond werd zolang gebruikt tot hij uitgemergeld was. En dan nam men eenvoudig een nieuw stuk.

Een niet onbelangrijke vooruitgang was het, toen men er toe overging het land beurtelings enige jaren als weiland en als bouwland te gebruiken. Deze wijze van doen heeft zich in dit gedeelte van Europa tot aan de tijd van Karel de Grote (± 800 na Chr.), hier en daar zelfs tot na het jaar 1000, gehandhaafd.

Dan gaat de mens evenwel weer tot iets nieuws over. Men komt tot het zogenaamde *drieslagstelsel*. Het eerste jaar verbouwt men winterkoren, het tweede zomerkoren en het derde laat men het land braak liggen, zodat het kan rusten. Langzamerhand is dit stelsel toen doorgedrongen tot in de verste uithoeken ook van ons land. En het heeft zich gehandhaafd tot in de 19e eeuw. — Hoe voortreffelijk het in zijn tijd ook geweest is, in onze ogen heeft het één groot gebrek. Een derde deel van de beschikbare grond ligt geregeld ongebruikt. Vooral bij de sterke toename der bevolking in de 19e eeuw was dit een groot bezwaar.

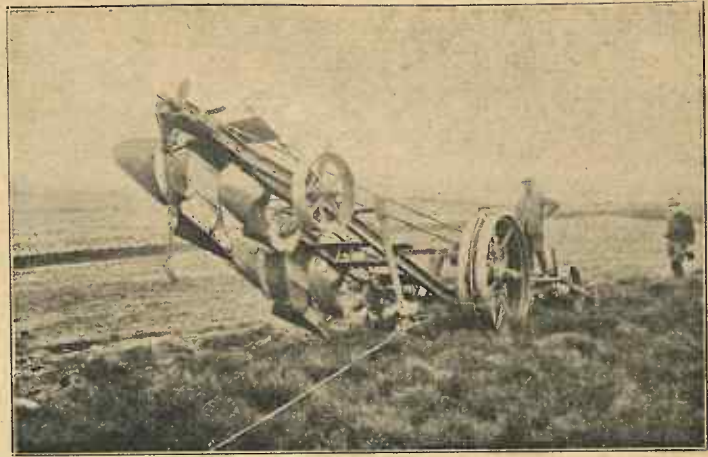
Door twee gewichtige veranderingen heeft men in de 19e eeuw dit euvel kunnen wegnemen.

AFBEELDING 9

HOE DE PLOEG DE GROND OMWOELT

AFBEELDING 10

EEN MODERNE STOOMPLOEG

Eerstens had men inmiddels behoefte gekregen aan een veel groter aantal produkten. En de ene plant onttrekt niet dezelfde stoffen aan de grond, als de andere. Door ervaring leerde men welke gewassen achtereenvolgens verbouwd moesten worden om te bewerken, dat een stuk land nimmer behoefde te rusten. Zo kwam men tot het *vruchtwisselsysteem*. Zocht men de oplossing van het vraagstuk aanvankelijk vooral in deze richting, in de loop der 19e eeuw heeft men die voor een nog belangrijker deel op een ander gebied gevonden.

Gedurende lange tijden heeft men er zich geen rekenschap van gegeven, dat de planten allerlei stoffen aan de grond onttrekken. Daardoor is een akker dan ook reeds spoedig uitgeput, als men er enige malen dezelfde vruchten op teelt. De praktijk leerde dit reeds vroeg aan onze voorouders. Doch ook reeds spoedig ontdekten zij, dat stalmest in staat was aan het land nieuwe krachten te verlenen en gedurende honderden jaren heeft iedere landbouwer een mestvaalt bij zijn huis gehad. Zelfs in onze tijd ontbreekt die maar zelden.

Toch gaf de stalmest niet al de stoffen aan de grond terug, die er door de planten aan waren onttrokken. Daardoor juist was men telkens gedwongen tot verandering van produkt, ja moest zelfs tot voor ruim een eeuw als regel eens in de drie jaar het land braak laten liggen.

Pas in de vorige eeuw is men grondig gaan onderzoeken, welke stoffen door de landbouw aan de bodem worden ontnomen. Een dergenen die zich daarbij wel het meest verdienstelijk heeft gemaakt is de Duitser *Justus Liebig* (1803—1873). Door de vooruitgang op het gebied der wetenschap, speciaal van de scheikunde, was hij in staat het levensproces der planten nauwkeurig te onderzoeken. En toen vond hij, dat de stoffen, die door de planten worden gebruikt, in stalmest weliswaar aanwezig zijn, doch niet in de samenstelling, waarin de meeste ze nodig hebben en daarom probeerde hij nu op kunstmatige wijze mest te bereiden. In het jaar 1840 verscheen er een bekend werk van hem, waarin hij beschreef, wat hij bij zijn onderzoekingen had gevonden. Langzaam maar zeker zou hierna het gebruik van *kunstmest* doordringen tot in de meest afgelegen gehuchten.

Verder leerde men, dat de stikstofverbindingen in de grond, die een voorspoedige groei der planten het meest bevorderen, worden voortgebracht door bacteriën. Ook hiervan heeft men gebruik gemaakt. Aan de wortels der lupine ontstaan kleine knolletjes, waaraan de lupine stikstof onttrekt. Als men een met lupine begroeid veld

omploegt, zodat de vernielde delen der plant door de aarde worden gemengd, dan heeft men een uitnemende bemesting tot stand gebracht (groenbemesting).

Doch nog verder is men gegaan. Men heeft hier en daar reeds bacteriënrijke aarde op het akkerland gestrooid, om op die manier aan de grond nieuwe krachten te schenken. Wie weet wat er bij ijverig zoeken op dit gebied eenmaal nog gevonden wordt! Want wij staan nog maar aan het begin der periode, waarin de moderne wetenschap haar diensten verleent aan de landbouw.

Het gevolg van dit alles is, dat tegenwoordig gronden kunnen worden bebouwd, die men vroeger van wege hun onvruchtbaarheid zeker niet had kunnen gebruiken. En mee door de kunstmest is het gekomen dat de grond veel meer opbrengt dan bijv. voor een halve eeuw. Gaf in 1924 in Nederland een H.A. land bebouwd met tarwe een oogst van gemiddeld 34,6 mud — 50 jaar geleden bedroeg de oogst van een H.A. gemiddeld slechts 23 mud. Voor rogge zijn deze bedragen respectievelijk 28,1 en 17,2 mud; voor veldbonen 32 en 21 mud, enz. Zo komt het, dat terwijl in ons land tans minder land wordt bebouwd dan een halve eeuw geleden, de opbrengst van dit kleinere aantal H.A. die van het grotere van toen overtreft met bijna 50%.

Het behoeft geen betoog, dat men bijna steeds naast de landbouw de veeteelt (en eveneens jacht en visserij) is blijven beoefenen. Pas in latere tijden komt het veel voor dat men zich in de verschillende streken in een bepaalde richting gaat specialiseren. De produkten moeten dan natuurlijk tegen elkaar worden verruild.

Bovendien heeft de industrie een belangrijk deel van het werk van de boer overgenomen, zodat ook om deze reden het bedrijf van tans slechts weinig meer lijkt op dat van vroeger. Onze verkeersmiddelen stellen ons daarbij in staat allerlei produkten naar heinde en ver snel te vervoeren, tengevolge waarvan enerzijds een ver doorgevoerde internationale arbeidsverdeling mogelijk is en anderzijds de kans op hongersnood belangrijk is verminderd. Slechts in streken, die voor het moderne verkeer niet voldoende open staan, heeft men met dit laatste gevaar nog steeds rekening te houden. In een land als het onze echter kan men zo nodig reeds in Januari en Februari de beschikking hebben over arwe uit Argentinië en Australië, want op het zuidelijk halfrond is het zomer, als het bij ons hartje winter is. En in Maart en April is het al mogelijk te profiteren van de oogst

uit landen die dicht bij de evenaar liggen, bijv. Indië en Egypte. Gedurende Mei en Junie komen aan de beurt de oogsten uit Centraal-Amerika en Oost-Azië. In Julie kan men het koren betrekken uit de Verenigde Staten, in Augustus uit Midden-Rusland en Canada. Tot in September en Oktober kan men het nog laten komen uit Noord-Rusland en Zweden. Wij hebben slechts te zorgen voor tegenprestaties en aan brood behoefte geen gebrek te heersen.

Ja toch, één omstandigheid is er, die dit alles in de war kan sturen. Als het oorlog is worden al deze banden verbroken. Dan is vaak elk land weer op zich zelf aangewezen en lijdt men in het ene deel van de wereld *gebrek* aan datgene, waarvan men elders *te veel* heeft.

* * *

Wij hebben boven dit artikel gezet: geef ons heden ons dagelijks brood! Hoewel dit een zin is ontleend aan een van de meest bekende Christelijke gebeden, het Onze Vader (in een nieuwe bijbelvertaling, de zogenaamde Leidse, staat in Mattheus 6 : 11 zelfs: geef ons heden ons brood voor morgen) worden wij socialisten dikwijls materialisten, stofvergoders gescholden, omdat wij inder-

AFBEELDING 11

JUSTUS VON LIEBIG

daad in de allereerste plaats eisen, voor iedereen die wil werken, voldoende „brood” voor zich en de zijnen. Maar men doet onze socialistiese beweging groot onrecht aan, wanneer men het voorstelt alsof dit eigenlijk ons enigste doel is. Neen, wij weten, dat de mens, die geheel moet opgaan in de zorg voor zijn dagelijks brood, voor andere dingen geen tijd en energie meer overhoudt. *Wij eisen brood voor allen, juist omdat wij weten, dat de mens bij brood alleen niet mag leven.*

De eerste socialisten hadden de moeilijke taak de grond diep om te ploegen. Zij hebben hun plicht gedaan, vaak onder de moeilijkste omstandigheden. Onze taak is het nu het zaad uit te strooien. En daarbij moge weer de landman ons een voorbeeld zijn. Peter Rosegger heeft er eens op gewezen, dat er eigenlijk geen handeling is, zo waardig en

heilig, als het neerleggen van een zaadkorrel in de aarde. Immers hiertoe gaat slechts diegene over, die gelooft en hoopt, dat zijn arbeid niet vruchteloos zal zijn, dat eenmaal zijn moeite en zorg met succes zullen worden bekroond. Geloof en Hoop! Zou er wel iets zijn dat onze tijd meer nodig heeft, dan deze twee?

HEIL!

Aan de pleinen met de dansen,
op de straten met je vlag —
haal de hooge, verre glansen
uit de diepten van den dag!
Van de witte wolkenvlofen,
uit den rooden aardegloed;
uit je vuisten, o, genooten,
uit je eigen hartebloed!

Uit de fonkelende klaarte
van je kleinen oogenschat;
op de donkerende zwaarte
van je oude levenspad!
Al het droeve heet verloren
bij dit blanke levenszeil —
je verleden wordt herboren
bij dit daverende „heil!”

Zie ze zwenken met hun troepen —
nu is 't donker, dan weer licht —
hoor ze vreugdewoorden roepen!
Zie! — wat open voor je ligt.
Hoor ze komen! Zie ze groeten!
Krachtig veert de sterke voet:
Zij, die weten wat ze moeten
met hun jongen levensmoed!

Uit hun stemmen klinken hallen,
hamers, aambeeld, wiel en fluit.
Zie, zij gaan met duizendtallen —
„Jeugd” heet Arbeids schoone bruid!
Om de tenten, om den toren —
in de groote avondzaal —
werd ons hart opnieuw geboren!
Heil, gij, wereldnachttegaal!

JAN W. JACOBS

ONS HUISJE

Heel stil staan de boomen,
Ze schijnen te droomen,
Hun takken gestrekt, hun blaren zoo stil.
De maan komt gerezen
Zoo zachtjes — en even
Is 't of ze ons huisje iets zeggen wil.
Wit huisje staat rustig
Eén venstertje, lustig
Schijnt licht op de put en de donkere vlier.
De maan schijnt te wenken,
Maar al zijn bedenken
Baat hem geen zier.
Dan komt een wolk, en de boomen bewegen,
Plassend valt regen
Op dak van riet.
De maan is verlegen
En schuilt voor den regen,
Maar 't huisje niet.
Het huisje staat veilig voor 't vrouwtje en mij,
Voor ons en klein meisje in 't wiege er bij.
Het houdt meer van ons dan het houdt van de maan
En 't blijft in den regen te druipen staan.

JEF LAST

BIJGELOOF

DOOR Dr. J. HEMELRIJK

INLEIDING

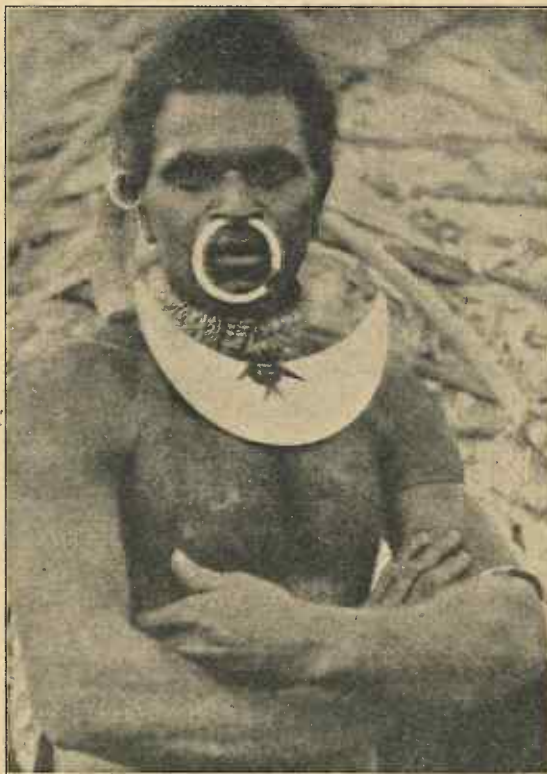
MIJN hart klopt; mijn hand slaat. Dat zijn lichamelijke werkingen. Toch heeft mijn geest er deel aan, ook als ik in mijn slaap om me heen sla. — Ik reken met mijn verstand, krijg medelijden in mijn ziel. Dat zijn geestelijke werkingen. Toch heeft mijn lichaam, b.v. hersens en hart er deel aan. Ik onderscheid dus lichamelijke en geestelijke werkingen, die eigenlijk niet te scheiden zijn. We onderscheiden altijd, wat niet te scheiden is: de kleur van de stof, de grootte van het ding. We onderscheiden aan onze geest, die een eenheid vormt, verstand, gevoel enz. Hoe kan dat? Wel, we scheiden met de daad, we onderscheiden met de gedachte. We kunnen ook aan de beschaving onderdelen onderscheiden zoals: wetenschap, moraal (zedes en gewoonten), kunst, geloof. Want de beschaving is een eenheid en wel alles tezamen, waarin het menszijn van de mensheid zich openbaart tegenover en naast het dierlike, het z.g. instinktmatige of natuurlijke. Voor dit keer onderscheid ik die beschaving of cultuur nu eens in tweeën n.l. de materiële of stoffelijke en de geestelijke.

De *materiële beschaving* is de manier, waarop de mens in zijn lichamelijke behoeften voorziet. Je wilt iets weten van de materiële beschaving der „Nederlanders” van voor 1000 jaar b.v. Dan begin je met vragen te stellen. Dat is het begin van alle onderzoek en van alle wijsheid. Je vraagt: „wat aten ze, hoe kleedden ze zich, hoe woonden ze, wat voor arbeid deden ze, waarmee vochten ze?” De antwoorden op die vragen geven een indruk van de materiële beschaving van die tijd. Hoe verder we teruggaan in de geschiedenis, hoe eenvoudiger de antwoorden worden. Precies, zoals we verwachten. De ontwikkeling gaat van het eenvoudige naar het ingewikkelde, van lager eenheid tot hoger eenheid. Hiermee is de richting aangegeven, die we evolutie of ontwikkeling noemen; niet echter een doel of einde, want dat kennen we niet. De mens stelt zichzelf telkens een verder doel, eindeloos. Dat we met ons streven naar steeds hoger in de goede richting gaan, is ons een sterkende geruststelling. Nu een voorbeeld. „Van stok + vuursteen tot moderne groot-industrie is een stuk beschavingsgeschiedenis.”

De *geestelijke beschaving* is de manier, waarop de mens in zijn geestelijke behoeften voorziet. Als je die wilt kennen, zoek je antwoord op de vragen: „Wat geloofden ze, wat was geoorloofd of verboden, wat waren hun gewoonten, wat was de kunst, wat wisten ze?” Over het begin van deze geestelijke beschaving gaat dit opstel. „Waar en wanneer

is ze begonnen?” Dat weet ik niet en een ander ook niet. Dus een andere vraag. Het stellen van een juiste vraag is het halve werk en daarom het moeilijkste. — „Waarmee begint ze dan?” „Met de verwondering, die de voorwaarde is voor alle geestelijke groei; niet echter de oorzaak, let wel, want die kennen we niet. Zij, de groei, ligt in de menselijke natuur, zeggen we dan. Die verwondering verschijnt in de ogen en komt de mond uit als vraag. Ieder ontdekt bij kinderen de eerste uitingen van die verwondering met blijde verrassing. „Hoe zit dat? Waarom moet dat? Waartoe dient dat?” Die vragen vormen het kompas, waarop we veilig in de richting van steeds vorderende bewustwording varen. — Zonder verwondering geen geestelijke groei. Het verlies ervan is het einde van geestelijke vooruitgang. Dat is het lot van velen. Een belangstellend toeschouwer keek toe, hoe arbeiders bezig waren aan de ondergrondse leiding van een telefoonnet en zei tegen één van hen: „Wat een wonder toch, hè? Jullie trekken die kabels onder de grond door en als de boel klaar is, kunnen ze me aan 't andere eind van de wereld verstaan.” „Een wonder? Een wonder? Waarom? Dat is de telefoon!” — Een wonder, dat is in de ogen van zulken slechts de geboorte van een kalf met twee koppen of een heiligenbeeld, dat zijn ogen opent en sluit. Daar stromen de kijkers naar toe. Wat hen drijft, is geen belangstelling-uit-verwondering, maar *nieuwsgierigheid* naar 't wonderbaarlike, het sensationele, die voor geestelijke groei waardeloos is. De alledaagse wonderen gaan ze blind voorbij.

Het geheim van alle onderwijs is het wekken en sterken dier **verwondering**. Verkeerd onderwijs geeft antwoorden, voordat de vragen opkomen of gesteld zijn. Dat noemen we inpompen en gelijkt op het stoppen van worst door een slager. Onze oren zijn dan de trechters. Dat soort kennis is evenveel waard voor onze geest, als onverteerbare kost voor onze maag. Beide raken erdoor van streek met dit verschil: zulk een volgeladen geest verbeeldt zich heel wat en is nog met zijn vrachtje ingenomen. Onze scheikundeleraar kondigde zijn eerste les aan met de woorden: „Jongens! morgen zal ik jullie een wonder laten zien, dat je nooit van je leven weer vergeet. Daar zul je nog eens van staan te kijken.” Wij waren op alles voorbereid, behalve op wat er kwam. Het gekste zou ons niet meer verbaasd hebben. In spanning wachtten we de binnenkomst van de man in de klas af. Wat zou hij meebrengen? — Al onze gissingen bleken mis. Hij had niets anders bij zich dan zijn

AFBEELDING 1
INBOORLING UIT MALAITA MET NEUS- EN OORRINGEN

AFB. 2 EEN NEGER BIJ HET BESLUIJ EN VAN HET WILD - HIJ DRAAGT EEN HOUTEN IMITATIE VAN EEN NEUSHOORNOGEL OP Z'N HOOFD

handen in zijn zakken. Daar moest het dus uitkomen. Maar — hij haalde zijn handen er leeg uit! Zou hij zijn belofte vergeten? Nee hoor! want hij keek zo ongeveer als de Schepper moet gekeken hebben, voor hij begon. „Nou opgelet, snaken!” Dat was een overbodige aansporing. We hadden het nooit beter gedaan. We keken alvast zo ongeveer onze ogen uit ons hoofd, voor er iets te zien was. Meneer stak zijn vingers in zijn vestjeszakje en haalde er..... een lucifersdoosje uit. Hè? zou 't daar in zitten? We begonnen ons bedrogen te voelen. Wat kon daar nou uitkomen. Hij nam ons te pakken, dat was vast! Maar lucifers zaten er zeker niet in! Zo'n flauwe streek zou hij niet uithalen. Pas op! daar ging het doosje open! Ph! doodgewone lucifers. Wat moest dat nou? We waren er ingelopen — maar keken toch vol nieuwsgierigheid naar de ernstige, nadrukkelijke bewegingen van onze leraar. Hij stak een lucifer aan. Er gebeurde niks bijzonders. Dat ding brandde, nou ja! Maar meneer gaf een schreeuw en gilte: „Nou goed kijken, knapen! Donders goed!” ('t Was een oud zeeofficier). Wij keken..... de lucifer brandde ijskoud uit en wij zaten hem nog aan te gapen of 't nou eindelijk kwam, 't wonder. „Suffers, ezels! Gaap me niet zo aan! Heb je 't dan niet gezien? Het grote wonder?” Nee, hoor! we hadden het niet gezien. Zo'n luizige lucifer, was dat alles, om zo'n drukkie van te maken? — Maar na de les hadden we oog gekregen voor de doodgewone wonderen van alle dag.

Waar komt die verwondering nu zo opeens vandaan? Gaat er nog wat aan vooraf? Ja, het **instinkt**, d.i. de natuurlijke aandrift bij ieder levend wezen om zijn leven in stand te houden en ook zijn soort, door zich voort te planten. Als het koud wordt, trekken vogels naar warme streken, kruipen wormen dieper de grond in, begint de egel zijn winterslaap. Als een hond zich ziek voelt, likt hij de pijnlijke plek, zoekt een warm plekje, eet wat anders dan anders — of helemaal niets, d.i. hij stelt zich zelf op diët. Kou, honger, pijn, gevoel voor gevaar zijn leed- of onlustgevoelens, die het instinct in werking brengen. Deze gevoelens zijn de voorwaarde voor de actie. Ontbreken ze, dan is er rust. Het instinct wekt weer een reeks andere gevoelens. Geef een schop naar een hond, die je aanblaft; hij springt op zij en bijt het volgende ogenblik toe. De angst en durf zijn een tweeling, geboren uit het gevoel voor gevaar. Een uitgehongerde wolf wordt brutaal en roekeloos, hij waagt zijn leven voor zijn maag. De begeerte en de durf zijn

een tweeling, geboren uit de *honger*. Hang een banaan buiten het bereik van een aap, die *honger* heeft en zet lege kisten in zijn buurt. Hij zal per slot de kisten op goed geluk op elkaar gooien en erop klauteren. De begeerte naar voedsel wekt bij belemmering de slimheid. In het boek „Kazan de Wolfshond” vechten twee mannetjeswolven om een wijfje: het duel. De mededinging in de *paringsdrift* wekt de jaloezie. Een zwaluw, die nog hulpeloze jongen heeft, als de trek begint, vliegt heen en weer tussen zijn nest en de zich verzamelende troep. De botsing tussen twee driten, de treklust en het moederinstinkt wekt de twijfel. De begeerte naar voedsel of naar een wijfje drijft een dier op pad. De ontmoeting van iets vreemds wekt het gevoel voor gevaar en de angst. De begeerte trekt, de angst weerhoudt: het dier is nieuwsgierig. Nu zijn we er. De nieuwsgierigheid groeit bij de mens tot verwondering door zijn hoger ontwikkelde geest, die zich als vraag openbaart. „Wat is dat? Wie doet dat? Hoe komt dat?” vraagt ze. Het antwoord komt van de **verbeelding** of fantasie. Want verbeelding is het tot beeld-scheppen van het onbekende of onzichtbare. De verbeelding verklaart alle verschijnselen, alle wonderen, alle geheimen, in 't kort alles, wat de verwondering opwekt. Deze verklaring is het eerste menselijk geloof, of bijgeloof. In het verstand krijgt de verbeelding later een nakomeling, haar helper en bestrijder tevens, zoals dat met nakomelingen meer gaat.

Het **bijgeloof** is de aartsvader van alle beschaving. Wat betekent dat woord? Dat zal ik uitleggen. Als je iemand dom noemt, vindt hij dat een belediging. Waarom vindt hij dat een belediging. Waarom? Omdat niemand dom is in eigen ogen. Want de domheid begint daar, waar het verstand ophoudt, zodat het eigen verstand de eigen domheid niet begrijpen kan. Als je een gelovig man bijgelovig noemt, vindt hij dat ook een belediging. Waarom? Omdat niemand bijgelovig is in eigen ogen. Want bijgeloof begint daar, waar het geloof ophoudt. Vandaar dat de gelovige het bijgelovige bij de andersgelovige vindt, niet bij zichzelf. Zo sprak een Romeins geschiedschrijver Tacitus b.v. van het verderfelijke bijgeloof der Christenen. En de ongelovige vindt het bijgeloof bij alle gelovigen. Dit is „bijgeloof” in betrekkelijke zin.

Nu het „bijgeloof” in volstreckte zin. Wanneer is het ontdekt of begrepen? Een negerstam b.v. met al zijn afgoden en -godinnen kan het niet ontdekken, ook niet in aanraking met een naburige stam, al heeft deze andere namen voor zijn afgoden. Hij meent n.l. niet, dat zijn goden beter zijn. In een oorlog tussen beide kan wel blijken, welke sterker zijn. Dan worden de overwonnen goden nog vaak in de dienst erbij opgenomen voor de veiligheid. Zelfs zijn er altaren, waarop geofferd werd „aan een onbekende God.” Het veelgodendom of heidendom is daardoor verdraagzaam en kent geen godsdienstoorlog, want het kent geen „beter” geloof. Wanneer komt de ontdekking dan wel? Als het *betere*, het *hogere* geloof komt. Dan wordt het oude, overwonnen geloof bijgeloof. Waarom *bij*-geloof? Omdat het nog blijft meesukkelen, blijft hangen *bij* het nieuwe en niet sterft. Er is verschil in aard of karakter tussen het bijgeloof en het geloof, dat toch beide in één ziel kan huizen. Het eerste is het uitvloeisel vooral van angst, het tweede van liefde; het eerste is de ervaring van verbijsterende veelheid, het tweede berust op het hoger bewustzijn van éénheid; de bijgelovige bidt niet, want bidden doe je tot iemand, die je liefheeft; hij vereert niet met vroomheid, want eerbied heb je voor zedelijk hoger, voor ver-

hevener wezens. De oudste vermelding van „bijgeloof,” de ontdekking van het begrip dus, dateert van ± 2000 jaar geleden. De ontdekkers, sommige Grieken, noemden het „demonenvrees,” d.i. angst voor geesten, spoken en dergelijke bovennatuurlijke wezens. Onder de bestrijders van dit oude „afgodendom” waren de eerste wetenschappelijke onderzoekers en de eerste ongelovigen, maar ook andersgelovigen, aanhangers van beter en hoger geloof. Zij vonden die angsten dwaas, en streden ertegen.

Hoe ontstaat die *demonenvrees*? Ik neem maar enkele willekeurige voorbeelden. Er is wind of storm. Een kind vraagt verwonderd: „Waar woont de wind, als het niet waait?” Onze verre voorvader vroeg ook: „Wie waait er zo?” en gaf zelf tot antwoord: „De Waaier of Stormer, de Windgod.” Zijn juiste intuïtie (ingeving) zei hem, dat er meer was, dan wat hij met zijn zintuigen waarnam. Zijn voorstelling was instinctmatig. — De bliksem treft een stamgenoot. De vraag rijst: „Wie bliksemt hem daar neer? En waarom doet hij dat?” „Het is de donderaar of bliksemdemon. Pas op voor hem, hij is vertoornd!” De voorstelling groeit door de verbeelding van geslacht op geslacht, tot een machtig wezen in mensenoog, die de winden spant voor zijn wagen, die zijn bliksempijlen werpt naar wie zijn toorn of ergernis opwekt (Zeus, Jupiter, Donar). — De aarde beeft, uit de vulkaan komt vuur. „Wie rammeit de bodem? Wie braakt dat vuur?” Dat doet een demon, die er onder ligt. „Waarom ligt hij daar?” Hij is overwonnen in de geweldige strijd van oudere, woestere en jongere, krachtiger goden. De verbeelding schept een mythe, een godensage ervan. — De duisternis daalt met vurige ogen van onzichtbaar wild gedierte en angstwekkende schaduwen, met vrees-temperend maanlicht en een verbijsterend aantal sterren. „Wie dreigt daar onzichtbaar, wie loert in 't verborgen; wie verlicht daarentegen het drukkende van het duister?” Vol demonen is de nacht en het hemelgewelf. — De dood verstijft een stamgenoot. „Wie scheidde hem van zijn lichaam?” Een demon of god. Nu is hij onzichtbaar en daardoor machtiger en gevaarlijker, zelf een demon, een geest geworden. — De akker is klaar, het zaad ligt gezaaid. „Wie zorgt er voor een goede oogst?” Dat doet de maisgeest; hij moet opgewekt worden; de groeigod, de lentegodin, de vruchtbaarheidsdemonen, ze moeten werken, hun plicht doen. — De mens heeft pijn, zijn lichaam gloeit, zijn ogen staan dof of wild. Hij ijlt en wordt razend van woestheid. Hij is het zelf niet meer. „Wie is er in hem gevaren? Hoe jagen we die er weer uit? Pas op voor de aanraking, de besmetting!” De ziektegeest doet zijn werk. — Het water in de rivier, dat anders kalm is, stroomt woest, dreigend. Wie leeft daarin? Hij is boos, wordt wild en kwaadaardig, sleurt alles mee, rukt zelfs bomen om; hij moet zachter gestemd. Of — hij kruipt weg, de beek wordt droog. De stroomgeest, de stroomgod moet terugkomen. Hij moet verzoend worden.

De vraag is bij alles: „Wie?” Het „hoe” is er nog niet. Want al wat beweegt is persoonlijk, als de persoon, die het waarneemt; heeft een wil als hij; is een wezen met willekeur, met begeerte en afgunst, met alle „eigen” gevoelens. De mens is gebonden ten eeuwigen dage aan de wetten van zijn denken. En de ver-beeld-ing schept beelden naar eigen wezen. Ook wat niet beweegt en dood lijkt houdt leven in; de aarde die sidderen kan; de kale rots, die in 't voorjaar zijn levend groen laat ontspruiten. Alles is vol geesten, demonen, goden. Let wel: het zijn allemaal namen, die wij eraan geven; en vragen,

AFBEELDING 3

DODENDANS VAN DE BOPOTO

Alle vrienden en verwanten nemen er aan deel. Al naar de betekenis van de gestorvene en de vrijgevigheid van de nagelaten betrekkingen in het schenken van suikerriet-wijn duurt het feest tot meerdere dagen lang. □

die ik stel om een kijk erop te geven. Want het gaat even onwillekeurig als onze droom. — Langzaam aan werkt de verwondering verder met haar vraagtekens, oneindig verder. Waarheen? —

Eerst wordt de *regelmaat* ontdekt, de onveranderlijke regelmaat. Zelfs schijnbare onregelmatigheden bleken of niet te bestaan of een regelmatige oorzaak te hebben. De zon, die wel eens dreigend „stilstond” vroeger, blijkt het toch eigenlijk nooit te doen. De zon, die wel eens midden op de dag duister werd, blijkt door de maan soms dwarsgezeten. 6 Eeuwen voor Chr. ging een veldslag niet door om een plotselinge zonsverduistering, die de instinctmatige angst voor het onbekende opwekte. Maar in dezelfde eeuw berekende een Griek, Thales, precies de volgende zonsverduistering, zoals bleek. De Zonnegod, de wekker en verderver van alle leven en de maangodin, bleken gebonden aan een orde, een dwang, die hun macht beperkte en regelde. Zij waren afhankelijk van hoger macht. In de ogen van sommigen werden zij ontroond: de zon was slechts „een vurige steen” zei Anaxagoras. Maar in de ogen van anderen bleef hij een machtige god, ofschoon geen almachtige, maar een ondergeschikte. Velen staakten het dagelijks offer, niet de meesten. Nog altijd buigen volken naar het Oosten bij hun gebed en worden kerken er naartoe gebouwd. De regelmatige loop der sterren wordt ontdekt en doet zijn uitwerking, maar blijft niettemin in zijn regelmaat nog geheimzinnig, ondoorgrondelijk. De ontdekking der regelmaat gaat voort: de tijdrekening komt, eerst „manen,” dan jaren, dan weken. De winden met regens wisselen periodiek af met droogte. De windgeesten kunnen niet willekeurig doen wat ze willen. Ze blijken gebonden aan hoger orde of macht. De bliksem kun je zien aankomen en vermijden: hij slaat in hoge toppen en metaal. Het besef van hoger eenheid en hoger orde groeit.

De *wetenschap* is ontwaakt met het ontdekken van de regelmaat, de onveranderlijke noodzaak, die wij „wet” noemen. Zij legt haar bijl aan het oude (bij)geloof, dat valt. Wat is de leuze der wetenschap? „Weg met de demonen, weg met de persoonlijke oorzaak, weg met de willekeur, ik ken en erken slechts de onpersoonlijke oorzaak, de noodzaak, de wet!” In natuur, in maatschappij, in mensenziel, in taal, op alle gebied der ervaring erkent het wetenschappelijk deel van ons denken slechts wetten, geen toeval, geen demon, geen god. Zij schept het besef van éénheid van al het bestaande en baant daardoor de weg tot hoger geloof; zij vindt geen

AFBEELDING 4 SINGALESIESE DUIVELSDANSERS
Zij dragen groteske, demonen voorstellende maskers. Bij ziekten moeten deze demonen door de duivelsdancers worden verzoend.

god in de natuur en baant daardoor de weg tot ongelooft. Zij heeft haar grenzen, waar de vraagtekens staan. En met antwoorden op deze breidt ze haar grenzen uit tot aan nieuwe vraagtekens, steeds door. Want ze is onverzadelijk imperialist. En buiten en aan haar grenzen ligt de wijde uitgestrektheid van het geloof of ongelooft, dat de oneindigheid heeft..... en houdt. De wetenschap wordt als het ware begrensd door het geloof of ongelooft. Ze vraagt steeds naar het bekende. B.v. de appel valt — naar beneden. Waarom niet naar boven? Die vraag is de sleutel tot de ontdekking der valwetten. Nieuwe vragen leiden weer tot hoger of algemener wetten, b.v. die der onderlinge aantrekkingskracht; wetten die de mens naar de wet van zijn denken construeert.

„Wie?” is de vraag der verbeelding.

„Hoe? Waardoor?” is de vraag der wetenschap.

De wetenschap heeft de demonen opgeruimd. De oude ziektedemonen heten nu organiese storingen; de regen- en winddemonen zijn natuurverschijnselen geworden, de vuurgeest heet chemies verschijnsel; de geest van een dode blijft spoken in de verbeelding der mensen. Aan het begin der beschaving staan de demonen. Zij zijn de voorouders van onze wetten en van de éne god der gelovigen.

* * *

DE AKTIE.

Onze eerste vraag was: „hoe ontstaat het bijgeloof?” De tweede is: „Wat doet de bijgelovige en waarom doet

hij dat?” Hij handelt; hij bidt nog niet. Als het dier handelt hij onwillekeurig uit instinctmatige gevoelens van begeerte en angst. Hij is een wilde. Wild is hij, die uitsluitend blindelings..... door het instinct met zijn driften gedreven wordt tot daden. Beschaafd is hij, die het instinct met zijn driften volkomen beheerst en door een hoge levensopvatting leidt tot daden; dus niet tracht het te onderdrukken. Geen van beide is mogelijk. Het menselijk streven gaat van wildheid naar beschaafdheid. Het zijn de beide polen der menselijke beschaving. Wat is het kompas? De hoge levensopvatting! De plicht van elk, die zijn tijd meeleven wil, is mee te werken aan de hoge levensopvatting van zijn tijd.

Hoe was de actie in het oude bijgeloof? Wel, volkomen natuurlijk, zoals je zult zien. Ons lijkt dat geestuitdrijven, dat geestenbezweren met allerlei misbaar malligheid toe, hokus-pokus. Maar dat ligt aan ons, want het is heel logies, als elke daad. De meesten van ons zweren bij waarheden, die ook bestemd zijn te verouderen. Dat is nu eenmaal het lot van waarheden. Die hokus-pokus van de wilde is de grootmoeder van het gebed met de ceremonie van de gelovige, maar ook van de geestdriftige actie van de ongelovige. En wat een kleinkind te danken heeft aan zijn grootmoeder, heeft onze overtuiging te danken aan het bijgeloof. De gelijkenis tussen beide zal ik je leren zien. Maar een dode grootmoeder moet dood blijven.

Die hokus-pokus heet *magie*. De bijgelovige bidt dus niet tot zijn demon; hij kent de eerbied nog niet. De demonen waren nog slechts machtiger, onberekenbaarder of gevaarlijker dan de mens zelf. Hun hulp had je nodig, hun woede moest je afweren. De magie is de handeling, de bezwering der demonen, die ze dwingt tot hulp of vlucht, de z.g. toverij. De bijgelovige dwong de natuurdemonen tot hulp zoals de techniek de natuurkrachten dienstbaar maakt. Alleen met dit verschil: het eerste is nog een rechtstreekse uiting van het instinct, een onwillekeurige vanzelfsprekende handeling, niet opzettelijk bedacht. Onze fout is, dat we het ons te bewust voorstellen en het daardoor of mal of bedrog noemen. Het „mal-vinden” of voor „bedrog” uitmaken is in het algemeen een bekrompen en oppervlakkig standpunt. De ernstigste handeling wordt bedrog, zodra ze verricht wordt zonder het geloof, dat erbij hoort. Bedrog ligt niet in het wezen van geloof of politiek of enig ander streven, maar slechts in het wezen van de bedrieger. Een veroordeling van iets zonder ernstig onderzoek is even erg, het is zelfbedrog en misleiding van anderen. En hij, die over het oude uit vroeger tijden bekrompen oordeelt, staat vaak net zo tegenover een nieuw streven, een nieuwe beweging van onze tijd.

Ik ga nu wat vertellen van de magie.

Het leven in de oertijd had van drieërlei moeilijkheden last: ziekte (dood), honger en wilde dieren. Een hond likt zijn pijnlijke poot, een mens likt en zuigt aan zijn wonde. Waar de tong te kort schiet, legt hij verband, dat ook rein houdt en warmt. De zalf vervangt het spreeksel. Het verband is niet anders dan de verlengde tong. Een dier wrijft en krabt tegen jeuk net als de mens. Ook pijn wordt weggewreven, gemasseerd. Het dier denkt niet verder, de mens wel. Door 't zuigen en uitspugen, door 't wrijven en masseren is de pijn verdwenen, dus de ziektegeest weggedreven. En nu komt het magiese middel eraan te pas. De anderen helpen, maar op een afstand: ze zuigen mee en helpen mee uitspugen, wrijven en masseren mee; ze maken altans die bewegingen. Want aan 't lichaam van de patiënt is voor allen geen

plaats. En zoals blazen op een afstand helpt, kan 't andere ook helpen. De wilde drijft met gebaren de ziektegeest uit, zoals de magnetiseur op een afstand de ziekte met handbeweging behandelt. Beide handelen met het gevoel, dat hun geestelijke kracht sterker werkt dan de lichamelijke.

De vraag is: hoe komen die kwade rekels binnen? Wel, natuurlijk door de ingangen als neus en oren, maar vooral door de hoofdingang, de mond. (Inderdaad krijgen we zo de ziektekiemen binnen). Verkoudheid en erger ziekten beginnen met niezen. Zo is de waarneming. Als iemand niest, dan weet je hoe laat het is. Dan is hij nog net op tijd erbij geweest. Daar wou er ééntje naar binnen, maar is er weer uitgeproest. „Gezondheid!“ zeggen we nog. Het niezen gold als een aankondiging, een gelukkig voorteken bij de ouden. Maar nu moet je oppassen en er een stokje voor steken. Anders komt „hij“ toch binnen ongemerkt, door de neus. En de neusring gaat er door. Nu is de toegang niet verstopt, maar versperd. Ook door de boven- of onderlip wordt een afweermiddel gestoken en aan de oren worden ze gehangen. Want 't gezicht ervan schrikt de geesten al af. Als je n.l. één keer je neus gestoten hebt, pas je verder wel op. Neus- en oor-„sieraden“ zijn magiese voorbehoedmiddelen. Ze moesten doeltreffend zijn. En als je middelen hebt, die baten, dan wil je geen andere. Zo zijn die „sieraden“ oorspronkelijk onveranderlijk. Er is een vaste stijl. Ze hoeven niet mooi te zijn. Daarvoor dienen ze niet — in de eerste plaats. Over de betekenis van de bijzondere vorm spreek ik nog niet. Het geloof aan geesten als verwekkers van ziekten verdween, maar de gewoonte der „sieraden“ houdt stand. Nog niet zo lang zijn de meisjes verlost van het doorboren der oorleltjes. Het zijn de laatste slachtoffers van het oude bijgeloof. De gewoontes houden veel langer stand, dan het geloof dat ze meebracht. — Door de mond dreigen de ziektegeesten binnen te komen met het voedsel. Bepaald voedsel vooral maakt zieken of het krijgt er de schuld van. Het wordt gemeden, besmet geacht, later onrein verklaard en verboden. Dit worden tradities van geslacht op geslacht. En je begrijpt hoe onveilig een bijgelovige zich moest voelen zonder zijn sieraden en met welk een onoverwinnelijke afkeer een gelovige weigert verboden spijs te eten. Zelfs één, die zijn geloof kwijt geraakt is.

De honger kwelt een stam. Hoe komt er voedsel? Er is geen wild te vinden. Maar wachten gaat niet. Er moet wild komen. Eén of meerderen hullen zich in de huid van een wild zwijn b.v. en lokken het op het gezicht of door de reuk. Bij de stam ontstaat de vaste gewoonte van vermomming voor de jacht. En niet alleen van vermomming, de bewegingen horen erbij. Het wordt een jachtdans, een jachtfest langzamerhand. De mythologie zit vol jachtverhalen, voorafgegaan door het jachtfest van een vast aantal dagen. Het is een magiese, godsdienstige ceremonie, die in alle ernst wordt opgevoerd. Als dat niet voorafgaat, kun je evengoed tuis blijven. Gebrek aan voldoende huiden was geen bezwaar. Je eigen huid werd beschilderd; een vaste kleur kwam erop, die het doeltreffendste gebleken was.

Een landbouwende stam is bezorgd voor de oogst, die gevaar loopt door lange droogte. Er moet regen

AFB. 5 KRIJGSGOD UIT HAWAÏ

komen. Je kunt toch niet wachten! En zoals het wild kwam, toen het nagebootst werd, zo zal de regen komen. Het onweer wordt gespeeld met wolkenvermomming, geratel van donder en geflikker van bliksem. En de regen komt — of niet. Maar dan was de magiese werking te zwak! En de natuurdans wordt herhaald. Want het geloof verzwakt niet bij mislukking. Integendeel, die wijt men aan eigen tekortkomingen. Zo'n natuurdans is een feest van de gemeenschap met een hoog doel n.l. het behoud van de hele stam. Het is volle ernst. Hoe is 't geloof in de werking van nabootsing mogelijk? vraag je. Mik met een steen op een boom. Gaat hij te ver naar rechts, jij helt met je lichaam naar links; om hem in de goede richting te trekken. Een kind loopt dicht langs 't water. Je roept en trekt op een afstand met je lichaam van 't water af. Waarom? Een kegelaar buigt naar de kant, waarheen hij zijn rollende bal wil hebben. Waarom? Het zijn onwillekeurige bewe-

gingen, geen opzettelijk doordachte, zoals alle magiese handelingen. — Het voordoen werkt dwingend. Een onnozele baby krijg je aan 't lachen door tegen hem te lachen, een hele zaal aan 't gapen, een vermoeide troep aan 't opstaan en marcheren. Het is de suggestie, die uitgaat van het voordoen en zelfs voor-denken. Zo dwingt een bijgelovige stam zijn onzichtbare demonen.

Een leeuw of ander wild dier valt de stam lastig. Na veel verlies van doden en gewonden wordt hij eindelijk overwonnen. Ieder krijgt wat van het beest. De held krijgt de kop, de volgende de staart, een gewoon lid een reep huid. Ieder hangt het aan zijn lijf. Want het werkt vreesaanjagend, vooral de kop. Een tweede dier zal liever niet aan de gordels willen hangen, als hij zijn soort herkent. Dit maakt de drager moedig. Meer zulke staarten doen zijn moed en trots groeien. Hij voelt zich veilig als een gelovige met een kruis of ander symbool. En even gelukkig als een Nederlander met zijn lintje, dat het overblijfsel is van de vroegere staart. Die tekenen beveiligden ook in 't donker, waarin de overdag onzichtbare wezens opdagen. Het worden magiese symbolen. Hercules had een hele leeuwenhuid om en bovendien een leeuwenkop op. — Wonden in het gevecht opgedaan genezen, maar de littekens werken vreesaanjagend en maken de drager trots. Het worden kentekenen van moed en kracht. Die ze niet heeft, brengt ze opzettelijk aan. Zo wordt de zaak op zijn kop gezet en ontstaat de zelfverminking, alles ter verhoging van het gevoel van veiligheid, door de magiese werking der littekens. Zo zijn ook de volgende magiese middelen veel in gebruik: vasten, waken, zweetbaden, narcotische middelen. Probeer ze maar te begrijpen. Nu nog zijn er boetprocessies van geselaars. En het vasten bij bedreven zonde en op bepaalde gedenkdagen bestaat nog, maar men hecht er andere waarde aan, n.l. boetedoening. Toch is aan elke godsdienstige handeling en ook aan het gebed een magiese kant. Vandaar de vrees voor het achterwege laten ervan.

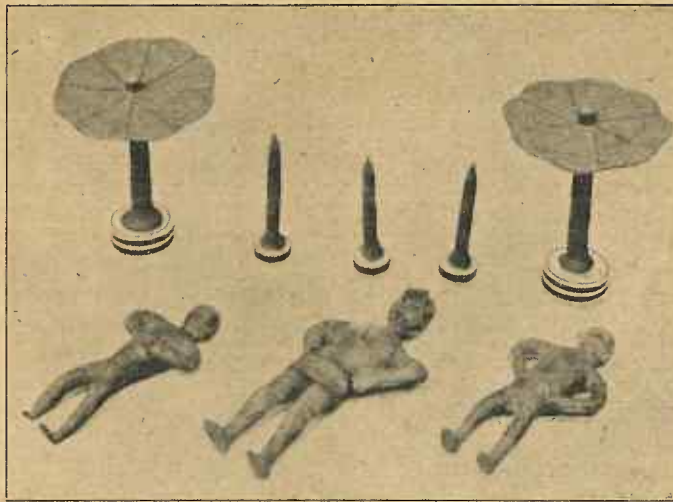
De magie wil afweren of lokken met de daad. In de krijgsdans wordt op het krijgsfeest vooraf in diepe ernst de vijand verslagen (onze manoeuvres). Bij het zaaien van het graan moet een deel van de stam de magiese dans op de dansplaats houden. Laat mij dan maar dansen en een

ander werken, zul je zeggen. Maar de 8 urige dansdag zou je heus niet meevallen. De lentedans geschiedde bij schaapherders verkleed in boksveld ter opwekking van de vruchtbaarheidsdemonen, die in de bokken moesten varen. Zo'n bokkedans is het begin van het treurspel of tragödie (= bokkegezing). Ons Paasfeest is oorspronkelijk een magies lentefeest en kreeg door het christendom een andere wijding. De haan in onze Palmpasen is een magies symbool van de vruchtbaarheidsdemon, zoals de bok ergens anders. Die feestvieringen gaan nu vrij tam. Want de extase of de uitbundigheid verhoogde

de beoogde werking. Hartjesdag heeft nog lang de herinnering aan de oude uitbundigheid en vermomming bewaard. In de Middeleeuwen vond de heidense feestvreugde nog steeds in de kerken plaats. Een vreemde combinatie. Want de dienst van het bijgeloof was een dolle, driftige natuurdienst, een ware uitbarsting!

In het begin was de natuurdans, die zich gesplitst heeft in dans, toneel, muziek, zang, processie, betoging. Naast de tijdelijke vermomming komt de duurzame afbeelding. Deze moet niet mooi zijn maar een krachtige uitwerking hebben. Ze moet kwade geesten afweren en zo geluk aanbrengen. Is die kracht bereikt, dan staat de stijl voor eeuwen vast (Egyptische kunst b.v.). De beeldende kunst heeft tot haar moeder de magie. Zij ook dient tot verlossing van angst, tot het brengen van zekerheid, tot verheffing van de mens. De kunst moet nog de mens uitheffen boven de banaliteit van het oppervlakkige leven. Afbeeldingen van dieren, mensen, ogen, (het oog heeft grote kracht), sterren, zon en maan, spelen een rol. Swastika, kruis en medaille zijn zulke aloude magiese afbeeldingen. Ook wapen- en uithangborden.

Het woord en de muziek spelen een dwingende rol. Het dwingende roepen of verjagen door geroep, met schetterende muziek begeleid, is het latere gebed met psalmgezing en orgel. Het „afkloppen” bedoelt het verjagen van afgunstige geesten. Het vermijden van de naam (pest heette „de ziekte”) was uit angst voor het

AFBEELDING 6

ZWARTE TOVERFIGUURTJES

Wil men iemand kwaad doen, dan maakt men een figuurtje van hem en doorboort met een naald het lichaamsdeel, dat men aan de levende persoon wil kwetsen. De schermen en kaarsen worden bij de ceremonie gebruikt.

lokken van de demon op 't horen van zijn naam. De herhaling zet kracht bij: vandaar het refrein! Zoals voordoen dwingend werkt, werkt voorschrijven ook dwingend. Dat is de betekenis van de oudste natuurpoëzie op eentonige melodie, die de natuurdemonen voor „schreef” hun heilzame werking. Dat is de diepere zin van de sage en het sprookje; van de groet, de felicitatie en de vervloeking. De verwensing was bij de Romeinen nog strafbaar.

En per slot noem ik nog de overdracht van kracht uitwendig door het geven van de „manslag” met de roede, die een heilige ma-

gische kracht had en inwendig door het eten van de demon als dier, als vrucht, als brood en wijn (avondmaal). De verbinding tussen de eter en god wekte het enthousiasme (= het god in zich hebben). De rituele reiniging met zand of water was magies en moest de demoniese aanraking verdrijven of verhoeden b.v. bij geboorte en begrafenis. De doop is het overblijfsel, maar met een nieuwe wijding.

* * *

BESLUIT.

Aan het begin van de beschaving staat de magiese handeling, de moeder van alle kunst. Door haar had de kunst haar verlossende en suggestieve werking. Ze kan niet straffeloos van haar stammoeder vervreemden; dan onttaardt ze tot amusement of pretje en gaat te gronde.

Alle feesten waren gemeenschapsfeesten met een magiese werking. De deelname van elk verhoogde de werking en dus het zelfgevoel en gaf aan elk afzonderlijk deel het gevoel van veiligheid en de bevrijding van de angst; die voor hen de vreugde was. Het gemeenschapsfeest kan niet straffeloos van haar stammoeder vervreemden en de bevrijdende suggestieve kracht verliezen; dan onttaardt het tot jool en gaat te gronde.

Niet het blijven hangen aan vergaan bijgeloof, niet het oplappen van verouderde geloofsvormen, maar het meewerken aan de opbouw van een toekomstig geloof is de taak van ieder, die de tekenen van zijn tijd verstaat.

DE GAATJES DIE IN DE LUCHT ZIJN

EEN SCHETS DOOR MAURITS DEKKER
MET OORSPRONKELIKE TEKENINGEN
VAN GEORGE VAN RAEMDONCK

HET was een huis vol arme, hardwerkende mensen, waarin het kleine meisje woonde. Het stond in een lange, rechte straat en het was maar een klein stukje van de grauwe gevelmuur, waarin talloze vensterramen in onafzienbare, strakke rijen, als soldaten in het gelid stonden. Achter twee van deze ramen, op de derde verdieping, woonde het meisje. Het was een bleek en tenger kindje, broos als een bloemstengel, fijn en teer als een breekbaar voorwerp, dat zorgvuldig door behoedzaam-tastende mensenvingers gemaakt was. Zij was de jongste in een gezin van zeven kinderen en zij was het liefste en meest bescheiden wezentje in het grote, overbevolkte huis. Eigenlijk was het, alsof zij tussen al die grote, drukke en luidruchtig levende mensen niet bestond, alsof zij toevallig in dit donkere huis eens vergeten was en nu, door niemand opgemerkt, haar kleine leven stilletjes voortleefde. De man, die haar vader was, was groot en sterk, hij had brede schouders, een gebogen rug en droeg broeken met ribbels, die een schurend en vreemd-zangerig geluid maakten als hij door de kamer liep. Hij was hoog en breed en zijn harde, bruine handen waren, zo dacht het meisje, groot genoeg om er een stoeltje van te maken waarop zij zitten kon. Een enkele maal had de grote vader dit wel gedaan, dan had hij het meisje opgetild tot dicht voor zijn lachende mond met gele tanden en haar handjes hadden zijn snor mogen vasthouden, die als een schuier, met harde, stekende haren was. Maar het meisje zag haar vader niet dikwijls; hij ging 's morgens vroeg weg, als de meeste mensen in het grote huis nog op bed lagen en vaak, als zij wakker lag, hoorde zij de traptreden onder zijn voorzichtige voetstappen kraken. En 's avonds, als de vader van zijn werk terugkeerde, brandde het licht in de rood-papieren lampekup boven de tafel al en dan sliep het meisje. De moeder, die rokken droeg die zo wijd waren dat je er onder kon zitten, als in een klein, heel klein huisje, had het te druk en te moeilijk om zich veel met het kindje te bemoeien en de broertjes en zusjes, die veel ouder waren dan zij, gingen meestal naar school of speelden, als zij vrij waren, beneden in de morsige straat.

Zo leefde het kleine meisje eenzaam in het grote, drukke huis, maar zij had er geen besef van, omdat zij nog niet wist wat eenzaamheid was.

In de hoek, naast de schoorsteen, was het huisje van de stoof, daarin woonden drie garenklosjes met een kartonnen doosje, dat hun moeder was. De klosjes hadden ook een vader, maar die was nooit in de stoof, omdat hij werken moest onder de tafel of in het keukenkastje waarin de turf lagen. Vaak vertelde het meisje mooie verhaaltjes, van poesen die doodgingen omdat zij in het water waren gevallen en dan vertelde een lege fles, die bovenop de stoof stond en eigenlijk de schoorsteen van het huis was, haar ook een mooi verhaaltje van een andere poes, die ook in het water gevallen was. Zo leefde het kindje haar eigen leventje met wat simpel speelgoed in een donkere hoek van de benauwde kamer, zonder

een straaltje zon, zonder de liefde en de zorgen der grote mensen, wier leven te zwaar en te moeilijk was om veel aan haar te kunnen denken. Haar handjes, die bewegelik en fijn waren als kleine vogeltjes, vonden

HET WAS EEN BLEEK EN TENDER KINDJE

slechts harde, door de mensen weggeworpen voorwerpen, die haar tot speelgoed moesten dienen en in het grote, donkere huis, dat deel was van de grauwe stad, zagen haar ogen nimmer de schoonheid van een enkel bloempje, hoorden haar oren nimmer het lied van de vogel die jubelend ten hemel stijgt. Haar jong leven verwelkte in de trieste, sombere achterkamer, als een uit het zonlicht weggerukte bloem, die ruw in een donkere kelder gesmeten is. En zij was een ongelukkig, armzalig menskindje, maar zij wist het niet. En niemand wist het, behalve oom Louis, de eenzame man, die op de zolderkamer woonde. Sedert oom Louis zijn intrek in het hokje onder de dakpannen genomen had, was er een grote verandering in het leven van het meisje gekomen. De eerste maal had de oom haar op zijn arm naar boven gedragen en haar in het midden van zijn kamer op de grond neergezet. Hij had prachtige platen voor haar neergelegd, mooie schilderijen met honden er op die je aankeken alsof ze kwaad op je waren en katjes die speelden in een hoed en prachtige bloemen van rood en blauw en nog meer kleuren. Van iedere plaat had de oom haar iets verteld, want hij wist alles

presies, omdat alle bloemen en poesjes en honden zijn kinderen waren. Hij kon heel prachtig vertellen en hij zei dat zijn kindertjes ook door de mensen vergeten werden, presies zoals het kleine meisje, omdat de mensen zo hard moesten werken en omdat zij het zo moeilijk hadden. Dat begreep het kindje niet, maar als oom Louis zo sprak, was zijn stem verdrietig en dan kwamen er tranen in haar ogen. O, het was zo mooi verdrietig, het verhaal van de arme man, die door de mensen vergeten werd met zijn mooie honden en bloemen. Dikwijls moest oom Louis zijn vertelling onderbreken, dan kon het kleine meisje niet luisteren, omdat ze opeens zo erg hoesten moest. Dan moesten ze allemaal op haar wachten, de hond en de katten en de grote, witte vogel die op een tak zat. Soms hoestte zij erg lang, dan gaf oom Louis haar een slokje water met suiker, dan streelde hij voorzichtig haar blonde krullen en zei zacht: mijn arm, klein prulletje. Dan kwamen er tranen in zijn ogen en zacht ging hij verder met zijn verhaaltje.

Eens, toen haar moeder ziek was, mocht het meisje bij oom Louis op de kamer slapen. Die dag was het een heerlijk feest voor haar. De oom had koekjes gehaald en appels, en nog andere, heel heerlijke dingen. Samen maakten zij een huisje van schilderijen, een echt huisje waarin zij zitten kon. Nog nooit had zij zo'n prachtig huis gezien. Aan de ene kant zat Pluto, de grote, bruine hond, die nu niet meer kwaad keek, aan de andere kant en van achteren waren de poesjes en boven haar hoofd was de witte vogel, die op zijn tak zat. Het meisje vertelde haar dieren mooie verhaaltjes, ze mochten happen van haar appel en ze kregen koekjes. Toen het donker werd en de lamp werd aangestoken, kwam ze uit haar huisje te voorschijn en oom Louis nam haar in zijn armen, liep met haar door het kleine kamertje op en neer en liet haar door het dakvenster naar buiten kijken. Toen, opeens, zag zij iets wonderliks, iets wat zij nog nooit te voren gezien had. Door het dakvenster zag zij de lucht, die nu geheel donker was en in die donkere lucht zag zij een grote menigte gaatjes waar licht doorheen viel. Het was zo prachtig dat zij er van in haar handjes moest klappen en het wond haar zo op dat ze er

.... EEN ECHT HUISJE, WAARIN ZIJ ZITTEN KON

DOOR HET DAKVENSTER ZAG ZIJ DE LUCHT....

van hoesten moest. Oom Louis legde haar voorzichtig neer en terwijl hij zijn vingers door haar krullen liet glijden, begon hij te vertellen van de gaatjes die in de lucht zijn: — Achter de gaatjes is een mooie, grote kamer, een kamer zo prachtig dat je haast niet begrijpen kunt hoe mooi zij is. Er zijn daar grote bloemen van verschillende kleuren en duizenden vogels zingen daar hun mooiste liedjes. Als het daar boven donker wordt, worden er honderd grote lampen aangestoken, dan zoeken de kinderen hun bedjes op en de grote pop waarmee ze de hele dag hebben gespeeld mag bij hun slapen.

— En de poes ook? vroeg het meisje.

— Ja, natuurlijk, de poes ook, antwoordde oom Louis.

— Maar waarom zijn die gaatjes dan in de lucht?

— Die gaatjes, sprak de schilder en hij keek haar even aan, die gaatjes zijn mijn kindje zijn voor de kindertjes, die boven in de mooie kamer zijn. Daar doorheen gooien ze bloemen naar omlaag, voor de mensen die beneden zijn, net zulke mooie bloemen als je op de platen hebt gezien. Als de mensen zo nu en dan niet eens wat van die mooie bloemen kregen, zouden ze misschien van verdriet doodgaan.

Dat begreep het kleine meisje niet goed. Ze dacht er heel lang over na en toen vroeg ze waarom zij nooit van die mooie bloemen gekregen had.

— Dat begrijp ik ook niet, mijn liefje, antwoordde oom Louis, er zijn genoeg bloemen op de wereld en als de engeltjes boven weer eens bloemen naar beneden gooien, zal ik er voor jou wat meebrengen.

— En een grote pop ook?

— Zo'n pop ook.

In haar donkere kamer wachtte het meisje lang op de bloemenregen die komen moest, maar daar het niet dikwijls bloemen op aarde regent, vergat het meisje tenslotte alles wat haar beloofd was. De trieste kamer werd, als vroeger, weder de hemel waarin zij haar kinder-

geluk vond. Een plaat met rode rozen, die oom Louis haar gegeven had, was haar tuin, ze maakte een slootje van de met stof gevulde naden die tussen de planken van de vloer waren en liet er visjes van luciferhoutjes in zwemmen. Haar zoon was de koperen slingerschijf van een ordinaire reguleurklok, die boven het penantkastje hing.

Maar de koperen zoon van een gemene bazarklok geeft een arm mensenkindje geen levenskracht en geschilderde bloemen geuren niet, al zijn ze nog zo mooi geschilderd en slootjes vol stof geven bleke kinderwangetjes geen gezonde kleur. Ze begon erger te hoesten en ze werd lusteloos, maar ze wist het niet en de grote mensen, die altijd hard moeten werken, merkten het niet. Totdat ze eindelijk ziek werd, toen begrepen de grote mensen dat het tere plantje in het trieste huis verwelken ging. Ze mocht niet meer op de grond spelen en ze kreeg al haar speelgoed op bed: het stoofhuisje, de klosjeskinderen en de doosjesmoeder. Toen ze op zekere dag eens in het donkere, gezellige huisje van haar stoof keek, zag ze vijf gaatjes waar licht doorheen viel, zij herinnerde zich de gaatjes die in de lucht zijn en opeens dacht ze aan de bloemen en aan de grote pop die oom Louis naar beloofd had. De schilder knikte bevestigend het hoofd toen zij hem aan zijn belofte herinnerde en hij zei, dat zij alles krijgen zou.

.... EN IN HAAR KAMER MET BLOEMEN SLIEP ZIJ IN

Reeds de volgende dag regende het bloemen, een klein bosje witte sering, meer had oom Louis niet kunnen bemachtigen. In haar bedje maakte het meisje nu een echte tuin en dikwijls keek de schilder met weemoed naar het lieve kopje, het arme stervende bloempje tussen de frisse sering. Boven, op de kleine zolderkamer, werkte hij hard aan de grote pop, die de kindertjes van boven zouden brengen. Vaak werkte hij bij het slechte licht van zijn olielamp tot diep in de nacht, want hij

wist dat hij zich haasten moest, hij wist dat beneden in het kleine bedje werd gewacht en dat er behalve zijn hemelpop nog iets anders naderde, iets dat hij voor moest zijn.....

En eindelijk, toen voor het kindje bijna het ogenblik gekomen was, waarop zij, zoals de kindertjes boven, zou inslapen, was zijn pop gereed. En toen de gaatjes in de lucht voor het kleine meisje voor de laatste maal opengingen, bracht hij haar de pop. Zacht glimlachend nam zij haar schat in de kleine, witte handjes en in haar kamer met bloemen sliep zij in.

De grote mensen, die hard moeten werken, vergaten eindelijk het kleine meisje en in hun kamers, die als donkere, benauwde stoven zijn, leefden zij voort.

Iedere nacht staat de donkere hemel met sterre-gaatjes boven de zwarte aarde, maar voor oom Louis regent het geen bloemen meer.

VERKLARING VAN IN DIT NUMMER VOORKOMENDE VREEMDE WOORDEN

De vreemde woorden, die in no. 1 en 2 van deze jaargang reeds zijn opgenomen, komen in deze lijst NIET voor.

Actie = handeling.
Ceremonie = plechtigheid.
Combinatie = samenvoeging.
Comité = groep van personen, die een bepaalde opdracht moeten vervullen.
Construeren = samenstellen.
Dieet = leefregel ten opzichte van eten en drinken.
Dramaties = aangrijpend, ook wel toneelachtig, onecht, gezwollen.
Dramaturg = toneelschrijver.
Ethnologie = Volkenkunde.
Exposeren = tentoonstellen.
Filosoof = wijsgeer.
Gamma = toonschaal, toonladder.
Geëxalteerd = in vervoering geraakt.
Genius = beschermgeest.
Getraind = geoefend.
Grotesk = grillig, fantasties, lachwekkend.
Heroïes = heldhaftig.
Idool = afgodsbeeld.

Intuïtief = als door ingeving.
Komponeren = samenstellen.
Komponist = die samenstelt.
Materialist = stofvergoder.
Narcoties = bedwelmend.
Nomaden = zwervende stammen.
Positief = stellig, vast, zeker.
Prestatie = wat men verricht, tot stand brengt.
Realiseren = verwerkelijken.
Representatief = vertegenwoordigend.
Religieus = godsdienstig.
Sensatie = ontroering.
Sensationeel = ontroering opwekkend.
Sensualiteit = grove zinnelijkheid.
Sereniteit = reinheid, zuiverheid.
Swastika = hakenkruis.
Symbool = zinnebeeld.
Tragies = droevig, treurig, ontroerend.
Universeel = algemeen, alles omvattend.
Visioenair = in droom of overspannen zenuwtoestand gezien.

VERKRIJGBAAR BIJ DE A. J. C.

SCHOONHEID UIT ALLE TIJDEN

Portefeuille met 12 reproducties naar werken van de grote meesters der schilder- en beeldhouwkunst. Met verklarende tekst Prijs f 1.50.

JEUGDBIBLIOTHEEK

Tot op heden verschenen de volgende vijf deeltjes:

1. P. VOOGD: Een en ander uit de Ontwikkelingsgeschiedenis
onzer Maatschappij f 0.40
2. R. STENHUIS: Opstellen over Vakbeweging f 0.40
3. A. M. de JONG: Bloemlezing van Revolutionaire Poëzie . . . f 0.70
4. A. H. GERHARD: Worden en Zijn f 0.50
5. H. VAN LAAR: Afstamming en Ontwikkeling f 0.60

Te bestellen bij de Arbeiders Jeugd Centrale:

REGULIERSGRACHT 78", AMSTERDAM

LEZERS EN LEZERESSEN VAN „OPGANG”

BEWAART ONS TIJDSCHRIFT ZUINIG, ZORGT
DAT HET NIET SCHEURT OF VLEKT. AAN HET
EIND VAN HET JAAR VORMEN DE VIER
AFLEVERINGEN 'N PRACHTIG BOEK, WAARIN
GE MET GROOT GENOEGEN TELKENS
WEER ZULT LEZEN EN PLATEN KIJKEN!

MAAKT PROPAGANDA VOOR
„OPGANG”

ONTWERP
FRE COHEN

OPGANG

3-MAANDELIKS JEUGDTIJDSCRIFT
VOOR KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING ■

REDAKTEUR KOOS VORRINK

VIJFDE
JAARG.

NUMMER
VIER

DESEMBER
1926

UITGAVE VAN DE ARBEIDERS-JEUGDCENTRALE
ADRES VAN REDAKTIE EN ADMINISTRATIE: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78" - TELEFOON 30591 EN 30691

INHOUD VAN DIT NUMMER

Bart, mijn vriend	Frank van Waes
Naar het Geuldal. door	Henk van Laar
Käthe Kollwitz, door	W. Jos. de Gruyter
Drie Pinksterverzen, door	Jan W. Jacobs
Tuinkunst, door	J. Bleeker

BERICHT AAN DE ABONNEES

1. Wij verzoeken dringend alle klachten omtrent bezorging regelrecht naar ons kantoor te richten, daar wij anders niet voor onderzoek en verbetering kunnen instaan.
2. Wij wijzen in antwoord op sommige „klachten” van abonnees over het in het algemeen te laat verschijnen van ons blad, erop, dat de exploitatie van „OPGANG” in verband met de buiten elke verhouding lage prijs, steeds aan allerlei stagnatie onderhevig is. Ons inziens voor een algemeen cultureel tijdschrift, dat geen nieuwsblad wenst te zijn, geen bezwaar. Wij hopen en vertrouwen dat de abonnees met deze verklaring gerustgesteld zijn.

PORTEFEUILLES VOOR „OPGANG”

Door ons worden beschikbaar gesteld portefeuilles van stevig karton met goed sluitende stofkleppen. Ontwerp van Fré Cohen. Deze portefeuille kan presies twee jaargangen van ons tijdschrift bevatten. De prijs bedraagt f 0.70, wanneer besteld wordt bij de sekretarissen der A.J.C-afdelingen en f 0.80 franko per post regelrecht van ons bureau: REGULIERSGRACHT 78", AMSTERDAM. ■

AAN DE ABONNEES VAN „OPGANG”

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCRIFT VOOR
KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING

WAARDE LEZER.

Hierbij ontvangt U het vierde nummer van de jaargang 1926 van „OPGANG”.

Het eerste nummer van de jaargang 1927 zal **1 Maart 1927** verschijnen, terwijl het zeker is, dat in 1927 de volgende nummers telkens 3 maanden later in het bezit der abonnees zullen zijn.

Dit eerste nummer zal ondertussen alleen onmiddellijk kunnen worden toegezonden aan die abonnees, die vóór 15 Januarije 1927 hun abonnementsgeld bij vooruitbetaling voldoen.

Om het U zo gemakkelijk mogelijk te maken, legden wij in dit nummer een stortingsbewijs van de Postchèque en girodienst, waardoor U op ieder postkantoor de f 1.60 voor het abonnementsgeld aan ons kunt overmaken.

Indien op 15 Januarije het abonnementsgeld niet op deze wijze op onze postrekening No. 54638 gestort is, zal U een postkwitantie ad f 1.75 (abonnementsgeld plus inningskosten) aangeboden worden.

Door de A.J.C. afdelingen worden geen kwitanties geïnd. Buiten bovenstaande regeling vallen alle **B leden en boven 21 jarigen** van de A.J.C., die een „Opgang”-abonnement hebben door hun kontributiebeting.

Wij doen een beroep op alle vrienden van „Opgang” om in deze dagen extra propaganda voor ons tijdschrift te maken. Ook van de jaargangen **1924, 1925 en 1926** zijn nog komplette jaargangen à f 1.50 te leveren.

Maakt het onze administratie makkelijk door geldstorting op de giro. Ge wint er bovendien een bedrag van 20 sent inningskosten mee uit.

Bij voorbaat beste dank voor de te nemen moeite en voor uw hulp bij de propaganda.

Met beste groeten,
DE ADMINISTRATIE VAN „OPGANG”,
Reguliersgracht 78, Amsterdam.

BART, MIJN VRIEND....

DOOR FRANK VAN WAES

BART, m'n vriend, ik weet niet waar het aan ligt, maar ik moet de laatste dagen telkens aan je denken. Ik vermoed, dat het komt, omdat ik pas die prachtige boeken van Theo Thijssen gelezen heb over het wel en wee in het leven van een schoolklas. Dat brengt me natuurlijk de tijd weer voor de geest, toen ik zelf koning in „schoolland” was en een klas regeerde of door haar geregeerd werd, dat weet ik niet precies meer. En wanneer ik aan die dagen denk, dan staat onmiddellijk jouw figuurtje op de voorgrond, Bart, m'n vriend, kleine, roekeloze schooier. Ik zie je zoals je was, toen ik die klas kreeg.....

Ze hadden me voor je *gewaar-schuwd*. M'n voorganger. En de juffrouw van de eerste, die jij voortdurend en onbarmhartig brutaliseerde, omdat ze je kleine zusje in een kast op de gang gesloten had. Je mag nou wel weten, dat ik je groot gelijk gaf, diep in m'n hart, maar toen was ik bekleed met de waardigheid der officiële paedagogiek en dus gedwongen het je kwalik te nemen, altans: enigermate.

Je zag er werkelijk een beetje ontstellend uit, Bart, met je korte, gedrongen, te brede gestalte, je verwarde donkere ragebol, je vale, vuile snoet en je wantrouwige, bruine ogen. Je leek te onverschillig voor zo'n tienjarige kleuterman, te veel een onheilspellende kopie van die slenterende, loerende balieklui- vers uit de ongelijke achterbuurt, waar onze school stond, van die onbetrouwbare slampampers, uitloensend onder de klep van een scheefgetrokken lef-pet, schuimers op het grote-stadsleven..... Wij keken mekaar es aan, schatten mekaars krachten en kwamen tot de conclusie, dat de strijd fel zou zijn en dat een van ons tweeën er in

gebroken moest worden. En jij nam je voor, dat jij dat niet zijn zou!

Arme Bart! Wat heb je 't jammerlik tegen me afgelegd!

Je had gedacht, dat ik net als m'n ambtsvoorganger, die je tot razernij gebracht had, tegen je uit zou varen, je in driftbui bij je nek uit je bank sleuren, je de gang op slingeren, je overladen met strafwerk en schoolblijven, je afsnauwen en vernederen. En je glimlachte al bij voorbaat verachtelijk, want al die flauwe kunstjes

kende je en je was er tegen gehard met straatjongensonverschilligheid, en de zucht om de brandie uit te hangen tegenover de klas was een harnas, waar al die harde middelen onvermijdelijk op afketsten. Je was kalm in de overtuiging, dat ik de strijd verloren had, nog voor ie begonnen was. En jij zou blijven die je was: de brutaalste, de onoverwinnelijke, de gevreesde, de bewonderde, de ongekroonde koning van de klas..... Zo had je het je voorgesteld, afgeleid uit je ervaring.

En toen ging het heel anders.

Je werd helemaal niet afgesnauwd. Je werd niet in je nek genomen. Je waardigheid van klasse-boef werd over het hoofd gezien. Je werd niet eens opgemerkt. Als je tegen je buurman ging praten, werd je buurman met een paar barse ogen van voor de klas in bedwang gehouden, zodat ie geen antwoord dorst geven. En toen je hem een gevoelige por in z'n ribben gaf, kreeg *hij* de dreigende raad, z'n fikken tuis te houden en die malle brasem naast 'em een beetje te ontzien: je had nou eenmaal van die rare jongetjes; je moest meelij met ze hebben. En het gezicht van de nieuwe meester stond zo donderbui-achtig, dat de klas niet eens lachte, maar ernstig doorwerkte

JE ZAG ER WERKELIJK 'N BEETJE ONTSTELLEND UIT

en zo een meelij demonstreerde, dat jou verbleken deed onder de roetlaag op je wangen. En toen je uit lijdelijk verzet maar één som van de tien maakte, kreeg je toch een acht — omdat je 't immers niet helpen kon, dat je wat achterlik was. Stakker!

Beken het maar eerlik, Bart: je was gebluft die eerste ochtend. Je wist niet hoe je je houden moest en het misselijke meelij, dat al duidelijker van alle kanten op je robuste brutaalheid aandrong, maakte je beroerd, wee, woedend. Je had de hele boel wel in mekaar kunnen trappen, maar er kwam geen enkele aanleiding om op te stuiven. Het moet wel erg voor je geweest zijn. Je moet me met je opbruisend temperament wel gruwelijk gehaat hebben, die eerste dag. Maar je kon er niet tegen op. Je had je voorgenomen om hard te vechten, maar je sloeg naar alle kanten in de lucht en de toeschouwers lachten niet eens: ze hadden plotseling enkel maar meer meelij met je. Een razend makend soort meelij, dat ik ze door m'n malle manier van doen *dwong* tegenover jou te betonen. En je was heel je zekerheid kwijt. Zo iets had je niet verwacht. Je had dat nog nooit tegenover je gehad en je wist niet hoe je daar tegenop moest boksen. Je vócht in de mist en al je slagen troffen een lege ruimte.....

Och, Bart, ik kan het je nou wel zeggen: 't was maar een proefneminkje van me. Ik probeerde maar of je zo te vangen zou zijn. Op een of andere manier moest ik je vangen, want, zie je, toen ik je daar zo zag zitten, met je verfoeilike reputatie, met je verbeteren, afwerend gezicht, met heel dat vijandige over je, net of je je tegen heel de wereld verdedigen moest en tegen mij in de allereerste plaats — toen hield ik dadelijk van jou en ik had werkeijk met je te doen. Want ondanks alles, Bart, m'n vriend, had jij een *goed* gezicht, zo'n schoffie als je dan ook was. En ik had me met echte schoolmeesterskoppigheid voorgenomen, dat ik je winnen zou.... Als mijn eerste foefje mislukt was, zou ik wat anders verzinnen hebben en ik zou je in ieder geval hebben gewonnen. En ik moet lachen als ik er aan denk, hoe jij, beruchte, onhandelbare dwarskop, als een wanhopige je verzetste, worstelde, zwom om uit dat vervloekte meelij weg te komen, dat rond je steeg als een zoetig water en waarin je stoere jongenswezen stikte, walgend en woedend. En ik koele wreedaard, hield het weee water altijd tot aan je lippen, hoe je ook spartelde en vocht om er boven uit te komen. Alles aan je wekte meelij: je wilde, verwarde haarbos, je vuil gezicht, je openhangende kiel, je ongewassen handen, je ruwe taal, de slordigheid van je werk. Geen blaam trof jou. Wat jij deed en was, werd beantwoord met meelij. Anderen gunde ik de weldaad van m'n standjes, m'n snauwen, mijn straffen. Voor jou had ik enkel dat verschrikkelijke, verlamdende meelij, het enige wat je nou net absoluut niet hebben kon en waar je geen raad tegen wist. Je dacht, dat ik je aanzag voor zoiets als „een meid”, vermoed ik. O, wat moet je me gehaat hebben die eerste dagen!..... Je waste zelfs je gezicht een beetje en „toevallig” werd je haar geknipt..... Als je nou zelf zien kon, wat voor gezicht je trok bij mijn welwillend-goedkeurende blik op je geschoren hoofd, Bart, m'n vriend, je zou je een ongeluk lachen. Maar ik lachte niet: ik verminderde misschien mijn overstelpend meelij een klein beetje.....

Ach ja, en toen je d'r gruwelijk onder zat, Bart, toen je in korte tijd schuw geworden was en niet meer wist, waar je je bergen moest, verpletterd onder deze ongedachte verschrikking van het overal om je heen zanikende medelijden; toen je zoekende, uitgebluste ogen gedwee werden en zwijgend smeekten om genade, om verlossing;

MOETEN DWINGEN, JE HANDEN EEN
BEETJE ZINDELIKER TE ONDERHOUDEN

toen ik je zag peinzen, triest en verbaasd, hoe je in de rare, afhankelijke toestand geraakt was, hoe ik het klaar gespeeld had om je zo murw te pesten, hoe je zo idioot kwam om je best te doen op je sommen en op je taalwerk en op je schoonschrijven; toen je totaal ontredderd in het schoolleven stond en me misschien wel had willen vergiftigen — toen heb ik je zo zoetjes aan laten voelen, dat je een lolletje niet zo ernstig moest opnemen. Je bent ineens opgeschokt, toen ik weer zo'n wee-zoet meelijwoordje sprak en daarbij tegen jou knipoogde. Je wou 'et niet geloven, je was onrustig, je werd rood tot onder je zwarte millimeterstoppels en je keek naar me of je dacht, dat je droomde. En je zag heel goed, dat ik stiekum tegen je grinnikte, maar je was woest en je wendde je norse gezicht af en je dacht, dat je je toch vergist had of dat ik nou eigenlijk pas goed begonnen was met je dood te treiteren.

Maar toen het verschijnsel zich herhaalde, ben je gaan nadenken en de mogelijkheid is bij je opgekomen, dat ik een slimme grappenmaker was, dat ik niet jou, maar al de anderen in de maling nam. Zo lei je de betekenis van mijn knipoogje en mijn glimlach uit, aarzelend, ongelovig eerst nog, maar al gauw zover overtuigd, dat je verholen terug grijsde. En toen ik daar geen flauwe kul over verkocht, zuchtte je opgelucht en wij zetten samen in heimelijke verstandhouding het spelletje nog wat voort. Maar natuurlijk waren we al gauw wat onvoorzichtig met het stiekeme seinen en zo had de klas er al gauw de lucht van, en dat leidde toen tot de eerste stormachtige vreugdescène in ons klasseleven: de hele bende was er tussen genomen, door jou en door mij, en we hebben gejoeld en ons slap gelachen. Jouw prestige was gered, Bart, en met één slag zijn we vrienden geworden, voor goed.....

Niet dat we nooit meer ruzie gehad hebben, maar dat schaaft de vriendschap niet, hè? Niet dat hij een voorbeeldig, braaf en ingetogen schoolleven ging leiden. God bewaarme, heb ik je niet met een sarcasties dictee, waar de klas om stikte, moeten dwingen, je handen een beetje zindelijker te onderhouden? Woest was je. Na drie zinnen, toen we zover waren, dat de mogelijkheid geopend werd spinazie te zaaien op de rug der handen, van een zekere jongen, Bart genaamd, trok je me aan m'n jas en vroeg me, midden in mijn onschuldig gezicht, of ik je nou haast genoeg in de veiling had? Maar je waste

„HIJ STAK'EM ZO'N NIJF IN ZE LIJF!"

voortaan je handen voor je de klas in kwam. Wel drie dagen achtereen.....

En van strijd tussen ons was eigenlijk geen sprake meer. Als ik je zo es een draai om je balsturige kop gaf, was je altijd (meer dan ik) overtuigd, dat je er minstens een half dozijn verdiend had. En toen ik es een week ziek was, en „de tijdelijke" jullie een opstel liet maken over „onze zieke meester" (hoe kreeg de malle 't in z'n hoofd!) toen heb jij een zo hartstochtelijke van fouten krielende, lofrede op me geschreven, dat ik je schrift stilletjes verdonkeremaand heb uit vrees dat een oningewijde 'et onder z'n profane, niet-begrijpende ogen zou krijgen.

Ach, Bart, m'n vriend, wat was jij eigenlijk met al je rauwe lef, een hulpeloos kind. Ik moest je wel naar me toehalen, op een of andere manier, want jij kon niet alleen staan, al stelde jij je ook nog zo parmantig an, al vloekte je en al spuwde je precies als de verdachte sujetten, die door jullie straat slenterden, de brande uithingen en jou tot glanzend voorbeeld strekten. Ik zag wel aan je, dat je een of ander groot verdriet verbeet, maar hoe radeloos je innerlik was, dat heb je me toch zelf moeten vertellen.

Je vader zat in de gevangenis. Hij was ontslagen wegens slapte, maar een ander, die niet zo rood was, nam dadelijk z'n plaats in. En toen de honger bij jullie tuis haast niet meer te dragen was, had je vader z'n ouwe baas, die met een paar vrolijke meisjes schuimende wijn dronk achter een openstaand café-raam, door dat raam op het trottoir gesleurd en hem driekwart dood geslagen. Daar kreeg ie een half jaar voor. Je hebt 'et me zelf verteld, toen je na schooltijd de kast opruimde en we vanzelf vertrouwelijk werden in dat stille uur. Jij, die nooit huilde, hebt toen gehuild als een wanhopige en met je voorhoofd op de bank geslagen. En toen je wat gekalmeerd was, heb je me de pijnlike vraag gesteld: „En meester, vin u nou nie da'me vader groot gelijk had?"

Kon ik me stellen tussen jouw hart en je vader?

Je hebt me toen bekend, dat je kommunist was, en ik heb die bekentenis ontvangen met al de ernst, die bij het ogenblik hoorde. Je hele gezicht zat onder de zwarte

vegen van je weggewiste tranen en er was een vurige plechtigheid in je kinderogen.

En wat was je een bloeddorstig heer! Met wat een smaak vertelde je van de dronken kerels, die gevochten hadden „bij ons in de stroat". Deskundig zei je:

„Hij stak'em zo'n nijf in ze lijf!"

En je wees, belust op sensatie, de lengte van een vreselijk kaasmes. Want je zat vol van de troebele romantiek-van-geweldenarij uit je achterbuurt. Maar, bloedgierige woesteling, je vocht tegen een volwassen dierenbeul, die z'n schonkig paard aframde met het achtereind van de zweep; je vloog'em aan als een razende wolf en sloeg hem een bloedneus en krabde z'n wangen open voor ie drie kon tellen, en als ze je toen niet uit zijn handen gehaald hadden, zou ie je waarschijnlijk vermoord hebben! Maar krijsend van zenuwdrift wist je van pijn nocht angst en je wou de ellendeling toch nog te lijf en je schreeuwde al maar van die arme, afgeramde knol..... Ja, zo'n afzichtelijke wreedaard was jij, Bart, m'n vriend.....

Het leven was hard in die dagen, het voorlaatste jaar van de oorlog. En bij jou tuis, met een vader, die in de nor zat, was 'et al héél hard. In die grote nood moesten grote middelen worden toegepast. En jij, die het leven realistisch zag en de moed had, de consequenties te aanvaarden; jij, die me vereerde met een zuiver kameraadschappelijk vertrouwen, je vertelde me zo af en toe, terloops iets over de manier, waarop jullie je d'r tuis doorsloegen. Je zei b.v. zo langs je neus weg:

„Meester..... gisteroaved vaftig turve gejat."

En op m'n verschrikte blik glimlachte je geruststellend en zei:

„Joa..... uit een wegon..... Geen mens het 'et gesien, louw hoor!"

Zeg eerlik: heb ik je ooit hard gevallen om die bekentenissen? Ik dorst amper mijn hoofd te schudden, bang voor jouw schouderophalen, dat mijn gebrek aan inzicht beklagde: ze hadden je vader 'et huis uit gesleept, je moeder was ziekelijk, jij was de oudste van vijf kinderen... nou dan?!

En op een keer kostte je dat haast je hachje, weet je 't nog? Je had „kooltjes geraapt" op het rangeerterrein. En op de vlucht voor een stille smeris was je toen over een ijzeren hek-met-punten gevlogen en, struikelend, met je zij in die punten gevallen. Je had geen tijd gehad om je te laten verzorgen, en je had er eigenlijk ook niet eens aan gedacht. Je kwam wat bleek en met vreemd verdraaide ogen, nog hijgend, op school. En toen ik je vroeg wat er aan scheelde, trok je onverschillig je kiel omhoog en ik zag die drie lelike, brede scheuren in je zij, want een hemd droeg je, in overmaat van mannelijkheid; niet. Ja, en je was nog laatdunkend verontwaardigd, toen ik je uitschold en je naar „het zaaltje" liet brengen om verbonden te worden: je mopperde zowat van flauwe kul en kleinzieligheid en zo. Maar je bleef drie weken in het ziekenhuis..... Nog een fortuintje, dat het geen gevangenis-ziekenhuis was.....

En wat kwam je graag bij me tuis 'om karweitjes te doen, handige duvel, die je was. En wat onthulde je dan later je ongeweten ontberen in je opsnijgerige verhalen over de rijkdom van de meester, blikkend uit de „weelderige" inrichting van zijn huis,.....

Toen, het was een gekke tijd, moest ik in eens soldaat worden en toen ik terugkwam, was jij van school.

Nog eenmaal heb ik je teruggezien, Bart m'n vriend, weet je dat soms ook nog? Je stond in de straat, met een blauwe kiel aan, roetiger dan ooit, en je was heer

over een handkarretje. Je was misschien een kerel van een jaar of vijftien, zestien. En je keek naar boven, waar ik voor het open raam zat te werken. Ik weet niet, hoe lang je gekeken hebt, eer ik je zag, maar het kan niet lang geweest zijn: je blik riep te sterk naar me. Er was heimwee in die blik, net of je keek naar een land, dat je niet vergeten kon en waaruit je was verbannen. Ik ben toen naar beneden gekomen en we hebben even gepraat. Ik vond je stem nogal dof, al blufte je nog zo gul, dat je 't best naar je zin had „op 't febriek” en al aardig begon te verdienen..... Dat was het laatste, wat ik van je hoorde of zag.....

Bart, m'n vriend. Je bent nou zeker al voor in de twintig. Ik weet niet waar je gestoven bent en wat er van je is geworden. Ik heb van jou gehouden, denk ik, omdat je zo door en door, zo echt en helemaal „van het volk” was. Zo'n echte, harde, kleine proletariër, met van buiten niet veel moois en edels om groot op te gaan. Oppervlakkig beschouwd leek je nog al onheilspellend en terugstotend. Maar er zat zo'n fijne pit in je, zo'n grimmige fierheid, zo'n trouw aan wat je liefhad. Zo'n echte, hartelike, alle mogelijkheden bevattende menselijkheid. Ik zou wel es willen weten, wat het leven van je gemaakt heeft, Bart, m'n vriend.....

TOEN, HET WAS EEN GEKKE TIJD, MOEST IK IN EENS SOLDAAAT WORDEN

NAAR HET GEULDAL

DOOR HENK VAN LAAR

NOG hing het dal vol nevelen van de nacht. De ijle, maar toch nog vochtige wolken deinden en verdrongen zich op de bebloemde weilanden langs de Geul. De vroege zon was net boven de bergkammen gestegen en verwaasde de nevel tot een wondere gouden schijn. Overal hingen de dauwdruppelen nog, maakten je schoenen blinkend nat, en als je eens stilstond, zag je zo hier en daar in een drop een rood lichtje branden. In de oplopende boomgaarden, tussen de oude perelaars, bleven de nevels langer toeven en hingen kanten flarden aan de barende takken. Steeds sprankelde het geluid van een beekje als een menuet door de morgenstilte of hoorde je het grappige kulken van een watervalletje. De hoge kammen, die hangende tuinen, welke zich beiderzijds van het breukdal als guirlandes slingeren, laaiden alle in zonnevlammen. Het witte weggetje, wit van klei, wit van vuursteen, kwam uit het dorp omhoog, stijgerde zig-zag naar de hemel; blakerde al en 't was nog niet eens volop dag. En boven het dal, erover, stond als een geweldige koepel, geweldig van het gonzende licht, de blauwe hemel.

„Eene schone dag,” voorspelde de smidsvrouw in het voorbij-gaan, toen ze de blauwe koffiekan met mooie bloemetjes op z'n lekkere buik, voor het eerste schaften naar de smederij bracht „'t Zal warm worden,” knikte ik meteen.

In 't kamp is zo dadelik een ieder klaar; de rugzakken zijn gevuld met mondvorraad voor de gehele dag, de veldflessen zijn zoeven aan de bron gevuld. Een lied stijgt op, een marslied wel, maar met de mineur van de morgen. Krachtig klinkt de stevige stap van onze jonge voeten: wij zijn jong, de aard ligt open.

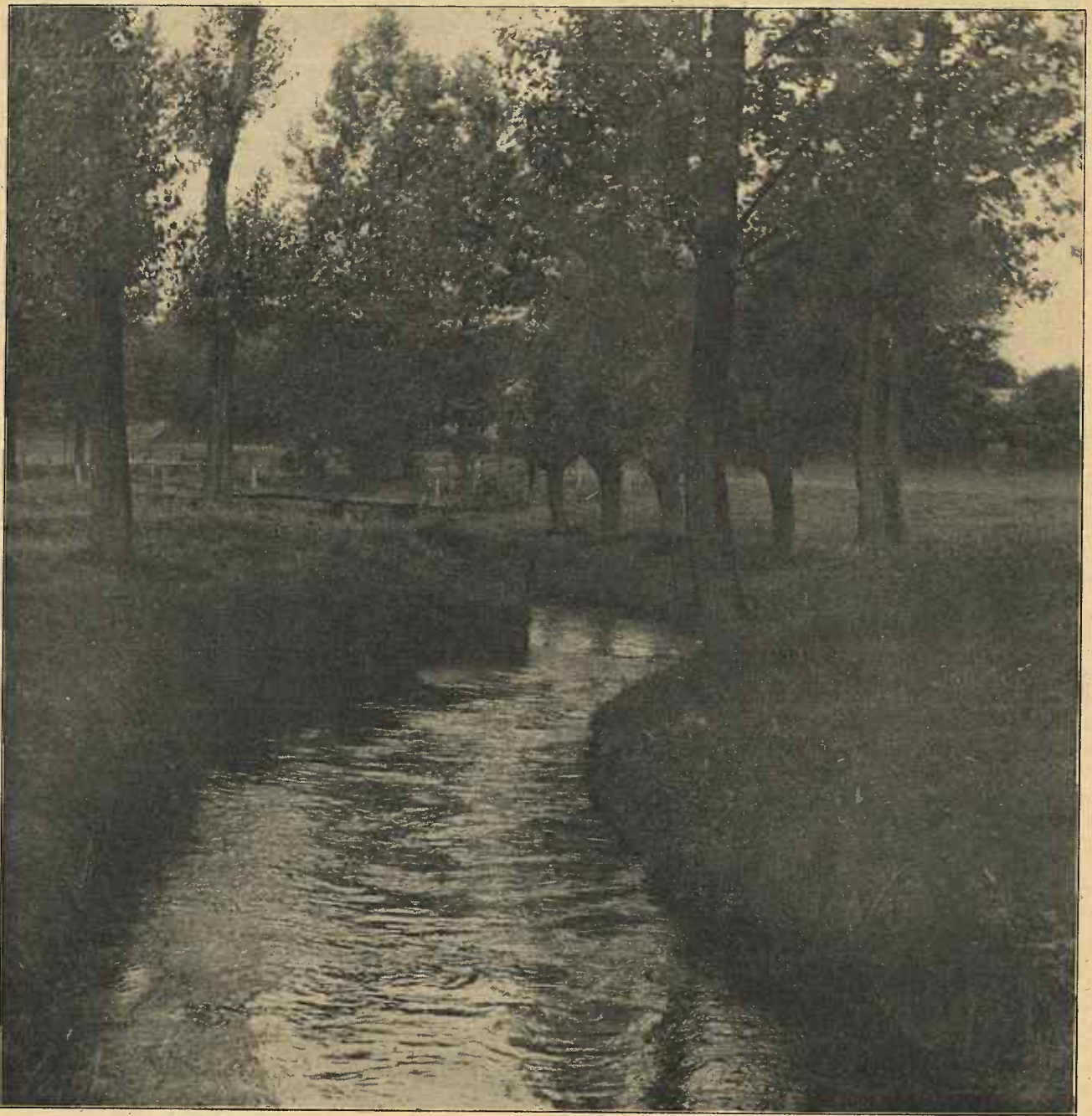
Bijna onmerkbaar stijgend gaan we de Geulweg op, naar de hoofdweg eerst, die van Epen in vrijwel zuidelijke richting loopt en je binnen een uur over de grens op België grondgebied brengt. Maar zover gaan we deze keer niet, voor vandaag staat er een tocht naar de Carboonontsluiting op het program. Het weggetje is slecht geplaveid, wat grof-geklopte vuursteen, dat moet het hier maar doen. Zo zijn alle binnenwegjes, met een smal beekje er nog langs. En alle wegen, de smalle zowel als de brede, zijn holle wegen; steeds op de wandeling heb je links en rechts van je steile bermen, meestal meer dan een meter hoog, soms wel drie, vier meter. Je wandelt als het ware op de bodem van lege rivierviertjes. 't Zijn ook werkelijk de rivierviertjes, die de wegen zo hebben uitge-slepen. Boven op de bermen staan de hagen, met hier een daar een kleine tourniquet of een flapdeurtje als toegang. Die hagen vormen de afscheidingen tussen de weilanden en de boomgaarden. Als je boven bent en je kijkt het dal in, zie je ze als donker-groene lijntjes door het land lopen.

De steile bermen, dat is een kostbaar bezit voor Zuid-Limburg. Ongelooflijk rijk is daarop de plantengroei. Op het Geulweggetje al staan talrijke exemplaren van het IJzerhard, de enigste van heel z'n familie, die in ons land te vinden is. Hier is het een doodgewoon onkruid. Zo, we zijn op de hoofdweg. In die grote boerderij daar, woont de onder-burgemeester; dat is zo'n beetje de plaatsvervanger van de echte burgemeester, die in Mechelen woont. Z'n boederij lijkt wel een vesting, de buitenkant ziet er ook wel erg onvriendelijk uit, al die

muren zonder ramen. 't Woonhuis, de stallen, de schuren, ze staan juist in een vierkant gebouwd en omsluiten het vierkant pleintje, waar al deze gebouwen op uit zien. Zo zijn alle Limburgse boerderijen gebouwd. Op het pleintje bij de meeste bevindt zich de mestput, een ongezonde gewoonte, lijkt me toe. D'r zal toch wel een geschikter plaatsje te vinden zijn? Maar veel bloemen op de boerderijen. Langs elk raampje, hoe klein ook, een bloemenbak, met scharlaken Pelargoniums en heel veel ook decimeter-grote bloemen van knol-begonia's tussen Lobelia's. „We moeten hard werken, meneer, om 't werk bij te houden,” vertelde me een boer. „'s Morgens vroeg op, en laat naar bed.” „Maar 's middags slapen we allemaal een paar uur,” zei de boerin.

Hier op de viersprong zijn we in het gehucht Plaat, dat is bepaald nodig te vermelden; d'r staan misschien vijf gebouwen; woonhuizen, schuren en stallen alle afzonderlijk geteld. Als overal, ook hier natuurlijk, in Zuid-Limburg: wat maar muur is, of er op lijkt, is gewitkalkt. En let eens op de bouw der schuren. Zo moeten de Germanen het ongeveer ook hebben gedaan. De wanden van de schuur zijn van de grond tot zo'n 60, 80 c.M. hoogte opgetrokken uit grote brokken steen. Die halen de boeren een goed kwartier zuidelijker, over de Geul, uit de bergwand. Ook hele grote brokken vuursteen zijn er tussen verzeild geraakt. Die halen ze veel hoger weg, uit de vuursteengroeven. Al die grillige brokken steen zijn zo goed en zo kwaad het gaat in elkander gepast en vastgemetseld. Meteen zijn er balken in het lage muurtje rechtop gezet; of die wat krom zijn, dat hindert niet. Met dwarsbalken, een enkele diagonaal, en houten pennen wordt het houten geraamte bijeen gehouden. Tussen de balken worden takken gevlochten en deze weer bestreken met klei. De muur is klaar, het dak er op, nou de witkalk. Zulke muren houden het natuurlijk niet lang uit tegen weer en wind. Maar dat is zo heel erg niet. Als de takken er wat al te erg door komen dan opnieuw klei aansmeren. Klei is hier genoeg. Ook de dieren hebben daar profijt van: er hangen verscheidene zwaluwnesten onder de overstekende rand van het dak. Net of die vlugge vogels minder schuw zijn dan bij ons; ze scheren vlak langs ons.

Het rivierviertje, dat dwars de weg oversteekt, is een zijstroompje van de Sijlerbeek, die zelf weer een zijrivier is van de Geul. De bedding is heel diep, wel een meter of twee. Voorzichtig dalen we af: d'r is zonder gevaar voor natte voeten op de bodem te lopen. 't Watertje zelf is geen hand diep en misschien twee decimeter breed. Maar wacht tot de grote regentijd, dan is dit kleine ding heel wat meer mans. 't Staat er vol Epilobiums, die fors zijn opgeschoten. Een ongelooflike wirwar van braamstruiken verspert verder de weg. 't Kost hier heel geen moeite om binnen 't half uur vijftientig Wijngaardslakken te verzamelen. Die heb ik alleen bij Haarlem gevonden en dat waren er nog maar twee. 't Zijn prachtige huisjesslakken, 't huisje is wel vijf c.M. De Beekpunge, met z'n bleek-blauwe bloemen, staat hier te over, overwoekerd het beekje, dat verderop, onder de hazelaars weer te voorschijn komt en z'n kronkeltjes-vervolgt. Na wat klauteren, op handen en voeten omhoog, staan we weer op de weg.

AFB. 1

DE GEUL

AFBEELDING 2

BINNENPLAATS VAN EEN HOEVE

Links van de weg komt er weldra een beek, die van af de Belgiese grens de weg al vergezelt; dat is de Sijlbeek. Die neemt de afwatering van een heel dal voor zijn rekening en vertoont tijdens zijn loop allerlei biezonderheden. Alles wat er met een grote rievier gebeurt, kun je hier in het klein bestudeeren. Tot zelfs een echte waterval van een rotsige bodem. Links af nu, de beek over, die prachtige weg in. Aan de eene kant gaat de berm enige meters loodrecht omhoog. Heerlijk woest is de begroeiing, alleen hier en daar komt de naakte rots door het groen. Duidelijk is de rots ge-laagd en bestaat uit dikke platen grauwe lei. Klim maar over het prikkeldraad, dat neemt niemand je kwalik. Alleen het buitenste laagje is tot weke klei verweerd en gemakkelijk kun je stukken lei met de hand wegbreken. Je mag wel met zekere eerbied dit gesteente betasten: 't is het oudste van Nederland. Zuidelijker, over de Geul, zijn nog veel mooiere plekken, waar deze lei aan de oppervlakte ligt. We gaan de weg verder op, die nu sterk stijgt. We beklimmen ook de rug, die de scheiding vormt tussen het gebied van de Geul en de Sijlbeek. De bermen zijn prachtig; zeker zijn hier vijftig, zestig verschillende planten te vinden. Hoog klimt de heggerank in de meidoorn van de heg, en uit de hazelaars hangen grote witte boeketten naar beneden. Dat is de wilde clematis. Dan weer wilde aardbeitjes, of de vreemd gespikkelde bladeren van het Longenkruid. Teucrums bij honderdtallen en grote bossen varens. Wel een uur lang doen we niets dan kijken, kijken, en pas dan komen we boven aan. Op het eind van de weg moeten we door het kleine hekje in de heg. Betreed gerust de wei. Er is geen boer, die er iets van zeggen zal. Loop over zijn erf, hij zal zich

haasten de bassende hond het zwijgen op te leggen; vraag een schuilplaats tegen de regen in zijn schuur, hij zal je in z'n huiskamer een stoel aanbieden.

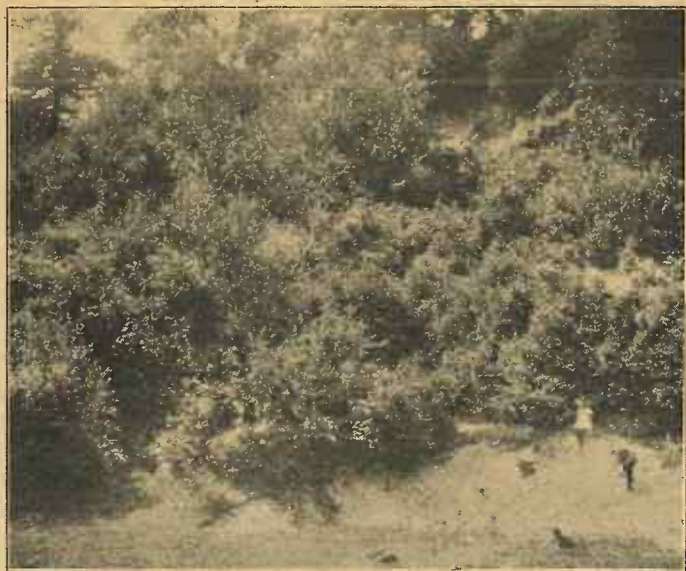
Nog een klein stukje de schuin-oplopende wei door, zo, dan zijn we op het hoogste punt van de rug. Een prachtig vergezicht ligt aan onze voeten. Beneden in het dal zwiert de Geul als een blinkende streep door de prachtige weide en tegenover ons rijst de wand van het dal wel een driehonderd meter omhoog. Heel boven ligt het Elzeter bos, donker en geheimzinnig. Links, in het dal het kerkje van Epen, met wat huisjes erom gestrooid, en rechts de toren van Sippenaeken, maar dat is al België. Dadelik valt het bruggetje over de Geul je op, daar moeten we heen. Langzaam dalen we nu tot op de vlakke bodem van het dal. Wat een verschil met de Hollandse weiden, die Limburgse hebben er veel meer onkruiden in. Je kunt dat een bezwaar noemen; maar als je telkens een boeket Wammesknopen voorbij gaat, zo nu en dan de prachtige gele staart van een Agrimonie of de Weegbree met z'n paarse meeldraden, dan zul je het bezwaar lichter laten wegen. En onze hooggeroemde Hollandse weiden, voor mij zijn ze alleen als vergezicht te genieten. Van dichtbij vind ik ze uiterst vervelend en een typies produkt van hebzucht en krenterigheid, die geen enkel bloemetje het leven gunnen. De wei met de grassen in bloei en in zaad, die op maaien wacht, wil ik dan nog uitzonderen. Laat er in Holland een kaal Jonkertje zijn rozetje maken aan de slootkant, zodra ie in bloei komt en z'n hoofd boven het gras steekt, zet de boer z'n klomp erop. Daar denkt de Limburger niet aan: die knipt alleen z'n hagen en wat in Holland blijft liggen, dat wordt in Limburg elke dag opgeruimd: de koeienmest.

De vlakke weiden, ogenblikkelijk links en rechts van de Geul, zijn van jonge datum; die grond is, om het verouderde, maar nog veel gebruikte woord te gebruiken, alluviaal. De Geul zelf heeft hem meegevoerd en langs zijn oevers neergeworpen. De bodem bevat hier zink. Ook dat heeft de Geul meegebracht, uit België. Toen na de val van Napoleon de Franse buit verdeeld moest worden, konden Pruisen en België het over een klein

AFBEELDING 3

DE WAND VAN DE CARBOON-ONTSLUITING

AFBEELDING 4

DE KRIJTROTS

stukje land niet eens worden. En de twist ging niet over de 3 K.M². grond, maar om de galmei-mijn Altenberg. Daarom werd er neutraal gebied van gemaakt, het kleine landje Moresnet. Na de grote oorlog kwam het aan België. Door dit zinkgebied stroomt de Geul en tengevolge daarvan heeft Nederland ook zinkhoudende gronden. Direkt vertelt je dat de plantengroei: langs de Geul groeien zink-planten, daar alleen staat bij duizend-tallen het zink-viooltje. Hele pollens, alle gele gezichtjes naar een kant gekeerd, tref je van dat aardige bloempje aan. Veel minder talrijk, maar toch behoorlijk vertegenwoordigd, staat er ook een variëteit van het Engels gras, weer de zinkvariëteit. Het smalle bruggetje gaan we over en volgen de Geul op het voetpad door het weiland. Weldra wordt het links van ons moerassig. Daar scheren de koeien de planten niet af en in al z'n weelde schiet de vegetatie er omhoog. Wel tot over onze knieën waden we door de heerlijke wildernis. Kattestaarten en moerasspirea staan er maar zat en die grote schermbloem daar, groter dan een man, dat is de Engewortel. Die hoort niet in het moeras, maar in het bos, dat de steile dalwand begroeit.

En dan de Geul! Wat ben je een prachtig riviertje. Hoeveel keren hebben we je niet ontmoet en telkens had je ons wat te vertellen. We konden een uur bij je liggen, kauwend op een grasje, en keken maar naar je stromend water. En je liedje, 't is als je water, nimmer word je het luisteren zat. Hoe doe je dat toch, onze aandacht gevangen houden? Hoe kreeg je m'n twintig vrolijke kameraden in zo'n gedragen stemming? Hoe komt het, dat we allemaal aan 't peinzen sloegen?

Wat kronkelt de Geul toch. In wijde zwieren zwaait het watertje van de eene dalwand naar die van de overkant. Nu eens zich versmallend tot op twee grote stappen, dan weer, op de ombuiging, brede wordend tot een kom. Daar is het ook veel dieper. Aan de buitenoever loopt de stroomdraad en daar heeft het vliedende water de bodem uitgediept tot op een anderhalve meter. De oever is daar ook loodrecht; nog steeds spoelt het water daar grond weg. Of zelfs hangt het land over, sta je op de kant, dan stroomt het water onder je. D'r zijn plaatsen, waar de oever is neergestort of is een boom voorover gevallen in en over de rievier; het water had op de duur

alle aarde tussen zijn wortels weggespoeld. In de loodrechte oeverwanden vind je lange gangen gegraven. Dat is de ingang van het nest van een oeverwaluw. Kijk, daar heb je die vlugge kereltjes al, ze vangen de vliegjes en mugjes weg, die boven het zingende water dansen. Zo nu en dan wiekt er een prachtig blauwe libel voorbij. Die zie je in het Noorden niet; dat wonder fijne beestje heb ik ook nog eens aan de Zoom gezien. Je vergeet het van je leven niet meer.

En natuurlijk hebben we gezwommen. Stromend water is altijd veel kouder dan dat van stilstaande meren en vaarten. Zwemmen is eigenlijk het juiste woord niet. Want dat kon je alleen in de diepe ombuigingen. Zo sterk is de stroom, dat je met alle kracht zwemmen moet om tegen de rievier op te komen; geef je het even op, dan wordt je meegesleurd en vaak vrij onzacht voorbij de bocht op de ondiepe en zeer stevige bodem neergesmaakt. Het lopen is ook zeer moeilijk. Op de ondiepe plaatsen is de stroom het hevigst, stevig je voeten neerzetten, dat durf je niet vanwege de stenen. Je loopt heel voorzichtig, als een poes op een nat stoepje. D'r is menig een van ons gevallen en ja, je lachte dan, maar als de wel voldoende bekende boer, met die eeuwige kiespijn. 't Beste was op de begroeide stenen te stappen. Dat waren polletjes bronmos, die alleen hielden het in de sterke stroom, en gaven zachte kussentjes onder je pijnlijke voeten.

Verderop stond een visser, of liever: liep een visser. Telkens trok hij z'n snoer uit het water, liep een tien pas stroomopwaarts en legde weer in. De stroom nam dobber en snoer mee, het vissertje liep geduldig mee, een eindje, dan weer ophalen en weer terug. Opnieuw inleggen, zo ging het maar. Waar viste de man wel op? Op beekforellen, hier alleen komen die roofgierige vissen voor.

Als verrassing voor de deelnemers aan de Zuid-Limburgkampen, hadden we twee dingen: een achtermiddag naar het openlucht-theater te Valkenburg en

AFBEELDING 5

DE WATERMOLEN

een bezoek aan de forellenkwekerij, gesticht door de Nederlandse Heidemaatschappij, nabij Gulpen. Daar hebben we de beekforellen al heel mooi gezien en de regenboogforellen ook. In een grote vijver, maar met stromend water, huisden de vaders en moeders. Och, wat was dat meertje mooi. 't Water was zo helder als drinkwater en 't meertje had werkelijk zo iets van de kleur van de blauwe Italiaanse meren. Een grote school forellen zwom er in. Overal waar onze geleider ging, waren de gulzige vissen bij de hand. En wanneer hij met een klein schepje, wat vleesafval nam uit z'n emmertje en het in de vijver wierp, dan was het een gevecht en gespartel van je welste. Forellen van 40, 45 c.M. sprongen boven het water uit en eerst na een minuut of vijf was de rust hersteld. Tussen de vechtende vissen had de geleider gauw een haal met z'n grote schepnet gedaan en op ons gemak konden we de prachtige vissen bewonderen. In de andere vijvers was de verkoopbare vis onder gebracht of zwommen de kleinere rond, die nog wat groeien moesten. „Bij die kleintjes is het altijd opletten. De een groeit veel sneller dan de andere; die achteraan-kommertjes moeten we altijd beschermen; want de brutale broers en zusters zien er niets in de zwaksten te verorberen,” legde de geleider uit.

Verder weer langs de voet van de steil opgaande dalwand en opletten, zo dadelik moeten we aan de Carboon-ontsluiting zijn. Half verborgen onder de sterke plantengroei is een grote nis in de wand uitgehakt. Links en rechts treedt het gesteente open en bloot aan de dag. 't Is weer lei. De bodem ligt er bezaaid met afgebroken, grauwwarte stukken als gebroken tegels. Gemakkelijk kun je met de hand stukken loswerken. De verwering heeft het je gemakkelijk gemaakt, maar veel dieper hoeft je dat niet te proberen, dan moeten onze hamer en beitel er aan te pas komen. Die lei, dat is de versteende bodem van het Steenkolenwoud, de planten zelf zijn omgevormd tot steenkool. Met goed zoeken vind je hele dunne vlietjes steenkool op de brokken lei. Dit grote gat in de wand moet gehakt zijn om uit te maken of er ook ontginbare steenkool verborgen zat. IJverig gaan we brokken nazien en werken wat stukken los. En de moeite wordt beloond. We vinden in de lei de afdrukken terug van de wortels der grote boomvormige planten, die in het

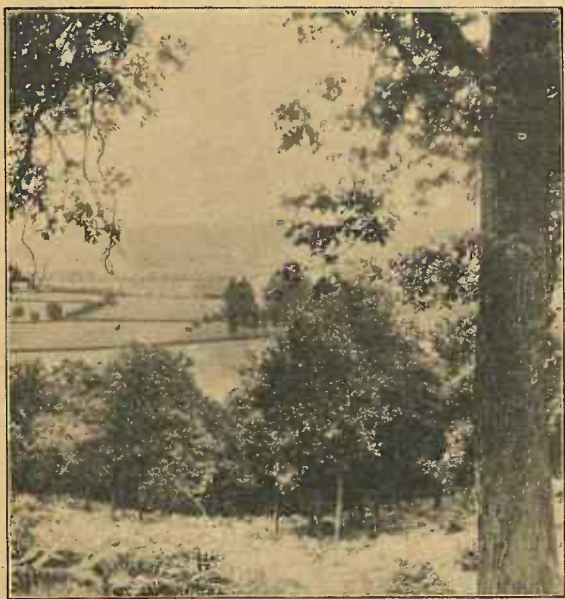

AFBEELDING 7

RAPUNZEL-KLOKJE

verre verleden hier hebben gegroeid. Kleine rondetjes zijn het. Hoe we ook zoeken bij de wortelafdrukken blijft het. Voorzichtig maar inpakken, die gaan mee naar Amsterdam en daar krijgen ze een plaatsje in het grote gebouw, waar voorlopig ons Natuurhistories Museum is ondergebracht. Ook lei gaat mee, van de harde zo goed als niet verweerde brokken en de verweerde weke klei. Nu aan 't klauteren, tegen de steile wand op naar boven. Vertrouw niet al te veel op de afhangende wortels en vooruitstekende rotspunten. Ga anders even naar links, daar is een trappetje uitgehakt.

In het bos, voornamelijk hazelaars met tientallen hazelnoten, groen nog, in hun bladothulling, valt het je op, dat het er zo koel is. Donker ook, nergens valt er zonneschijn tussen de bladmassa door. Als dikke touwen strengelen de stengels van kamperfoelie omhoog, op de bodem bijna geen plantengroei. Meer naar de kant wel, daar is het bos veel ijler. Op een open plek staat nog een groot fingerhoedskruid, hoger dan ik, met zeker een honderd zaaddozen. Alleen aan de top hangen nog de rode, fraaie klokken. Geduld, ik weet een dal, daar staan er niet honderd, maar zeker enige duizenden, die in schoonheid en grootte voor die uit onze parken niet onderdoen. Voorzichtig aan, we zijn bij een nieuwe ontsluiting. Maar dit is geen lei, maar zandsteen. Hier is het nu, dat de boeren de steen weghalen voor de onderbouw van hun schuren en stallen. Een grote stapel is al losgehakt en ligt netjes opgetast in het kleine dal van het rieviertje, dat sijpelend naar beneden komt. Zoeken maar weer tussen de stenen. En nieuwe aanwinsten

AFBEELDING 6

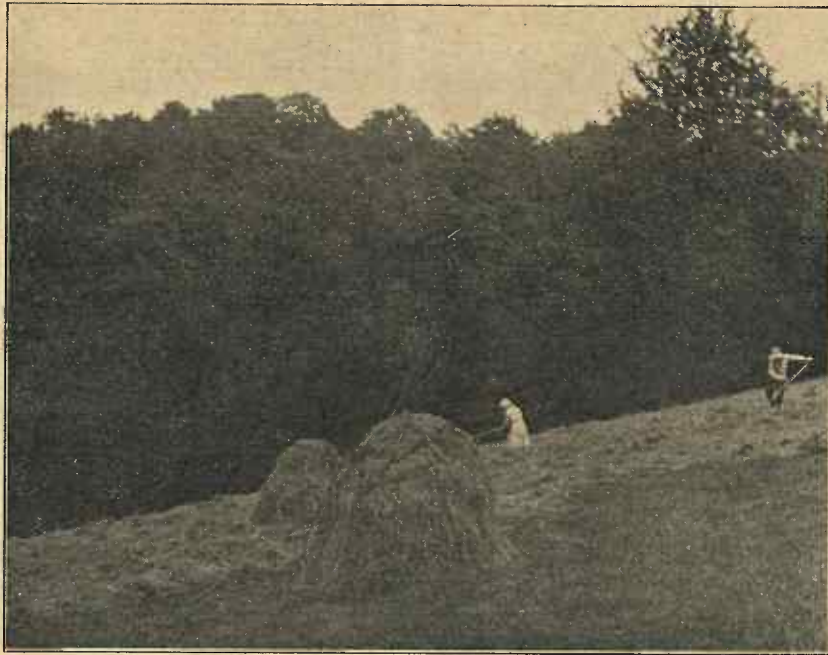
'T GEULDAL NABIJ DE GRENS

kunnen we boeken. 't Is zelfs half-edelsteen, dat we vinden. Bergkristal, wel in kleine kristalletjes, maar met tientallen zitten ze op het breukvlak van de zandsteen. De meesten van ons kunnen zelfs nog een stuk krijgen; dat is nu een pres-papier en een aardig souvenir meteen. Let op die vrienden en vriendinnen, daar in dat hoekje van het dal. Wat hebben ze het druk met zoeken en plukken. Die helpen de lijsters de frambozen opeten. 't Moet een zeer offerend werk zijn. Dit plantje hier met z'n donkergroene,

glinsterende bladeren en hemelsblauwe bloemen, is de Maagdenpalm. In de steden moet je het kopen, hier kun je gerust een pol uitsteken. Tot in Epen staat de Maagdenpalm op de wegbermen.

Ziezo, nu maar zo zoetjes aan naar de Geul terug. 't Is tijd, om de inwendige mens te versterken. Veel behoef ik daar niet van te vertellen. Alleen dit misschien. Bij de vrouw van de smid kochten we alles. Daar betrokken we de sperziebonen en twee pond suiker, daar leende je een deken, als je het 's nachts te koud had en dronk je karnemelk. Vandaar kwamen de grote ronde wittebroden. Lieve lezeressen en lezers, (zo behoort dat immers?) ik kan u verzekeren, dat er heel wat brood nodig was. Alleen het snijden voor zo'n twintig man was al een kopzorg „Meneer,” zei de vrouw van de smid, „dit brood moet u nemen, dat eten mijn man en onze twaalf kinderen ook.” 't Goede mens rolde zo'n soort molensteen naar me toe. 't Was een uitkomst, met drie, vier sneden had de ergste Holle-bolle Gijs genoeg.

Wanneer je bij de Carboon-ontsluitingen weer op je schreden terugkeert, het paadje weer volgt in de richting van Epen, maar 't aardige houten brugje niet overgaat, heb je al gauw de molen in 't zicht. Langs een kaarsrechte molentocht, die het Geulwater naar het grote molenrad voert, kom je aan het stenen gebouwtje, dat opzij het rad met z'n schepbladen draagt. Natuurlijk zijn de molens hier allemaal watermolens, met zoveel stromend water bij de hand, dat spreekt. Vergeet toch niet naar die aardige varens te kijken, die er tussen de voegen van de muur groeien. Het muurvarentje hangt in pruikjes tegen de wand en hier en daar zit er ook een Steenbeekvaren. Nou, dat is een mooie vondst en, je kunt het navragen, of ik niet met levensgevaar langs het wiel geklauterd ben en een prachtig herbarium-eksemplaar heb veroverd. 't Muurvarentje is in 't geheel niet zeldzaam hier, in 't noorden weer wel. Daar tref je het nog al eens op de oude muren in de stedekens langs de Zuiderzee, Harderwijk bijvoorbeeld, zelfs Amsterdam.

AFBEELDING 8

LIMBURGSE WEIDE

Links af gaan we het bruggetje over, weer dik begroeid met muurvarens, de derde Geulweg af en binnen een paar minuten staan we weer op de vier-sprong bij Plaat; we zijn in een rondetje gelopen.

Hoeveel Heiligenbeeldjes zouden we onderweg voorbij zijn gekomen? In ieder geval heel veel. Elke boerderij heeft wel ergens een nis in z'n buitenmuur en daarvoor een glasruit. Er achter staat een Heiligenbeeld. Ofsoms hangt er een kruisje met de aangegamelde Heiland tegen een muur. Hele grote kruisen

staan er ook wel op de hoeken der wegen; gelovige bezoekers steken een veldboekje erop, vlechten wel een bloemenkrans en verbergen er de doornenkroon achter. De mooiste en grootste beelden staan in de kapelletjes, kleine stenen gebouwtjes, zonder deuren, wel afgesloten echter door het ijzeren hek. Tegen de achtermuur is een klein altaar gebouwd, wat pronkerig versierd met papieren bloemen en rode kleden. Zo'n altaartje kan niet halen met een uit een kerk. Als je in Gulpen komt, ga dan het zandstenen kerkje eens binnen; daar is het altaar zeer fraai, vooral ook om het prachtige marmer; ik geloof, dat het Marokkaanse onyx heet.

Zoveel verstand van geologie heeft iedereen wel, dat ie weet, de oudste lagen liggen het diepst in de bodem. De Geul heeft een hele diepe vore door het land gemaakt en dus op de bodem van het dal tref je de oudste gronden. Nou is later die ouwe laag wel weer bedekt met alluviale grond, maar dat is zo'n heel dik pak niet. Wanneer je nu van de Geul dwars af slaat en dus tegen de dalwand naar boven gaat, worden de gronden, hoe hoger je komt, steeds jonger. Dat kun je prachtig beleven wanneer je van Plaat wandelt naar Diependaal, weer zo'n gehucht van anderhalf huis en een hondenhok. De weg is weer hol en je hebt dus maar even in de berm te graven, om te weten met wat voor grond je te doen hebt. 't Begint met Akens zand en zodra je de eerste huizen van Diependaal voorbij bent, heb je al te doen met zand van Herve. „Heet het hier Diependaal?” vroeg ik de Limburger, die boven op een laddertje stond en z'n dakgoot uitschepte. „Wat!” draaide-n-ie zich om, kwansuis in woede ontstoken, „weet u dat niet eens?” „Zo'n wereldstad,” mopperde ie nog, zich al weer omdraaiend. 't Is aardig volk. 't Mooiste van het gehucht is de bron. Dan ga je met een stenen trappetje naar beneden, eerst nog een keer rechtsom, dan nog een paar treden en dan ben je er. Het heerlijkste water, koel en helder, komt er uit de wand. Je kunt je er geen voorstelling van vormen, hoe mooi dat bronnetje is. De meidekens uit het dorp halen er water, voor de koeien. En nu ik weer aan die bron denk, heb ik iets van het weemoedige gevoel, dat zij in

AFBEELDING 9

DE VERZAKTE ZANDLAAG

De donkere banden, die van linksboven naar rechtsonder lopen, zijn de zandlaagjes, welke veel ijzer bevatten. Telkens wordt zo'n donkere lijn onderbroken en begint weer iets lager. De gehele zandlaag is in schotsen gebroken, die rechts dieper zijn weggezakt. Van rechtsboven, schuin naar links lopen de lijnen, die de breukvlakken aangeven. □

AFBEELDING 10

ONDERBROKEN GELAAGDHEID

Onderaan liggen de zandlaagjes veel meer horizontaal dan boven. De aanvankelijke gelaagdheid is dus onderbroken geworden, toen zakte de eerste laag zand scheef, toen begon de zandafzetting opnieuw, maar natuurlijk kwam het zand toen anders te liggen, ten opzichte van de onderste laag, daarna zijn de beide laagsystemen nog eens verzakt. Natuurlijk heeft elk systeem presies horizontaal gelegen toen het werd afgezet;

veel sterker mate moeten hebben, als ze later eens terugdenken en oud zijn geworden, te oud om het trappetje af te gaan.

Een eindje voorbij Diependaal, versmalt de weg en wordt een moeilijk, snel stijgend pad. Even van te voren gaat er een wegje met brede karresporen rechts af. Dat gaan we in. Nou zijn we alweer op andere grond: Gulpens Krijt. Dierect merk je het aan de planten alweer, volop staat er Borstelkrans, een harige Labiaat met roodpaarse bloemen. En dan ook Marjolein, net Tijm, maar in veel groter formaat; die is nog familie van de echte Marjolein, een van de zeven Balsemkruiden. De weg gaat juist langs de rand van het onderste bos. Daar huizen nog vossen en reeën. Een eindje verder komen we op een open plek en daar gaan we op ons gemak aan 't botaniseren. Je vindt heel wat planten met z.z., soms wel drie, in de flora. Om te beginnen staat er het prachtige Kruiskruid van Fuchs tussen de manshoge stengels van een van onze grootste grassen: de vertakte Dravik. Heel wat polletjes Primula's; een was er wat in de war en stond nog te bloeien; een enkel, lichtgeel bloemetje. En, ik zou bijna willen zeggen bedden, wilde aardbeitjes, die best te eten waten. Je kunt hier natuurlijk niet gaan opsommen, wat we er allemaal vonden, alleen moet ik die reusachtige breedbladige Wespenorchis nog vermelden, wel een meter hoog en vol met z'n wonderlike half groene, half rode bloemen.

Dan maar weer terug naar het wegje, de bosrand weer langs. Je schoenen komen er aardig uit te zien, die wittige klei blijft ook in kluiten kleven. In de kalkmelk die in de wagensporen staat, zitten vuurpadjes. We hebben er wel een stuk of vijf gevonden, maar ze niet meegenomen. Je houdt ze niet, dan met de grootste moeite in leven en dan: ze zij veel te zeldzaam. De beestjes zijn niet groter dan een okkernoot, vallen door hun kleur in 't geheel niet op, maar op hun buikjes zijn ze oranje, of ook wel geel, met donkere vlekken. Je moet ze zien zich reppen door het troebele water, dan ineens doodstil, 't kopje alleen net erboven. Klungeltjes worden ze wel genoemd en nu moet je niet aan 't lelike woord klungel denken, maar aan klungelen, een klokje luiden. Want vuurpadjes „klungelen”; wanneer er een partijtje bijeen zit en ze „klungelen”, dan is het of je

klokjes hoort beieren, wel niet presies een kariljon, maar toch een welluidend geklingel. Zou het niet doodzonde zijn, als zo'n diertje in ons land niet meer te vinden was? Houd nooit een padje of kikker, of een salamander te lang in je warme hand, het is bijvoorbeeld ten strengste verboden een salamandertje in je hand mee naar huis te dragen. Want amphibiën kunnen niet tegen die hoge temperatuur, welke ons eigen lichaam heeft.

Nog een klein stukje het weggetje af, dan kom je bij de krijtrotsen. Wel geen rotsen, die tot in de hemel reiken, maar het zijn toch werkelijk rotsen. Je kunt het misschien moeilijk geloven, maar die rotsen waren vroeger de bodem van een zee, van een krijtze. Daarin leefden ontelbare dieren, kleine en grote, die de kalk uit het zeewater haalden en daarvan een stevig pantser maakten om zich tegen allerlei kwade invloeden van buiten te beschutten; of ook wel om zo'n soort skelet van kalk te maken om steun te geven aan hun weke lichaam. Zulke dieren zijn er nog, denk maar eens aan schelpdieren, aan mossels, oesters en slakken, aan krabben, kreeften en aan die mikroskopische kleine wezentjes, die er in de zee zweven. In die voorwereldlike krijtze gingen die kalkdieren natuurlijk evengoed dood als tegenwoordig en daardoor was er als 't ware een regen van neerzinkende afgestorven kalkdieren. De eigenlijke lichamen verrotten of vielen ten prooi aan andere dieren, maar de kalk bleef. Wel loste daarvan nog weer wat op in de zee, vooral op grote diepten, maar er kwam toch ook heel wat op de bodem terecht. En je begrijpt, als dat eeuwen en eeuwen maar zo doorgaat, dan komt er op die zeebodem een hele dikke laag van gebroken, vergruisde of ook wel hele kalkpanters en kalkskeletten te liggen. Die ouwe krijtze is later droog geworden, toen werd de kalkbodem land, zelfs vrij hoog gelegen land. En een gedeelte daarvan zijn hier nu de krijtrotsen.

Je begrijpt, dat we aan 't zoeken zijn geweest in de krijtwand, snuffelen naar de kalkpanters, die door een toevalligheid gaaf zijn gebleven, we hebben fossielen gezocht. Je voelt je dan zoiets als een Darwin in zakformaat, als een, die de natuur bezig is haar geheimen te ontfutselen. Grappig is ook, dat je altijd denkt iets heel zeldzaams te hebben gevonden, als je niet dierect weet, wat het is. En duidelijk zag je aan de gezichten van mijn

kameraden en leerlingen, dat in ieder een stille hoop levendig was; zoiets van: laat me nog vijf minuten m'n gang gaan met hakken in het krijt, ik heb zo'n voorgevoel ervan, een zeldzaam voorwereldlik monster d'r uit te halen. Nochtans zijn deze monsters niet gevonden. Maar wel schelpen en ruggenpenen en een grote zeeappel. Vooral ruggenpenen, dat is de schelp van een inktvis, en zelfs hele mooie. Ze lijken wel een beetje op sigaren, die voor een derde deel zijn opgerookt. De zeeappel was wel niet helemaal gaaf, maar het was toch zeker de moeite waard, hem in te pakken en te bewaren voor ons natuurhistories museum. Een groot brok krijt was los geweest en was naar beneden gekomen. Zo lagen er meer aan de voet van de krijtrots. Toen we het omkeerden, zat er een paartje van de grote salamander onder verborgen; zwarte dieren met oranje of geel op de buik. Natuurlijk hebben we daarna nog meerdere stukken omgekeerd en steeds in een paartje bijeen troffen we ze aan. Elf paren hebben we gevonden, later, een week erna, toen we er weer waren met het tweede kamp, nog eens vier paren. Die laatste acht zijn met enige omzichtigheid naar Amsterdam vervoerd en leven nog steeds. Die houden we wel en d'r bestaat een grote kans, dat we er jongen van krijgen. D'r zaten ook nog enige vuurpadjes onder de hompen kalk verscholen. Die loeren op de spinnetjes en torretjes, die er bij het omkeren wegvluchtten.

Toen begon de klauterpartij, met handen en voeten langzaam tegen de zeer steile kalkwand omhoog. Dat is een vermoeiend werkje, maar een heerlijke inspanning. Dan weer biedt een dikke wortel steun aan je voeten of heb je hou-vast aan een dikke tak van een hazelaar, straks moet je op handen en voeten tegen de glibberige kalk op. 't Moeilijkste wacht er boven, waar de vlakke bodem van het bos weer begint. Daar is heel wat krijt weggespoeld, maar niet, dat wat de wortels vasthiel. D'r is boven dus zo'n soort luifel van grond en daar moet je bovenop klauteren. Die „luifel” heeft ons nog beschermd tegen een nat pak. 't Was onderdehand wat donkerder geworden, een groot schip met zure appels voer voorbij de zon; onder de luifel hebben we de bui afgewacht. Je had er weer een prachtig panorama over het Geuldal, een paar uur ver keek je weg. We zagen de bui komen, heel in de verte regende het al pijpestelen, 't was er wazig van. Daar naderde de bui, je hoorde hem komen, het geruis kwam snel naderbij. We zaten er hoog en droog, de benen opgetrokken met je rug tegen de krijt wand, en boven je een brokkelig dak. In een oogwenk was alles drijfnat van de heftige bui, meteen waren er overal kleine riviértjes, die holderdebolder naar beneden huppelden. En eer ze heel beneden waren, leken ze wel stroompjes melk, zo wit waren ze van het krijt. Je kon je best voorstellen, dat de regen op de duur vele kubieke meters kalk had weggespoeld. In de verte brak de zon alweer door en kwamen er op de kant van de bui alle kleuren van de regenboog. Toen het droog was hebben we elkaar geholpen en zijn allen heelhuids, zonder gebroken armen of benen, in het bos aangeland.

Het bos was dicht, wild en woest groeide de takken dooreen. Een weg was er niet en slechts langzaam konden we vooruit komen, de een achter de ander aan. 't Geeft een heerlijk gevoel zo maar eens dwars door een wildernis te trekken, je niet behoeven te storen aan een weg, of wat nog erger is, aan bordjes met verboden toegang. Die heb je in Zuid-Limburg niet. Heel in 't verborgen stond er een van de giftigste planten, die er in ons land te vinden zijn, de Belladonna. Maar toch een prachtige

plant met z'n diep zwarte bessen. Je stelt je niet aan, je bent niet bevreesd voor zo'n plant, maar toch kijk je haar met andere ogen aan dan een vergeetmeniet. En toen ik er wat van stond te vertellen, groeide er langzamerhand een stemming van „de geheimzinnige moord op de Graaf ...” Dat kon ook wel niet anders in zo'n woest bos; maar toen we weer vooruit gingen en je opletten moest met het „kruip door — sluip door” was de vermoorde graaf al gauw verdwenen. Presies de weg wist ik niet, maar wel zorgde ik zo nu en dan acht te slaan op de zon, om de windstreken te bepalen. Ik had uitgerekend, als we in Noordwestelijke richting liepen moesten we uitkomen op de weg van Slenaken naar Epen. Laat ik je gerust stellen, we zijn helaas niet verdwaald, al hebben we ook niet presies de kortste weg gevolgd, want eerst ben ik in een grote boog naar 't Zuiden getrokken. Op de geologische kaart had ik gezien, dat er daar vuursteenkuilen zich moesten bevinden en na wat zoeken hadden we ze te pakken. Grote, wijde gaten vaak, vroeger dienst gedaan om er vuursteen uit te delven, nu alweer begroeid. Ging je even aan het graven, dan kwamen de vuursteenbonken alweer voor de dag. In ongelooflike aantallen zitten ze daar in de bodem, van allerlei vorm en grootte. De gekste vormen, de eene lijkt op een kattenkop, een ander stuk op een pijpbeen van een voorwereldlik reuzendier. Van heel die vuursteen-geschiedenis weten we nog lang niet het fijne; wel, dat vuursteen ontstaan moet zijn tegen de tijd, dat de Krijtzee droogkwam, maar hoe het ging presies, dat is nog een raadsel. Het lelijkste van het geval is, dat de geologen zeggen: die vuursteen moet opgelost zijn geweest in het water, maar de natuurkundigen zeggen, nee, dat is niet waar, vuursteen lost maar uiterst weinig in water op, zo weinig, dat het bijna niet mee mag tellen. Gelukkig heb ik nou onlangs gelezen, dat en de geologen en de natuurkundigen gelijk kunnen krijgen, de waarheid ligt, als altijd, in het midden.

Voorwaarts nu, met flinke stap, begeleid door een marslied, gaat het de brede weg af, nu eens klimmend, dan weer dalend. Rechts van ons gaat de berm wel drie meter omhoog en is begroeid met een bont wir-war van planten. Het mooie Rapunzel-klokje staat er maar zat. Dat is de plaatsvervanger van het blauwe klokje; 't is veel groter plant en draagt veel meer klokjes, die dieper ingesneden zijn en eerder naar 't licht paars aanlopen dan naar blauw. Aan de andere zijde van de weg liggen de Limburgse löss-velden, grote rechthoeken, als blokken in een kleed, dat over de heuvels ligt uitgespreid. Meestal is er graan op verbouwd; tarwe soms. Dan zie je het dierekt, ook op een afstand, aan de veel kortere, stijve halmen. Anders staat er spelt op de akkers; die graansoort kennen we weer niet; kenmerkend ervoor zijn de neergebogen halmen. Veel onkruid op de graanakkers, vooral langs de zoom van het veld. 't Is een lust daar te botaniseren. De akkerwinde klimt er omhoog, en veel meer korenbloemen dan bij ons prijken er tussen de wuivende aren. En dan die prachtige gele ganzenbloem; we hebben een haverakker ontmoet met veel meer gouden zonnetjes dan haverhalmen.

Langzamerhand is de berm al lager en lager geworden en boven op de heuvel, waar de weg overheen glipt, is hij geheel verdwenen. D'r staan wat huisjes bijeen met natuurlijk een estamineetje, waarvan de gelagkamer meteen woonkamer is. Aan de overzijde van de weg ligt een zandgraverij; meters diep is het zand al weggegraven, loodrecht loopt de wand omhoog. Prachtig kun je de gelaagdheid zien, geen steentje zit er in. Zou de wind dit zand hebben neergeworpen? Vele roodbruine banden,

brede en smalle, lopen er langs de zandwand, daar zit ijzer in de grond. Maar de hele dikke zandlaag heeft na z'n afzetting niet stil gelegen, de bodem heeft, uiterst langzaam, zich bewogen. Het dikke pak zand is gebroken, omdat het naar een kant veel sneller zakke, dan aan de andere kant. De lagen liggen ook scheef en duidelijk kun je aan de roodbruine ijzerhoudende banden zien, dat de stukken, waarin de zandlaag brak, ten opzichte van elkaar langs de breuken verschoven moeten zijn. Op een plaats wordt plotseling de gelaagdheid onderbroken en begint een nieuwe. Onderaan liggen de zandlagen onder een helling van een graad of dertig, dan ineens een andere gelaagdheid, een veel schuinere van wel vijfenveertig graden. Het proces van zandafzetting moet onderbroken zijn geweest. In de zandmuur steken weer de lange pijpen van de nesten der oeverzwaluwen en als we ze niet gezien hadden, hadden de scherende zwaluwen het ons verteld.

Voor vandaag genoeg, de pas er in en naar het kamp terug. Hier dit donkere, diepe en glibberige wegje maar in, 't loopt wat moeilijk maar dan zijn we ook binnen 't half uur tuis. 't Is er vochtig en vol kuilen; 't pad zelf is geen halve meter breed. Aan beide zijden de steile bermen van wel een meter of drie hoog, op de randen de hagen, en over deze gang hangen de volgeladen takken van appel- en perebomen. Voor ons, op een vijftig meter afstand, scharrelt een troepje merels op de grond. Waar hebben die het zo druk mee? Als we op het plekje aankomen zijn de vogels al weg, maar niet, datgene waarvoor ze gekomen waren. D'r liggen kersen op de grond en als we omhoog kijken, zien we een reus van een boom, doorspikkeld met de rode vruchten. Als we een stukje doorlopen en we kijken om, zitten ze alweer te smullen.

Aan de noordzijde komen we het dorp binnen en marcheren de hoofdstraat door, de enigste die er is. Voor de gordijntjes komen er gauw wat hoofden gluren, de kleine boertjes en boerinetjes stappen met ons mee, de dapperste frommelt z'n knuistje in je hand, en de bewoner, die in z'n deurpost staat, groet met een knik. We zijn hele goede maatjes met de Epenaars. De school nog langs, zo, dan ligt het dorp alweer achter ons en hebben we spoedig de smederij in 't zicht. Daar komt de vrouw van de smid al aan met onze brieven en kranten van huis. Even uitrusten en dan meteen allen aan 't werk: de pot moet gekookt, en voor morgen al weer gezorgd. Dat geeft een bedrijvigheid van belang.

's Avonds komen we in de grote tent te zamen, lezen voor, zingen een liedje en bepraten de wandeling van die dag. Maar om tien uur is alles onherroepelijk uit, niet alleen de lampions, die in de tenten branden, maar ook de gesprekken. Dan slapen we als marmotten op de dikke laag stroo tot die malle haan komt. Want elke morgen weer, hij mankeerde nooit, kwam er een grote witte

haan voor de tent en scheurde de stilte en onze slaap met een schor kuklekuu!

Dat wilde ik nog vertellen. De laatste avond, dat we in het kamp te zamen zouden zijn, moest er toch wat gebeuren, meenden we, als waardig slot van de heerlike en ook leerzame vakansietijd. Na wat over-en-weer praten werd besloten een bonte avond in het dorp te geven, dan konden we daarmee ook de vriendelijkheid van de Limburgers wat vergoeden. Een dag ervoor ben ik op bezoek geweest bij de notabelen en heel bereidwillig werd het overdekte plein der school beschikbaar gesteld; de meester liet zelfs nog de grond schrobben, en als 't donker werd, zou hij voor licht zorgen. Kon het vriendelijker? Dezelfde middag tekende een onzer vrienden nog gauw wat aanplakbiljetten op de achterkant van wat staalkaarten. Dans en zang vermeldde het program. Dan een rondgang door het dorp en waar het maar kon sloegen we de biljetten aan. Ook de gehuchtjes in de omtrek werden „bewerkt.” Op een weitje aan 't repeteren nu, de volgende dag nog eens. Vrijdagavond, tegen achten, vertrokken we uit ons kamp in de boomgaard, van te voren was het een wassen en plassen, poetsen en schuieren geweest, als op een soldatenkamer een uur voor de inspeksie. In volmaakte orde trokken we het dorp door, met een lied natuurlijk, en meteen hadden we de gehele dorpsjeugd achter ons. Toen we beginnen moesten, was er geen enkele oudere, uitsluitend kinderen. Als dat maar niet mis liep! Eerst de fiere Pinksterblom. En eer we aan het volgende nummer begonnen, stonden de Epense bewoners en de pensioengasten in een dichte haag om ons. De meester handhaafde de orde onder de kleuters, de veldwachter onder de ouderen. Nu een dans. Dat gaf een geweldig applaus. En toen ik voorstelde om gauw nog even te verhuizen naar de grote en ruime speelplaats om wat meer ruimte te hebben, onder de overdekking was het te klein geworden, kwam er alweer handgeklap. De goede stemming bleek dan, want in een wip was de verhuizing geschied, omdat het publiek zo prettig meewerkte. Dan kwam de A.J.C. los! Zeker, dat nu de avond niet mislukken kon, was er durf in de meisjes en jongens geschoten en met overgave werden de nummers uitgevoerd. Natuurlijk waren het alle zeer eenvoudige liedjes, hadden we grappige dansen gekozen, en snel de Drie Schuintamboers tot toneelstuk verwerkt; dan het Narrenlied uit Driekoningenavond, tweestemmig mandolinespel. Vlot werd het program afgewerkt en elk nummer werd gevolgd door veel applaus. Na het laatste nummer werden we bedankt: zo hier en daar gaf een onbekend Epen boertje je een hand; 't was mooi, zei-d-ie.

's Avonds nog kwamen twee Epenaars het kamp binnenstappen, ze moesten me spreken. „Of ik nou ook niet zo'n klub in Epen kon maken?” 'k Heb hun verteld, wie we waren: de beestmensen van Wibaut.

KÄTHE KOLLWITZ

DOOR W. JOS. DE GRUYTER

WANNEER je jezelf afvraagt: wat is toch eigenlijk kunst? — dan zijn daar natuurlijk vele antwoorden op te geven, maar de beste en eenvoudigste lijkt mij deze: kunst is een zinnelijk-geestelijke twee-één-heid. En zonder er veel geleerdheid bij te halen, zou ik hier eens uitvoeriger over willen praten. Als een kunstenaar een bloeiende boom schildert, dan is op het schilderij zelf niet allereerst van belang dat er een bloeiende boom op staat (want dat kan je net zo goed, of veel beter nog, op een fotografie zien): maar dan is belangrijk: *de suggestie van een bloeiende boom*, dit wil zeggen dus (in dit geval): het gevoel van iets teers en blijds en stralends en lichttends, het sentiment van voorjaar, van ontluiken, van verwachting. Niet het materiële feit dus van een bloeiende boom wordt vooropgesteld, maar een gevoel of idee, de gevoels-toestand of geestesstaat van de kunstenaar, in één woord: *een geestelijk beginsel*. Dit geestelijk beginsel, deze handhaving van de ziel tegenover de wereld van stoffelijke feiten, dat heeft de kunst gemeen met de religie en met de wijsbegeerte; maar in tegenstelling tot deze, blijft de kunst altijd ten nauwste en innigste verbonden juist aan die wereld van stoffelijke feiten, mag zij deze wereld geen moment geheel loslaten, omdat in de kunst het geestelijk beginsel zich uitent kan *alleen door middel van de zinnen*. Want als iemand een bloeiende boom ziet en een gevoel krijgt van onuitsprekelijke gelukkige voorjaarsstemming, van dat blijmoedig-lachende en ongerept-bloeiende, dan is dat gevoel *op zich zelf* nog geen „kunst”: het wordt pas kunst als het zich uit, zich openbaart, zich ten-toonstelt in een stoffelijke vorm, bijv. in de woorden van een gedicht of in de lijnen, kleuren, vlakken van een schilderij. De bloeiende boom in de natuur wordt dus een gevoel of begrip of idee in de kunstenaar, het blote nuchtere feit ondergaat een proces van *verinnerliking*, van *vergeesteliking*; daarna, als het in hem „gerijpt” is, stort hij zijn geest en gemoed weer uit in een beeld, dat weer de suggestie oproept van het oorspronkelijk gegeven: de bloeiende boom — maar nu in meer of mindere mate verinnerlijkt en vergeestelikt en als ’t ware in een eigene, persoonlijke vorm gegoten. Je ziet, het is aldoor een wisselwerking van geest en stof, van ziel en zinnen: een twee-éénheid van „expressie” (de geestelijke uitdrukking, de ziele-inhoud) en „vorm” (de stoffelijke, zinnelijke belichaming der expressie). *Steeds tracht een kunstenaar de grootst-mogelijke expressiviteit te verenigen*

met een zo zuiver mogelijke vorm: en haast altijd voelt hij zich gedwongen één van beide te offeren aan de andere. Want jullie kunt gemakkelijk begrijpen, dat waar een kunstenaar aldoor denkt aan de expressiviteit van zijn werk, aan wat hij te zeggen heeft, daar zal hij er gauw toe komen de vorm te verwaarlozen, uit haastigheid, onverschilligheid of zelfs uit minachting. En omgekeerd, als hij zich steeds konsentreert op hoe hij het zeggen zal, als hij zich te zeer overgeeft aan het verkrijgen van de

vorm (aan stijl en techniek), daar zal hij allicht iets, soms véél, aan oorspronkelijke bezieling erbij moeten inboeten. Voor de kunstenaar is het dus een voortdurende strijd van „expressie” tegen „vorm”, van „vorm” tegen „expressie.” Slechts in de allerhoogste kunstuitingen zijn beide volkomen verenigd.

Dit zijn ten slotte zeer eenvoudige, maar zeer belangrijke dingen! Want als je dit alles eens rustig nagaat zal je veel onmiddelliker begrijpen, waarom Käthe Kollwitz doorgaans de „vorm” verwaarloost terwille van de „expressie”. Vormelijk gezien, dus uit een oogpunt van schoonheid en stijlvolheid en belangrijkheid der kunst-vormen, is dit werk weliswaar

AFBEELDING 1

ZELFPORTRET

vrij goed, maar zeker nooit opvallend; — in tegenstelling bijv. tot Van Gogh's werk, waar en de expressie en de vorm zeer belangrijk is; — of in tegenstelling bijv. tot kunstenaars als een Schelfhout in Holland of een Lhôte in Frankrijk, waar de vorm weer belangrijker is dan de expressie. Maar bij Käthe Kollwitz gaat het vrijwel uitsluitend om de inhoud van haar werk, het expressief-levende, het menselijk-bewogene. Van haar geldt, wat ik eens over de teder-entoesiaste Steinlen schreef: „Hij voelde, dat in 't leven iets noodzakelijker nog was dan de voorname en edele schoonheid van een bezonkene kunst: en dat ietsje was de liefde en het medelijden. En hierin hebben wij hem niets te verwijten, hier past alleen een eerbiedig zwijgen. Het leven ontroerde hem te hevig dan dat hij tijd genoeg over had om als een estetiese grand-seigneur zijn kunst te vervolmaken: was het leven niet méér dan de kunst?..... Wat baatte het een kunst te scheppen met hoofdletter K, zolang egoïsme, geldzucht, sensualisme en onrecht alleenheersers waren op aarde? De tijden dwongen hem nu eenmaal al zijn aandacht te konsentreren op de verwezenliking van zijn maatschappelijke idealen.”

Inderdaad heeft de kunst van Käthe Kollwitz heel veel gemeen met die van Steinlen: beider uitgangspunt was hetzelfde: het leven en lijden der armen uit te

beelden — dat en dat uitsluitend stelden zij zich uit innerlike drang tot levensdoel. Hun verschil is slechts een verschil van temperament. Steinlen was vlot, raak, met iets van een droef-spottende, sprankelend-geestrijke ironie; met soms een plots-oplaaiende, fel-opstandige haat. Käthe Kollwitz daarentegen is zwaarder, dieper, in de grond ook religieuzer. Nooit is zij geestig en nooit is zij hekelend. Zij beeldt de onderdrukten uit — *nooit* de onderdrukkers; de armen — *nooit* de rijken; de verwordenen en ellendigen — *nooit* de uitbuiters, de kapitalisten, de vette, glimmende heren, welgekleed en welgevoed, met hoge hoeden en gouden kettingen. In de wereld van haar kunst is ruimte voor haat noch humor: er is ruimte alleen voor de overgave en het medeleven, voor een zwaarmoedige, tragiese, prachtige liefde, voor een smartelik, innig medelijden.

Käthe (of Kaethe) Kollwitz — juister gezegd: Käthe Smidt — was het kind van ongetwijfeld buitengewone ouders. Haar vader was oorspronkelijk jurist; maar legde zijn ambt neer terwille van zijn etiese en politieke overtuigingen, zich aansluitend bij de „vrij-religieuze gemeente” te Königsberg: een groep, die sterk kommunisties was getint en de herinnering wekte aan de vroeg-Christelike (kommunistiese) gemeenten, en wier leden aan voortdurende vervolgingen waren blootgesteld. (In Königsberg werden hun bijeenkomsten in één jaar meer dan roo maal uiteengedreven door de politie). Om in zijn levensonderhoud te voorzien werd deze merkwaardige idealist metselaar, zich van onder-af-aan in het vak opwerkend totdat hij als meester metselaar trouwde met de dochter van de oprichter der „vrij-religieuze gemeente”; en zo werd in 1867 Käthe Smidt geboren — een kind dat dus van haar prilste jeugd af het leven van zijn ernstigste kanten leerde zien. De sfeer van het gezin was enigszins geïsoleerd en uitgesproken religieus. In zijn boekje: „Käthe Kollwitz (Graphiker der Gegenwart)” schrijft Alfred Kuhn hierover: „Waarheid en mensenliefde waren geen lege woorden. Zij betekenden iets. Men was gewend, ervoor te lijden.” (Het is wel merkwaardig, dat de drie zo uiteenlopende grote kunstenaarsfiguren, die ik met jullie besproken heb en bespreek, Van Gogh, Rodin en nu Käthe Kollwitz, hun jeugd doorbrachten in een religieuze sfeer: het mag welhaast als bewijs gelden, dat hoe wij ons ook verzetten mogen tegen alle terecht gehate kerkelijke dwang en dogmatiek, de religieuze deugden van eerbied,

AFBEELDING 2

MOEDER EN KIND

deemoed, overgave, *onmisbaar* zijn voor het vormen van een groot mens of groot kunstenaar).

Sosiale nood echter heeft Käthe Kollwitz zelf nooit ondervonden: een reden te meer waarschijnlijk dat haar aandacht steeds meer op het *algemeen-menselijke* dan op het *konkreet-sosiale* gericht bleef. O zeker, dit werk is socialisties — geheel socialisties — definitief, bewust, uitgesproken socialisties: maar het is een socialisme van het hart! Het is een dieper-gelegen, meer algemeen-menselijke en allesomvattende gevoelsdrang, die zich als-van-zelf in het socialisme uiten moest. Hoe kon dat anders? Haar socialisme is een onontkoombare vanzelfsprekendheid: zij kon niet anders zijn dan socialist, in deze ten hemel schreiende wereld, wier nameloos leed zich soms scheen te konsentreren in het aangrijpend op-kijken van twee hulpeloos-stomme kinderen — onvergetelijke blik! angstig maar blind-vertrouwend, broos, zielig, maar met iets van dat felle hunkeren van een verwachtend wild dier, smekend om wat brood, smekend om wat tederheid,

smekend om een plekje in de zon, om wat koestering, om de troost tenminste van een versleten stuk kinderspeelgoed.

De wil en het verstand spelen bij Käthe Kollwitz nagenoeg geen rol: haar socialisme is meer een religieus-getinte levens- en wereldbeschouwing dan een berekend en vooropgezet politiek systeem. Het is een socialisme, verwant aan dat van de grote, eenvoudige Engelse leider Keir Hardie, maar dat al zonderling weinig verband houdt met het latere socialisme van de volgelingen van Marx en Engels, waar een grotere nadruk valt op theorie en organisatie, m.a.w. op de *vorm*..... en het vorm-zoekende en vorm-gevende, dat is nu juist niet het sterkste punt bij Käthe Kollwitz, noch in haar socialisme, noch in haar werk, zoals wij reeds zagen! Alles is bij haar een gevoels-drang, een bezieling, een *warmte*: het innerlik licht van haar in de diepten zo oer-vrouwelijk menszijn, een licht, dat straalt tot in de zwartste plekken en vreselijkste afgronden van het proletariërs-bestaan, een licht, dat alles weet te hullen in een heiligende sfeer van verzoenend idealisme. Zwaar, loom, donker, verpletterend is het leven; maar tevens is het machtig en heilig en overglansd soms van waarachtige tederheid. Het is of zij alle dingen doordrenkt van haar liefde, die niet is als een weemoedig-tere, ijle waas over de dingen, maar als een machtige stroom van dienende aanvaarding, sterk en positief. Het is of zij alle dingen weet op te nemen

in haar groot, duldend hart, dat niet wikt en weegt, dat niet berekent en beredeneert, dat niet krities is of hatelik, dat van geen afbreken weet maar alleen van opbouwen, ondanks het wilde verzet soms tegen 's levens onrechtvaardigheid, ondanks alles wat er in haar woelt en haar tot opstand aanjaagt of tot vertwijfeling brengt.

Maar dat socialisme, dat nooit precies is of afgebakend en konkreet, dit socialisme van een Käthe Kollwitz, zou tenslotte menig socialist tot voorbeeld mogen dienen. Want zoals ik enige tijd terug schreef:*) „het socialisme, wil het voor Europa betekenen wat zovelen er van verwachten, heeft zich voortdurend te behoeden voor het gevaar van de dogmatiek en van de verintellectualisering; slechts een socialisme, dat geboren is uit de ideële drie-eenheid van lichaam, geest en ziel, zal ooit in staat zijn onze verworpen wereld van ellende en onrecht te herstellen.”

Het talent van Käthe Kollwitz werd van de beginne af aan door haar vader begrepen en gewaardeerd. Eerst leert zij tekenen bij een kopergraveur, dan gaat zij op zeventienjarige leeftijd naar Berlijn, waar zij les ontvangt van Stauffer-Bern. Daarna studeert zij weer te Königs-berg en twee jaar te München, om in 1890 nogmaals naar Berlijn terug te keren. Het volgend jaar trouwt zij met Dr. Karl Kollwitz en woont nog steeds — een „smalle, lichtgebogen vrouw met sneeuwwit haar” nu — in het Noorden van Berlijn onder de armen daar, in hetzelfde huis waarin haar man zich toen als dokter vestigde.

Zij las altijd veel en tot haar literaire helden behoren schrijvers als „Zola, Ibsen, Arne Garborg, Tolstoy, Dostojewski, Gorky, Gerhart Hauptman, Arno Holz en Julius Hart,**) alsook de levenslang bewon-

*) in Elsevier's Maandschrift, Sept. '26: „De vrouw in de moderne beeldende kunst: Käthe Kollwitz.”

**) Aangehaald uit: „Das Käthe Kollwitz werk”, door Arthur Bonus

AFBEELDING 3

BIJ HET LIJK VAN KARL LIEBKNECHT

geweigerd voor een haar toegekende gouden medaille).

Tussen de jaren 1910—1919 werkte zij weinig, maar in 1919 maakte zij de ontroerende tekeningen, litho's en houtsneden naar aanleiding van de dood van de socialistische leider Karl Liebknecht, en in 1920—1923 de aangrijpende serie: „der Krieg” (de Wereldoorlog).

Geschilderd heeft zij waarschijnlijk nooit;*) maar heeft zij ooit een bloem of boom, stillevens of landschap getekend? Ik vermoed van niet: héél haar leven konsentreert zich op de mens. En evenals voor Millet de boer de enige „ware” mens was, zo is voor Käthe Kollwitz de arbeider de enige wezenlike mens. Zij leeft met het volk mee, niet uit de hoogte of op een afstand, niet met de „goede bedoelingen” ener filantropische barmhartigheid — neen, zij is één met de arbeiders, zij heeft zich geheel en al met hen vereenzelvigd. Hun kleine beslommeringen

en grote moeiten zijn de hare, hun smarten en vreugden, hun nederlagen en overwinningen. En zij tekent de stoet werkelozen, met het onverschillig-afgestompte, het listig-wrokke, het bezorgde kijken der mannen; het lome moeizame voortstappen van de benen. Zij tekent, herhaalde malen, het tafereeltje binnenshuis van de man die op een harmonium speelt: de wiegelende klanken glijden zo zalig door het schemerend klein vertrek, aanzwellend en wegstervend, zich uittrekkend

AFBEELDING 4

HET OPROER

*) Als vanzelf wendde zij zich tot die democratische kunstvormen, die zich gemakkelijk reproduceren en verspreiden laten: de vele grafische technieken.

om weer ineen te krimpen; twee mannen grijpen elkaar bij de schouders en draaien om-en-om, twee dansende plompe beren gelijk; de vrouw, met vlakke borst en gebogen rug van 't vele zwoegen, met 't zwarte haar in een knoet op haar hoofd, als een ineen-gedoken donkere kraai, proest het uit van 't lachen om dat logge stampen van de tollende mannen..... hoe goed werd hier de volks-lach gegeven, gul, ontspannend, loswoelend! Of zij tekent de beraadslagende mannen, de koppen bij elkaar gestoken, de gretige vuisten op tafel liggend, met 't felle gekonsentreerd-zijn op dat éne gemeenschappelijke doel — hoe weifelloos is dat alles geobserveerd: de aandachtige, broeiende mannen, de ademloze spanning, de suizelende stilte van het geheim en duister vertrek, waar een scherp licht misdadig door heen spookt! Ook beeldt zij meermalen en met een verwoede hevigheid de opstand uit: in 1903 de meeslepende ets „Het Oproer.” Hier staat als een vervaarlike gestalte een boerenvrouw op de voorgrond; met haar brandende woorden en het wild opstandig gebaar van de armen, vuurt zij de mannen aan tot de gevreesde en begeerde daden; als zij het sein geeft, breekt het oproer uit...

De schreeuwende mannen en jongens, gewapend met zeisen en hooivorken, storten zich vooruit als een losgebroken horde wilde dieren, als een tot razernij gebracht duizendvoudig voorwereldlik beest..... Zij is niets meer dan een blind, verbeterd instinct, deze op wraak beluste mensenmassa, die brullend over de vlakke voortholt met de onweerstaanbare kracht van een kosmies natuurverschijnsel.....

Maar de twee gegevens, die Käthe Kollwitz keer op keer, steeds weer opnieuw, steeds weer anders tracht uit te beelden, het zijn de tegenstellingen van Moeder en Kind en van de Dood. In de grond is deze vrouw (ik zei het al terloops!) wel geheel-en-al vrouw: de Vrouw, de Moeder, die draagt en dient, die aanvaardt en berust; de Aarde-Moeder, die het Nieuwe Leven voortgebracht heeft, die deze levende kostbaarheid in haar schoot beschermen zal met het instinct van een dier en de intuïtie van de mens. Aandoenlik van eenvoud en echtheid zijn de krabbels van de moeder met het kind op de arm, het kind als een bleek-ontluikende bloem op de taaie, ruige, sterk gespierde werkvrouwenarm! Zij lacht, de gelukkige moeder, pratend en zoenend en spelend met het kleine, tere ding. Zij zou het willen behoeden voor alle gevaren, willen beschermen tegen alle gure, verwoestende levensstormen, zij zou duizend angsten door-

AFBEELDING 5

„DE OORLOG”

staan terwille van dit broos en heilig wezentje, het voor altijd willen hullen in de dichte ondoordringbare mantel van haar liefde. Want zij weet: het leven is hard — het leven is meedogenloos. En achter het leven grijnst de Dood, altijd, overal. Hij loert door de spleten van deuren door de gaten van gordijnen, hij loert onder tafels en banken, uit de balken van de zoldering en uit de gapende leegten onder het ledikant. Waar Armoede is dreigt Honger, dreigt Ziekte, dreigt de Dood: als een duistere zwarte schaduw, een afschuwelijk fatum, een onontkoombaar noodlot.

Altijd ziet Käthe Kollwitz het leven als *tragies*, dit wil zeggen in de woorden van Albert Plasschaert: *In een nooit opgegeven, steeds bijna-verloren strijd*. Altijd ziet zij achter het Leven de Dood, met de holle, spiedende, zielloze ogen: sluw wachtend op het altijd onverwacht moment om met gretige kille hand te roven. Zij heeft hem uitgebeeld als een geheime, ongekende, bovenpersoonlike Macht, en als een wrede, verraderlike Tiran. Zij heeft hem uitgebeeld zittend aan tafel als een huisveringwekkende ongevraagde gast; — als een schrikkend jagend geraamte, dat zich

heenbuigt over een groepje wild-ontstellende, gillend-wegvluchtende kinderen; — als een gevleugelde duivel, een oude rampzalig-gebogen vrouw met haar hongerende kinderen geselend.

..... Toen de oorlog uitbrak, keerde haar jongste zoon — nog niet dienstplichtig — ogenblikkelijk terug uit Noorwegen, sloot zich aan bij het leger als vrijwilliger en vertrok naar België; hij werd, voor de eerste maal in de loopgraven!, onmiddellijk gedood. (Dat beeld van de wachtende vrouw, met de gesloten ogen, met de gesloten mond, met de stoere handen in zwijgende afwachting op de schoot, niet hopeloos maar zonder hoop, zich zwijgend voorbereidend op wat komen kan, op het ergste dat komen kan — deze wachtende, tot-de-dood-toe wachtende vrouw: zij is Käthe Kollwitz zelf!)

En nogmaals heeft zij toen de dood uitgebeeld, als een wilde, woeste trommelslager, een nauw-aaneengesloten troep vrijwilligers leidend, de jonge koppen opgeheven, blind-volgend in een roes van haast waanzinnige vervoering.

En ik kan niet nalaten dit fragmentje uit een brief aan te halen: „Toen hij zeven jaar was en ik de ets maakte: de vrouw met het dode kind, tekende ik mezelf, hem op de arm dragend, in de spiegel. Dat was erg ver-

moeiend, en ik moest zuchten. Toen zei zijn kinderstemmetje troostend: stil maar moeder, het wordt toch erg mooi....."

Het genie, heeft Carlyle eens gezegd, bezit de alchemie die alle metalen in goud weet om te zetten — zie, ik weet niet of ik Käthe Kollwitz wel tot de geniën zou willen rekenen; maar wel weet ik dat ook zij deze magiese kracht bezit, om het leed tot nieuw geluk om te smeden. Het is een vreemd geluk! zal een oppervlakkige beschouwer zeggen, als hij deze na-oorlogse tekeningen ziet: de lange, eindeloze optocht van vrouwen, troostzoekend bij hun argeloze kinderen, die als de vogels van geen kwaad nog weten, — hun mannen zijn gedood. De dofpeinzende grijsaards, verlaten, vereenzaamd, die de strijd niet meer aan kunnen, de strijd tegen de eigen wanhoopsgevoelens en wanhoopsgedachten — hun zonen zijn gedood. De aanstaande moeders, de vrucht van een kortstondig liefdeleven in zich dragend, wetend dat hun kinderen nooit „vader” zullen zeggen — hun „vaders” zijn gedood. De gruwelen van het slagveld zijn erg genoeg..... maar de smart van de achtergeblevenen, wie

zal haar schatten, wie zal haar berekenen, wie zal haar doorgronden? Wie zal de leegten en de leemten vullen? Geluk? Ja toch, *geluk!* Want Käthe Kollwitz heeft verworven het kostbaarste dat de mens verwerven kan: *de bevrijding van het medelijden; de wijsheid, die slechts de opstandige voor zich veroveren kan; de berusting, die slechts de mens gegeven wordt die strijdend zijn plicht deed in het leven.* Kalm en gelaten zijn haar laatste Beethoviaanse zelfportretten: zij vond innerlik vrede.

Jullie zijn te jong om kalm te zijn of berustend: wat nog jong is moet ongeduldig en opstandig zijn, dat is levenswet! Als jullie deze oorlogsprenten ooit bekijkt, denk dan niet aan geluk, ik smee het je — denk aan de ellende, de chaos, de vernieling, de schande, de vloek van dat alles — haat het, tot je bloed ervan kookt, totdat je strijden zult tegen deze verfoeilijke, beestachtige en nodeloze strijd die men „Oorlog” noemt. De diplomaten en militaristen zullen hun spelletje spelen totdat de jongeren daar een eind aan maken. „Gij hebt het socialisme niet gewild, welnu dan zult gij de oorlog hebben.” Laat allen zorgen, dat dit bitter woord van Herzen niet een tweede maal tot waarheid wordt.

AFBEELDING 6

BROER EN ZUSTER

DRIE PINKSTER-VERZEN

DOOR

JAN W. JACOBS

DE EERSTE TENT

Een vogel heeft de wereld ingenomen —
 zijn witte vleugels streken rustig neer.
 Hij wacht verlangend tot zijn broeders komen
 de eerste boden van het vredesheer.

Zijn blanke zijden zijn vervuld van droomen
 en wiegen zachtken heen en weer.
 De avond, die zijn tent blijft schromen,
 weerkaatst zijn roepstem keer op keer.

En verder dan dit land wordt het vernomen,
 want verder gaat zijn stem, van sfeer tot sfeer,
 en roept de makkers van de verste stroomen.

Zij, die hem hooren, twijfelen niet meer
 maar haasten zich om met hem saâm te komen
 rondom zijn tent aan 't blanke vredesmeer.

DE VOORKAMPERS

Elke dag brengt nieuwe scharen
 blij gevleugeld in het veld.
 Ieder met zijn blijde mare
 die zijn schoone zending meldt.

Winst voor heden, strijd van jaren;
 bitterst leed dat werd geveld;
 eischen die gewonnen waren;
 eendracht die weer eischen stelt!

Tot zij stem aan stemme paren —
 tent bij tenten opgesteld —
 en hun strijdlust opgevaren

al de verten blij ontstelt:
 Hoort gij de klaroene klaren
 die ons nieuwe scharen meldt?

MORGEN IN HET KAMP

Hoog rijst de dag in gouden stralen
 en 't purper golven van zijn kleed
 laat duizend glansen op de tenten dalen
 en wekt de slapers door een gouden spleet.

Reveille roept hen, niet te dralen
 en plots of elk zijn droom vergeet
 verrijst één roep in vele talen —
 o, schoonheid die geen dieper weet!

Hier, waar de heerschers moesten falen,
 daar geen den mensch te vinden weet,
 staat met zijn sterke idealen

een schaar van jong'ren blij gereed
 die in de diepste donk're dalen
 het gouden zonlicht nooit vergeet!

TUINKUNST

DOOR G. BLEEKER

KUNST is een levensbehoefte; kunst is schoonheid en zonder schoonheid is het leven dor en droog; men stelle zich de wereld voor zonder mooie gebouwen, zonder goede schilderstukken en mooi beeldhouwwerk, zonder goed toneel, literatuur en muziek en men voelt dat al deze dingen, uitingen van kunst als zij zijn, onmisbaar zijn in ons leven; dat zij voor onze geest zijn, hetgeen het dagelijks brood is voor ons lichaam, voedsel n.l. waarmee onze geest zich moet voeden en ontwikkelen. Schoonheid verfraait ons leven, verzacht de scherpe kanten voor ons dagelijks bestaan, doet ons beseffen dat er ook nog betere, hogere dingen bestaan dan alleen de zorg voor ons dagelijks brood.

Reeds door alle eeuwen heen heeft zich deze behoefte aan schoonheid bij de mens geopenbaard; zij uitte zich in verschillende richtingen: in bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst enz. en ook in tuinkunst, want evenals het maken van een gebouw in de goede zin van het woord, evenals het vervaardigen van een mooi beeld of schilderstuk scheppingen zijn van kunst, evenzeer is ook het maken van een tuin een uiting van schoonheid, van kunst. Evenals bij een bouwwerk hangt de schoonheid van een tuin geheel af van de goede verhouding der onderdelen tot elkander en tot het geheel; waar bij gebouwen een goede verhouding moet bestaan tussen gevels en plattegrond, geldt dit zelfde principe bij de tuin; ook hier moet de horizontale lijn van het grondplan in passende verhouding staan tot de vertikale lijn van de beplanting; deze laatste is dus voor de tuin wat de gevels voor het huis zijn.

Dit, wat de vorm betreft; wat de kleur aangaat, wordt deze bij gebouwen aangegeven door de kleur der bouwmaterialen, als steen en hout, bij de tuin zijn het de verschillende tinten en kleuren van bomen en planten.

Men ziet: er is hier algehele overeenstemming; alleen de materie waaruit huis en tuin zijn samengesteld verschillen.

Er is geen kunst waarover zo verkeerd gedacht wordt, als juist over tuinkunst.

En toch, gelijk gezegd, behoort zij evenals haar reeds genoemde zusters, tot wat men noemt de beeldende kunsten.

Zij is, evenals o.a. de bouwkunst van grote invloed op de schoonheid van stad en land en zeker zou ons land er heel wat minder fraai uitzien, minder natuurschoon bevatten, wanneer er door vroegere, grote tuinkunstenaars geen belangrijke werken op dit gebied gemaakt waren.

Wie bekend is met de streek langs onze Gelderse IJssel en de Rijn vanaf Zwolle tot Arnhem, wie de omstreken kent van Zeist, Driebergen en Doorn of Haarlem en omstreken, moet bekennen dat een groot deel van het aanwezige natuurschoon zijn ontstaan te danken heeft aan de vele buitenplaatsen en landgoederen.

In ons land, met zijn afwezigheid van oerbos, heeft het kultuurbos, hebben de buitenplaatsen gezorgd voor de verfraaiing der verschillende streken, deze streken gemaakt tot een aangename verblijfplaats voor bewoners en gasten.

Een belangrijk deel van de verfraaiing van het land

komt dus toe aan de aangelegde buitenplaatsen en voor wat de steden betreft de aldaar gemaakte parken en plantsoenen.

Ik noem b.v. de grote landgoederen: Rhederoord te De Steeg, Hemelse Berg te Oosterbeek, verder de grote parken in onze steden en ieder zal begrijpen van hoeveel invloed op de schoonheid van ons land al deze plaatsen zijn.

Denkt men verder aan de vele kleinere tuinen welke o.a. gemeenten als Bussum, Hilversum en Baarn versieren, dan voelt men dat tuinkunst een belangrijke faktor in het leven is. En dan natuurlijk tuinkunst in de goede zin des woords, want evenmin als de vroeger veel in onze tuinen gebruikte stenen dwergen, honden, herten enz. uitingen waren van beeldhouwkunst, evenmin als alles wat gebouwd wordt op de naam van *bouwkunst* aanspraak maakt, evenmin zijn alle tuinen uitingen van goede kunst, van tuinkunst. Tuinkunst, zij vormt een schakel in de keten der overige beeldende kunsten welke hieruit niet gemist kan worden; zij is in vele gevallen voor bouw en beeldhouwkunst een aanvullende factor, omdat eerst door haar aanwezigheid het mooie van bouw- of beeldhouwwerk tot zijn recht kan komen.

Een paar voorbeelden: een mooi huis, temidden van een grote vlakte, zoals ons polderland er zo veel bezit, zal weinig aantrekkelijks bieden; omgeven door een goed gemaakte tuin- of parkaanleg komen alle goede eigenschappen van het bouwsel beter tot hun recht; zo ook waar het sommig beeldhouwwerk aangaat; vorm en kleur komen eerst dan goed tot uiting, wanneer voor een passende omgeving gezorgd wordt; dit geldt voor vele standbeelden en voor wat men noemt tuinplastiek.

Ook bij de moderne stedenbouw is tuinkunst onmisbaar; de nieuwere bouwblokken, hoe fraai ook van gevel, zij vragen om beplanting, zij vragen een omlijsting, ten einde het eentonige van hun daklijn weg te werken en hun mooie hoedanigheden naar voren te brengen.

Dit alles is het werk der tuinkunst.

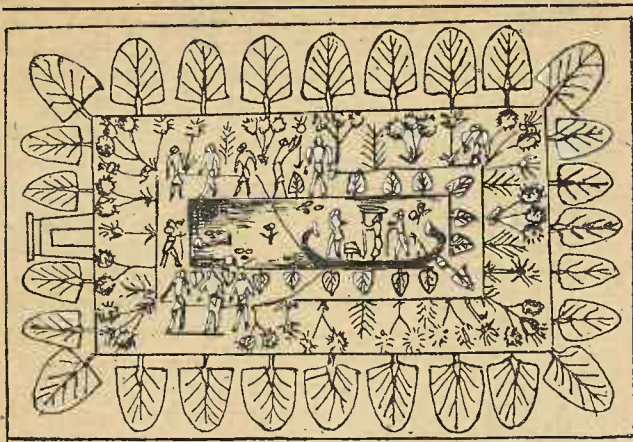
Gelijk ik zei, reeds zeer vroeg in de geschiedenis der volkeren bestond de behoefte aan schoonheid, aan kunst; vele nog tans aanwezige werken van bouw, beeldhouw- en schilderkunst dwingen het huidige geslacht bewondering af, door schoonheid van vorm en kleur.

Overblijfselen van Griekse en Romeinse kunst, monumenten uit vroeg en laat Renaissance, uit Gotiese en andere tijdperken, zij alle getuigen van de grote kunstzin, welke overal en altijd geheerst heeft.

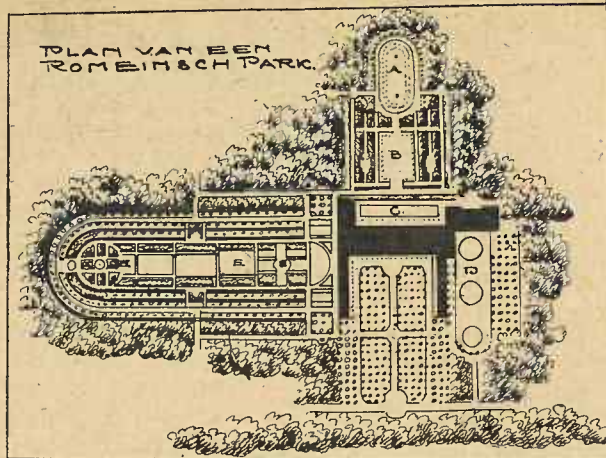
Ook de inrichting der tuinen had reeds van ouds de belangstelling en hoewel geen enkele aanleg uit de vroegste tijden der geschiedenis meer in natura bestaat, kan uit enkele bewaard gebleven afbeeldingen, muurschilderingen en beschrijvingen toch enigszins een denkbeeld verkregen worden van de vroegere tuinen en parken.

Eerst vanaf de 15e eeuw krijgt men een behoorlijk en betrouwbaar beeld van hetgeen aan tuinaanleg in die dagen gedaan werd.

Van alles wat vóór die tijd bestond is niets bewaard gebleven, dan enkele muurschilderingen. Zo geeft ons b.v. bijgaande afbeelding 1, welke een copie is van een

AFB. 1 EGYPTIESE TUIN

AFB. 2 REKONSTRUKTIE VAN EEN ROMEINS PARK

bas-relief uit de Egyptiese graftombe van Rekhmiri, een voorstelling van een tuin- of parkaanleg der oude Egyptenaren. En het schijnt nogal een grote tuin te zijn; altans in de vierhoekige vijver, welke het middengedeelte van de tuin inneemt, ziet men een gondel, getrokken door enkele lieden, welke aan de kant van het water lopen.

De oevers zijn beplant met verschillende gewassen en rondom deze beplanting bevindt zich een rij grote bomen; aan het linkereinde van de tuin ziet men een Egypties tempeltje. Van de Assyriërs en Chaldeen (2000—500 v. Chr.) is niets tot ons gekomen en alleen uit de fantasietische beschrijving door Diodorus van Sicilië van de hangende tuinen van Semiramis (Babylon), gelegen aan de oevers van de Euphraat, wordt men gewaar, dat er altans bij de vorstelijke paleizen, weelderige tuinen gevonden werden; maar hoe zulk een tuin er uitzag, helaas dat weet men niet. Zo gaat het ook met de Grieken en Romeinen; men kan natuurlijk met vrij grote zekerheid aannemen, dat deze zo kunstlievende volkeren er tuinen en parken op nahielden; van de Grieken is niets bekend. Van de Romeinen is altans uit de geschriften van Plinius de Jongere een beschrijving bekend van zijn eigen tuinen Tusculum en Laurentinum; echter ook hier ontbreekt iedere tekening, iedere plastiese voorstelling.

Wat door latere schrijvers hierover getekend is, berust op louter fantasie.

Een dezer plannen vindt de lezer hier afgebeeld (2) en wordt als het meest waarschijnlijke aangenomen. Men vindt in korte trekken in dit parkplan de volgende hoofdpunten:

Het zwarte rechthoekige vlak is het woonhuis.

- a. de z.g. Gestatio, een stuk grond in de vorm van een circus en beplant met in allerlei vormen geknipte palmboompjes;
- b. de Ambulatio, een wandelplaats;
- c. de Cystus een met palm versierde strook;
- d. het Sphaeristerium, de plaats voor het balspel;
- e. het z.g. Hippodroom, door hoge platanen en cypressen omgeven en met bloemen- en luxusfiguren versierd.

Wat de verdere volkeren betreft, tot aan de Middeleeuwen is niets van tuinaanleg bekend; eerst dan begint iets meer door te schemeren, zij het dan ook uit zeer primitieve tekeningen. Trouwens, de tijden waren toen en ook nog vele jaren later te onrustig en onzeker om er mooie tuinen op na te houden; oorlog en twisten waren schering en inslag; woning en omgeving waren onophoudelijk blootgesteld aan vijandelijke overvallen.

De kloosterlingen uit die dagen waren feitelijk de eerste tuinaanleggers; zij toch hadden kruiden nodig, om geneesmiddelen voor vriend en vijand te kunnen bereiden, zij gebruikten bloemen, om bij feesten hun altaren te versieren; zij legden zich derhalve toe op bloemen- en kruidenteelt.

Wel vond men bij het Middeleeuwse Kasteel meestal een moestuin en een boomgaard, doch overigens bemoeiden de edellieden zich weinig met bloemen en planten; zij hadden andere zaken aan het hoofd.

Van enige artistieke opvatting of inrichting bij deze kloostertuinen was nog geen sprake; het gehele terrein werd eenvoudig verdeeld in smalle rechthoekige bedjes, afgescheiden door smalle paadjes; op de bedjes kweekte men de bloemen en kruiden.

Staan wij tans eerst een ogenblik stil bij de betekenis van het woord tuin.

Dit had oorspronkelijk een geheel andere betekenis, dan in onze tijd; met tuinen, vroeger „tunen” geheten, bedoelde men de afrastering van het terrein, waarin bloemen en kruiden geteeld werden; deze afrastering bestond uit palissaden of uit een soort van houten vlechtwerk.

Op vele oud-hollandse munten uit de 16e en 17e eeuw vindt men een dergelijke tuin afgebeeld; binnen deze „tuin” ziet men de hollandsche leeuw met opgeheven zwaard gereed staan, teneinde het omtuinde terrein te verdedigen. De tuin diende daar dus tot bescherming tegen de vijand; later, toen de tuinen gebruikt werden tot omheining van boomgaard of moestuin, hadden zij als doel bescherming tegen diefstal of beschadiging van de op het terrein aanwezige gewassen. Een onzer, voor enkele jaren gemaakte postzegels (waarde 1 en 2 cent) geeft, zij het door de verkleining een enigszins onduidelijke voorstelling van de „Hollandse leeuw in de tuin.” Een versje uit de oude tijd typeert deze leeuw als volgt:

De Hollandse Leeuw die stond te turen

Op 't afkomen van zijn naaste bureu

Met een briesend gelaat —

Langzamerhand werd niet meer de afrastering tuin genoemd, doch het afgerasterde terrein zelf. Toch komt het woord tuin nog wel in zijn oorspronkelijke betekenis in ons land voor en wel in de waterbouwkunde, waar de naam tuin gebruikt wordt voor het vlechtwerk bestaande uit een samenstelling van palen (z.g. Walcherse palen) en vlechtwerk (z.g. haringband), welk vlechtwerk langs onze rivieren gebruikt wordt tot beveiliging der oevers tegen afstroming.

Zo ontstond dus het idee „tuin.” Ik zei reeds, van een bepaalde artistieke opvatting bij de inrichting der eerste tuinen was nog geen sprake.

Dit kwam eerst bij het opkomen van de Renaissance-bouwkunst in Italië, welke aldaar in de 15e eeuw ontstond als reactie op de Gotiese bouwkunst en waarbij voorbeelden der oud Romeinse kunst gebruikt werden om een nieuwe richting in te slaan.

Bij de vele toen gemaakte verblijven voor vorsten en edellieden werden prachtige tuinen gemaakt; sommige bestaan nog, doch meestal sterk verwaarloosd.

Deze tuinen kenmerken zich door kostbare aanleg, met prachtige waterwerken, beeldhouwwerken enz.

De bergachtige terreinen, waarin vele dezer tuinen lagen, waren gereede aanleiding tot de aanleg in terrasvorm.

De zuilvormige planten welke men in deze en ook in andere Italiaanse tuinen (afb. 3 Villa d'Este in Tivoli) afgebeeld ziet zijn de populaire „Italiaanse Cypressen” een dennensoort, welke typies „Italiaans” is en o.a. ook tans nog vaak aange troffen wordt op kerkhoven. Evenals bij ons de Italiaanse populier, vertolkte in Italië de Cypres op de kerkhoven de idee „hemelwaarts gaan”.

Intussen werd ook in andere landen, met name in ons land een zekere behoefte gevoeld, wat meer schoonheid in de aanleg der tuinen te brengen. De tijden werden wat rustiger, de kastelen en burchten deden als verdedigingsmiddel geen dienst meer, de kooplieden deden goede zaken en konden zich dus wat meer weelde veroorloven.

Wanneer wij de afbeelding 4 van de tuin omstreeks 1585 zien, dan bemerken we dat in deze tuinaanleg een zekere regelmaat en het verlangen naar een smaakvolle indeling en versiering heerst.

Als alle tuinen uit die dagen waren de lijnen recht; de op de afbeelding voorkomende rechthoekige stroken werden beplant met bloemen en kruiden; op de hoeken staan enkele boompjes of andere planten; het geheel is door middel van hekwerk in verschillende delen verdeeld. Dit hekwerk was beplant met rozen of vormvruchtbomen.

Later zou dit rechtlijnige veranderen, om in onze tijden weer terug te keren, zij het ook in andere vorm.

Als overal: de geschiedenis herhaalt zich; men begint met eenvoudige logiese vormen; later worden deze van meer of minder rijke versieringen voorzien om ten slotte weer terug te keren tot de grondgedachte.

Was dus in de beginne de aanleg rechtlijnig en eenvoudig, langzamerhand werd de zaak ingewikkelder en werd de tuin verdeeld in grotere stukken; ieder stuk werd versierd met z.g. loofwerk, welk loofwerk bestond uit sierlijke krullen en slingers gemaakt uit Palm (Buxus) of uit gras gesneden. In Frankrijk, waar deze loofbedden het eerst gebruikt werden, noemde men hen: Parterres de Broderie.

De ruimte tussen de Palmornamenten werd gevuld met gekleurd steen of gekleurd zand. In Frankrijk was het

AFBEELDING 3
TUINAANLEG IN DE VILLA D'ESTE TE TIVOLI

La Nôtre, tuinarchitect van Lodewijk XIV, die op dit gebied grote en grootse scheppingen maakte. Van hem is o.a. afkomstig het Park te Versailles, tans nog aanwezig. (Zie de afbeelding 5).

Men moge tegenwoordig een dergelijke aanleg stijf vinden, de goede werken in die geest waren ongemeen sierlijk van lijn en groots van opzet. Als ornament waren zij bedoeld en voldeden zeer goed en als zodanig moest men hen dan ook opvatten.¹⁾

Vanuit Frankrijk kwam de nieuwe richting in ons land; zij draagt in ons land, hoewel in principe hetzelfde, een enigszins ander karakter dan de Franse tuinen, voornamelijk door het aanwezig zijn van waterpartijen (kanalen, bassins enz.) gevolg van de lage ligging van ons land. Bekende voorbeelden van zulk een aanleg zijn: 't Prinselyk Huys en Hof te Rijswijk (helft 17e eeuw), 't Huis ten Bosch bij Den Haag, Velperbeek te Velsen e.a.

Van al deze fraaie tuinen is helaas niets meer over; de later gekomen „nieuwe richting” de z.g. landschapstijl, heeft zonder pardon, zonder enige piëteit voor hetgeen vroegere kunstenaars gewrocht hadden, alles radicaal omvergehaald; slechts hier en daar op een enkele buitenplaats vindt men overblijfsels uit vroegere dagen in de vorm van een oude rechte laan of een, meestal reeds sterk vergroeide rechtlijnige vijver. Zoals het met andere kunst ging, ging het ook met de tuinkunst; zij bereikte een hoogtepunt, werd echter bedorven door mensen die haar niet begrepen en haar nabootsten, kwam daardoor in miscrediet en geraakte in verval.

Toen tot overmaat van ramp een gehele nieuwe richting begon baan te breken, was het lot der rechtlijnige aanleg beslist.

In de tweede helft der 18e eeuw n.l. werd het verlangen naar meer „natuur” in de tuinen wakker, eerst in Frankrijk, doch vooral in Engeland. Zij die hierin de toon aangaven waren meest kunstschilders o.a. Bacon en William Kent; vooral deze laatste.

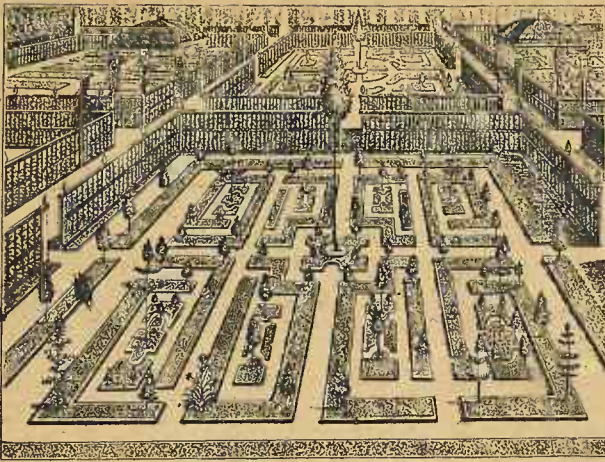
Die nieuwe richting bestond daarin, dat geen enkele rechte lijn meer geduld werd bij de aanleg; geen rechtlijnig pad, geen geschoren heg; al deze dingen waren uit de boze; de wegen werden volgens meer of minder fraai gebogen lijnen geprojecteerd en het geheel meer volgens motieven aan „Moeder Natuur” ontleend aangelegd en beplant.

Men noemde deze richting „Landschapstijl.” Of de aanhangers van deze „stijl” het nu steeds bij het rechte eind hadden, meen ik zeer te moeten betwijfelen; doch hierover aan het einde van dit artikel.

Een feit is het, dat de nieuwe richting vele navolgers vond, eensdeels uit overtuiging, anderdeels uit een soort van modezucht, gelijk dit te alle tijde en overal plaats greep.

Wat mode is, is mooi, de een durft het voor de ander

¹⁾ Een voorbeeld van zulke loofbedden kan de lezer zien in de tuin van het Frans Halsmuseum te Haarlem, aangelegd door de tuinarchitect Springer aldaar.

AFB. 4 OUD HOLLANDSE TUIN 1585

AFB. 5 TUINAANLEG TE VERSAILLES

niet laten; wij zien dit op het gebied van klederdracht, haartooi enz.

Ook hier dus overdrijving.

Deze verregaande overdrijving heeft helaas vele en mooie geometrische tuinen totaal van het aardrijk doen verdwijnen, jammer genoeg, want zeker waren de zo ondoordacht aan een ander principe opgeofferde plaatsen heel wat grootser van konseptie, dan hetgeen de z.g. landschapstijl er voor in de plaats stelde.

Hoe het ook zij, niets werd meer gespaard, alles moest volgens de romantiese en idylliese landschapstijl uitgevoerd worden.

Doch laat mij ook deze richting het recht doen weder-
varen, dat haar toekomt, want er werden ook op dit gebied fraaie dingen geschapen; niet alleen in het buitenland, doch ook in Holland, waar gedurende de 19e eeuw deze nieuwe stijl haar intrede deed.

Bekende voorbeelden in die trant zijn o.a. het Oosterpark te Amsterdam, het Vondelpark eveneens aldaar, het eerste ontworpen door Springer, het tweede door Zocher, beide te Haarlem. Dit laatste park is, ten gevolge van slecht onderhoud, door geldgebrek, ondeskundige leiding en vernielzucht der jeugd, tegenwoordig in een erge staat van verwaarlozing; voor enkele jaren werd een oproep om geld ten behoeve voor dit park gedaan en een vrij belangrijk bedrag verkregen; of het Vondelpark er echter op de duur mee gebaat zal zijn is zeer te betwijfelen.

Zolang de leiding van het park niet in handen gelegd wordt van iemand, die gesteund door flinke middelen de reorganisatie krachtig ter hand neemt, zal weinig verbetering in de toestand komen.

Wellicht dat op het kritieke moment de gemeente Amsterdam eigenaresse wordt en deze de zaak krachtig kan aanpakken; het is hiervoor meer dan tijd.

Doch ik dwaal af; andere bekende parken in landschapstijl zijn: de Haarlemmerhout, de reeds meergenoemde Hemelse Berg te Oosterbeek, Rengerspark te Leeuwarden, Oosterbegraafplaats te Amsterdam, het Park te Deventer, het Wilhelminapark te Tilburg, het Valkenburg te Breda, de Alkmaarderhout, het Sportpark te Groningen, Sonsbeek te Arnhem, het Bloemendaalse bos, enz. enz.

Hoe veel fraais in deze richting echter ook gemaakt werd, ook hier werd overdreven en spoedig moesten zelfs tuinen van huiskamergruotten in landschapstijl

aangelegd worden; men verviel dus ook hier weer in kleinzielig gepeuter en gepruts.

Het ging zelfs zover dat men, om z.g. geheel natuurlijk te blijven, dode bomen in de tuin plantte, vergetende dat waar dode bomen in de natuur voorkomen, deze vrij spoedig door dezelfde natuur opgeruimd worden.

Men maakte zelfs op kleine terreintjes bergen en miniatuurvijvertjes, kortom overdreef in zo sterke mate, dat er spoedig door sommigen de draak mee gestoken werd.

Tans schijnt de landschapstijl haar grootste triumpfen gevierd te hebben; sedert een 20-tal jaren begint de rechte lijn bij de tuinaanleg weer op de voorgrond te komen, altans voor de kleinere terreinen; voor grotere parken zal de landschappelijke aanleg wel de aangewezen richting blijven, al behoeft zelfs hier de rechte lijn niet geheel buitengesloten te worden.

Het is m.i. juist de fout van vele aanhangers der landschappelijke richting, dat zij geen enkele rechte weg in hun ontwerp dulden; zij menen dat in de natuur geen rechte wegen voorkomen doch vergeten, dat een weg in principe de kortste afstand tussen twee plaatsen is, en deze derhalve, wanneer geen hindernissen in de weg treden, recht zal zijn.

Uit bovenstaande regels zal de lezer gebleken zijn, dat in alle hier genoemde tuinkunstrichtingen (stijlen noemt men dit met een lelik woord) fraaie werken tot stand kwamen.

De schoonheid van een werk is per saldo ook niet afhankelijk van de een of andere stijl, doch alleen zoals ik reeds bij de aanvang schreef, van goed toegepaste verhoudingen, goede versiering en goede kleur.

Zij die deze drie factoren weten toe te passen, zullen goede dingen tot stand brengen; mensen echter die de kern van de zaak niet begrijpen, kopieeren hetgeen zij van anderen zien te pas of te onpas en bederven de zaak.

Ook in de tuinkunst is dit zo; tuinkunst, ofschoon niet alleenstaand doch meestal samenwerkend met haar zusters, bouw- en beeldhouwkunst, is een kunst die speciale beoefenaars eist. Echter heerst in dit kunstvak tegenwoordig een ware chaos; allerlei mensen, onbevoegd op dit zo moeilijke terrein doen aan tuinkunst, aan tuinarchitectuur, zoals zij dat noemen. Jonge tuinlieden, die de ene dag het getuigscrift van een tuinbouwtekens-kursus behaalden, adverteren de volgende dag in hun vakbladen met: tuinarchitectuur of „levering van

AFB. 6 EEN NATUURLIKE VIJVER IN HET ZONIËNBOS BIJ BRUSSEL

AFB. 7

VIJVER EN PARK BIJ HET KASTEEL WASSENAAR

tekenwerk in alle soorten van tuinstijlen;" zij weten meestal ternauwernood wat het woord „architektuur" betekent.

Aan de andere kant maken ook bouwarchitekten tuinen, doch hoewel op hun gebied vaak zeer begaafde kunstenaars, die zeker wat hun ontwerp betreft een beter figuur maken dan de kursisten bovengenoemd, missen zij een zeer belangrijke faktor, een faktor die een der hoofdzaken voor een goede tuin- of parkaanleg is n.l. de kennis van het materiaal, waaruit de tuin moet worden opgebouwd.

Want niet alleen de plattegrond maakt de tuin, neen meer nog doet dit de beplanting, en niet alleen de bloemen, doch in de eerste plaats de opgaande beplanting, die, zoals ik zei, in zekere zin de gevels, de opgaande lijnen vormen van onze tuinaanleg.

En het leren kennen van dit materiaal vereist jarenlange studie.

Dat bouwkunstenaars zich begaven op het gebied der tuinkunst is in zekere zin begrijpelijk; zij toch voelen dat er een verband bestaat tussen huis en tuin, dat huis

en tuin één geheel moeten vormen, althans voor zover het de tuin in de nabijheid van het huis betreft.

Echter hun gebrek aan materiaalkennis, hun totaal gemis aan kennis omtrent de eisen welke de plant aan bodem en klimaat stelt, doet hen hulpeloos staan tegenover dit deel van de beeldende kunsten en waar hun tuinplan vaak van goede opvatting getuigt, schoon van lijn is, wordt het geheel meestal bedorven door slechte plantenkeus.

Samenwerking met goede tuinarchitekten zal derhalve de eis in de toekomst zijn, evenals de bouwkunstenaars voor andere belangrijke onderdelen van hun bouwwerken o.a. voor beeldhouwwerken, medewerking gezocht hebben van bekende artisten op dat gebied, evenzeer zullen zij voor het maken van de tuin bij het door hen geprojecteerde huis, de samenwerking en hulp moeten inroepen van de specialist op het gebied van de tuinaanleg, de tuinarchitekt.

Door samenwerking van al deze factoren zullen goede en fraaie zaken geboren worden en een goed geheel geschapen worden en om het geheel gaat het.

VERKLARING VAN IN DIT NUMMER VOORKOMENDE VREEMDE WOORDEN

Alchemie = goudmakerij, het zoeken naar de steen der wijzen.
Alluviaal = tot het alluvium, d. w. z. tot de jongste aardvorming behorende, aangeslibd.
Basrelief = halfverheven beeldwerk.
Chaos = verwarde toestand.
Conclusie = besluit.
Consequentie = gevolgtrekking, het streng doorgevoerde beginsel.
Consentreren = samentrekken.
Copie = afschrift.
Dogmatiek = de leer der dogma's of geloofswaarheden.
Estamineetje = kroegje.
Esthetiek = kunstzinnig.
Faktor = één uit meerdere samenwerkende omstandigheden.
Grand seigneur = grote heer.
Genie = iemand van oorspronkelijk scheppingsvermogen.
Geoloog = aardkundige.
Geometrie = meetkunst.
Horizontaal = waterpas.
Instinkt = natuurdrijf.
Intuïtie = innerlijke aanvoeling.
Materie = stof.
Materieel = stoffelijk.

Menuet = langzame, statige dans of muziek.
Mineur = het vrouwelijk toengeslacht, tegenover majeur.
Microscopie = alleen met het microscoop waarneembaar.
Notabelen = aanzienliken.
Paedagogiek = opvoedkunde.
Palissaden = houten borstwering.
Panorama = uitzicht.
Per saldo = ten slotte.
Plastiek = beeldend, aanschouwelijk, zeer duidelijk voorgesteld.
Prestige = gezag.
Realistiek = met de werkelijkheid overeenstemmend.
Religie = godsdienst.
Reputatie = goede naam, aanzien.
Skelet = geraamte.
Sensualisme = grove zinnelijkheid.
Suggestie = geestelijke beïnvloeding.
Temperament = karakter.
Tourniquet = draaikruisvormig hek.
Vegetatie = plantengroei.
Vertikaal = loodrecht.
Verintellectualisering = alles op het intellect, het verstand ingesteld.

VERKRIJGBAAR BIJ DE A. J. C.

SCHOONHEID UIT ALLE TIJDEN

Portefeuille met 12 reproducties naar werken van de grote meesters der schilder- en beeldhouwkunst. Met verklarende tekst Prijs f 1.50.

RODIN, door W. JOS DE GRUYTER. Een overdruk van het Opgang-artikel met 16 reproducties naar werken van de meester. Prijs f 0.30.

KÄTHE KOLLWITZ, door W. JOS. DE GRUYTER. Een overdruk van het Opgang-artikel met 16 reproducties naar het beste werk van de socialistische kunstenaars. Prijs f 0.30.

Het vergrote aantal illustraties maakt deze boekjes reeds tot een begeerlijk bezit.

JEUGDBIBLIOTHEEK

Tot op heden verschenen de volgende vijf deeltjes:

1. P. VOOGD: Een en ander uit de Ontwikkelingsgeschiedenis
onzer Maatschappij f 0.40
2. R. STENHUIS: Opstellen over Vakbeweging f 0.40
3. A. M. de JONG: Bloemlezing van Revolutionaire Poëzie . . . f 0.70
4. A. H. GERHARD: Worden en Zijn f 0.50
5. H. VAN LAAR: Afstamming en Ontwikkeling f 0.60

Te bestellen bij de Arbeiders Jeugd Centrale:

REGULIERSGRACHT 78^{II}, AMSTERDAM

LEZERS EN LEZERESSEN VAN „OPGANG”

BEWAART ONS TIJDSCHRIFT ZUINIG, ZORGT
DAT HET NIET SCHEURT OF VLEKT. AAN HET
EIND VAN HET JAAR VORMEN DE VIER
AFLEVERINGEN 'N PRACHTIG BOEK, WAARIN
GE MET GROOT GENOEGEN TELKENS
WEER ZULT LEZEN EN PLATEN KIJKEN!

MAAKT PROPAGANDA VOOR
„OPGANG”

ONTWERP
FRE COHEN